

**"Ağziheyvərə
cordanabənzərlər"**
(*"Azərbaycan dilinin
orfoqrafiya lüğəti"*nda
yer alan "sözlərdən"
istifadə olunub)

Bəhlül
Seyfəddinoğlu

» sahifə 6

**Dilimizi və
sözümüzü
ucaldan şair**

Bəxtiyar
Vahəbzadə

» sahifə 13

**On qadınla
evlənilib,
qadınların
hakimiyyətinə
son qoyan sultan**

IV Mehmet

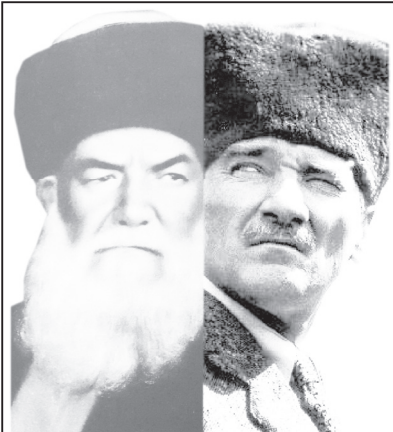
» sahifə 17

"İşlək orfoqrafiya lüğəti"nin işçi qrupunun ilk müzakirəsi

Orfoqrafiya lüğəti hansı prinsip və meyarlar üzrə tərtib edilməlidir?

» sahifə 4

**Azərbaycanlı
Seyid
Rükəlin
Ataturkə
məktubu**

» sahifə 8

**Vupi
Qoldberq -
ekranın
qara
mirvarisi**

» sahifə 24

ANONS

**Latın əlifbasına
necə keçdik?**

» sahifə 7

İlmələrə köçən ömür

» sahifə 9

**Sutenyorluq və ya
Osama ben Ladenin
maliyyələşdirilməsi**

» sahifə 10

**Bədii Şuranın tərəddüdləri
və məğlubiyyəti**

» sahifə 11

Məhəbbət və nifrət

» sahifə 12

**Tərcümə sənəti və
tərcüməşünaslıq tarixi**

» sahifə 14

**Nadir şahın günəş
papaqlı rus padşahına
yazdığı məktub**

» sahifə 16

**Müqəddəs Mtasmindanın
son sakini**

» sahifə 19

Səsvermə necə yaranıb?

» sahifə 20

Bir sevginin tarixçəsi:

**Anna Axmatova və
Nikolay Qumilyov**

» sahifə 22

**Cinayət törətmiş məşhur
yazıçılar**

» sahifə 23

**Qabriel Qarsia Markes:
Necə yaxşı yazıçı olmaq
olar?**

» sahifə 23

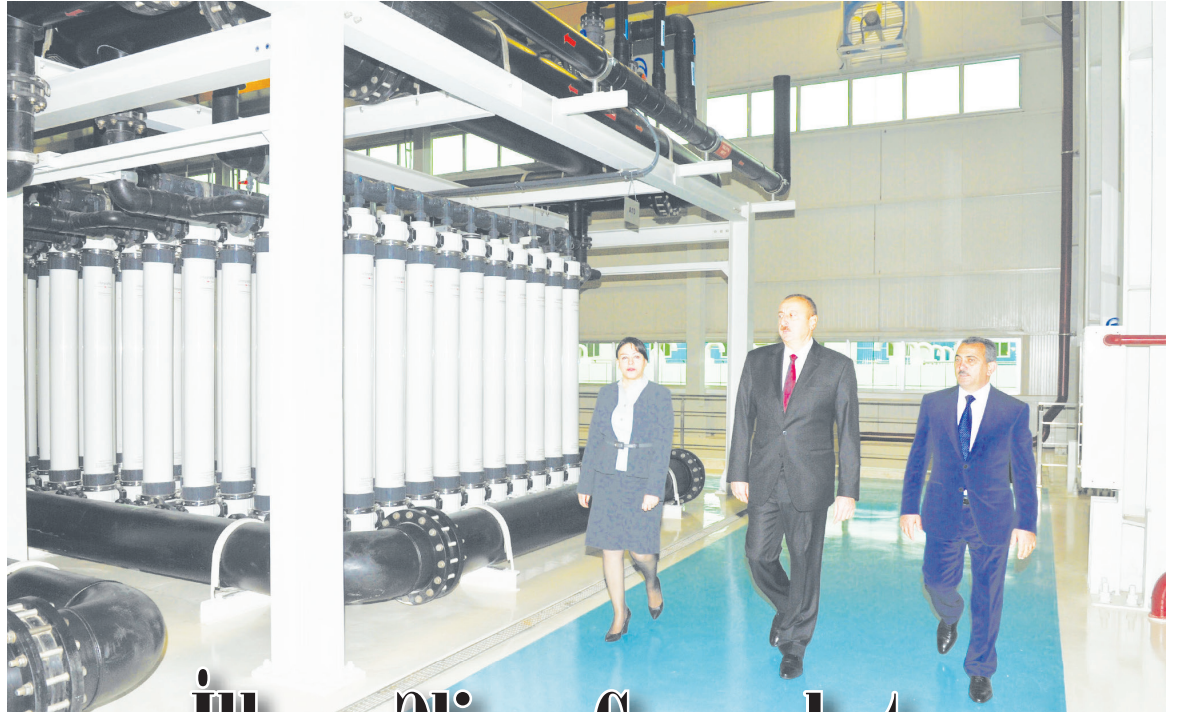
Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə inşa olunan uşaq bağçası istifadəyə verilib

Oktabrın 27-də Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Hacıqabulda inşa olunan 100 yerlik uşaq bağçası istifadəyə verilib.

Şəhərin İsmət Qayıbov küçəsində yerləşən bağçanın təməli ötən ilin martında qoyulub. İkimərtəbəli bağça binası 20 otaqdan ibarətdir və burada balacaların təlim-tərbiyəsi üçün bütün imkanlar yaradılıb. Təhsil ocağında dörd qrupun fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulub və hər qrupun özünün məşğələ, oyun, kompüter, yataq otaqları və yeməkxanası var. Müasir tələblər səviyyəsində inşa edilən bağça ayrıca havalandırma, isitmə və soyutma sistemə malikdir, yeni avadanlıq və inventarla təchiz edilib.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin ərazisi də abadlaşdırılıb, balacaların aylənmələri üçün müxtəlif qurğular quraşdırılıb.

İlham Əliyev Ceyranbatan Ultrasüzgəcləli Sutəmizləyici Qurğular Kompleksinin açılışında iştirak edib

O "Azərsu" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin sədri Qorxmaz Hüseynov dövlətimizin başçısına layihə üzrə görülən işlərlə bağlı məlumat verdi. Bildirildi ki, Ceyranbatan Ultrasüzgəcləli Sutəmizləyici Qurğular Kompleksi Ceyranbatan gölündən suyun götürülməsi məqsədilə tikilən hidrotexniki qurğular, sutəmizləyici qurğunun özü və onun köməkçi infrastrukturunu, emal olunan suyun optimal paylanması məqsədilə relyef baxımından hündürlükdə yerləşən anbarlardan və qurğudan anbara qədər olan magistral kəmərdən ibarətdir.

Qeyd olundu ki, əhalinin daha keyfiyyətli içməli su ilə təmin edilməsi, Bakı ətrafı qəsəbə və yeni yaşayış massivlərinin içməli suya tələbatının ödənilməsi, Kür sutəmizləyici qurğusunda emal olunan suyun bir hissəsinin Aran və Muğan bölgəsinə yönəldilməsi, eyni zamanda, Ceyranbatan sutəmizləyici qurğusunun üçüncü növbəsinin köhnəməsi yeni qurğunun inşasını zəruri edirdi. Bununla yanaşı, Taxtakörpü su anbarının və Taxtakörpü-Ceyranbatan su kanalının tikintisi nəticəsində Ceyranbatan gölündə kifayət həcmdə su ehtiyatının yaranması yeni qurğunun xam su ilə təminatına imkan verirdi. Bu məsələ "Abşeron yarımadasının içməli su təchizatı, kanalizasiya və yağış suları sisteminin Master Planı" layihəsində əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdu. Master Planda 1-ci və 2-ci Bakı, Kür, Ceyranbatan, Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəmərlərinin qidalandırdığı ərazilərin şəbəkə sistemlərini əlaqələndirəcək və yeni texnologiyaya əsaslanacaq qurğunun tikilməsi də əksini tapmışdı. Kompleks layihələndirilərkən onun mövcud mənbələrlə əlaqələndirilməsi, hazırda istismar olunan magistral xətlərin təmiri və ya qəzalar zamanı su təchizatında dayanıqlığın təmin edilməsi əsas götürüldü. Mütəxəssislərin apardığı layihə-axtarış və texniki-iqtisadi əsaslandırma nəticəsində Ceyranbatan gölünün ehtiyatlarından istifadə etməklə ən son - ultrasüzgəc texnologiyasına əsaslanan təmizləyici qurğunun tikintisi qərara alındı. Layihə-axtarış işləri çərçivəsində Ceyranbatan gölünün bütün göstəriciləri ətraflı təhlil edilərək, gölün dibinin batimetriyası işlənib hazırlandı.

2011-ci il sentyabrın 8-də isə Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə Ceyranbatan su təchizatı idarəsinin ərazisində məhsuldarlığı saniyədə 6,6 kubmetr və ya sutkada 570 min kubmetr olan ultrasüzgəcləli sutəmizləyici qurğunun təməli qoyuldu. Bu da onu göstərir ki, ölkədə su təchizatı infrastrukturunun yaradılması istiqamətində ulu öndər Heydər Əliyevin başladığı işlər Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Hazırda dövlətimizin başçısının tapşırıqlarına uyğun olaraq Bakı şəhəri və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində Abşeron yarımadasının hər bir yaşayış massivinin fasiləsiz su ilə təmin olunması istiqamətində mühüm tədbirlər görülür.

Yeni kompleksin əsas obyekt ultrasüzgəcləli sutəmizləyici qurğudur. 5,6 hektar ərazidə yerləşən bu qurğu mürəkkəb geoloji ərazidə inşa olunub. Qurğunun xarakteri nəzərə alınaraq burada əvvəlcə bərkitmə işləri aparılıb, sonra dəmir-beton və metal konstruksiya-dan ibarət əsas bina inşa edilib. Dövlətimizin başçısı kompleksdə yaradılan şəraitlə tanış oldu. Burada ümummilli lider Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın su təchizatı sistemlərinin yaxşılaşdırılması istiqamətində gördükləri işləri əks etdirən fotosuğələr yaradılıb.

Məlumat verildi ki, xam su anbarından suyun süzgülərə sabit təzyiqlə ötürülməsini 16 nasos təmin edir. Emal prosesinə verilən su əvvəlcə 200 mikronluq süzgülərdən keçir, sonra qurğunun əsas təmizləyici modullarında süzülür.

Süzgüclərə 4,5 atmosfer təzyiqlə ötürülən su modulların içərisində quraşdırılan 0,02 mikronluq xüsusi süzgülərdən keçməklə, cəmi 20 saniyədə təmizlənir. Hazırda dünyada az bulanıqlı suların emalı üçün ən səmərəli texnologiya məhz ultrasüzgəcləli qurğular sayılır. Membran texnologiyasına əsaslanan belə qurğularda su heç bir kimyəvi təmizlənmə aparılmadan mexaniki üsulla emal olunur. Belə qurğuların ən böyük üstünlüyü suyun təbii mineral tərkibini saxlamaqla, onu asılı hissəciklərdən - bakteriya, virus, bəzi hallarda olunmuş duzlar və ağır metallardan təmizləməsi, bulanıqlıq, xoşagəlməz iy və dadın aradan qaldırılmasıdır. Tam qapalı, avtomatik rejimdə təmizlənmə suda bulanıqlıq həddi bir litrdə maksimum 0,03 milliqram təşkil edir. Beləliklə, ultrasüzgəclərdə emal edilən su Dünya Səhiyyə Təşkilatının, digər beynəlxalq qurumların qəbul etdiyi standartlara tam cavab verir.

Ceyranbatan Ultrasüzgəcləli Sutəmizləyici Qurğular Kompleksi və Ceyranbatan-Zirə magistral su kəməri layihəsi Pirallahı qəsəbəsi də daxil olmaqla, Bakı şəhəri və Abşeron yarımadasının digər yaşayış məntəqələrini dayanıqlı və keyfiyyətli içməli su ilə təmin edəcək.

Ceyranbatan Ultrasüzgəcləli Sutəmizləyici Qurğular Kompleksinin yaradılması layihəsi çərçivəsində, ümumilikdə, 30 kilometr uzunluğunda müxtəlif diametrlə boru, 116 nasos, 6 transformator quraşdırılıb, ərazidə yaşıllaşdırma işləri görülmüş, 150 minə yaxın ağac və kol əkilib. Kompleksin ayrı-ayrı hissələrinin tikintisi və quraşdırılmasına dünyanın bu sahədə məşhur ixtisaslaşmış şirkətləri, həmçinin 30-dək yerli podratçı təşkilat cəlb olunub.

Prezident İlham Əliyev Ceyranbatan Ultrasüzgəcləli Sutəmizləyici Qurğular Kompleksini işə saldı.

Oxucuların nəzərinə

Tərcümə Mərkəzinin nəşr etdiyi (Xuan Rulfo – "Pedro Paramo", Matilda Urrutia – "Pablo Nerudayla yaşanan ömür", "Latın Amerikasının romani", "Xilas yolunun yolçuları", "Bəşəri poeziya", Ernest Heminqvay – "Qadinsız kişilər", Akutaqava Rünoske – "Tanrıların istehzası", Jasmina Mixayloviç – "Xəzər dənizinin sahillərində", "Serbcə-Azərbaycanca lüğət", "Sözün Aydını", Oljas Süleymanov – "Az-Ya", "Candles (101 verses)" (şeir antologiyası), "Çexovdan Markesə qədər", "Modianonun seçilmiş əsərləri", "Boliviya gündəliyi") kitabları şəhərin aşağıdakı kitab mağazalarından əldə edə bilərsiniz.

- Akadem. Kitab mağazası
- Kitab klubu mağazası
- Akademiya Kitab Mərkəzi
- Kitab.Az mağazası
- (28 may metrosu ətrafındakı kitab mağazaları)

Qəzet Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçib. Şəhadətnamə nömrəsi: 3899

Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi

Baş redaktor: Yaşar Əliyev

İcraçı direktor: Bəhlul Seyfəddinoğlu

Redaksiya heyəti: Nəriman Əbdülrəhmanlı, Feyziyyə, Nərin Güllü Əliyeva, Rəbiqə Nazimqızı

Qəzet 2014-cü ilin 24 oktyabrından çıxır.

"Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunub. Tiraj: 1250. Sifariş: 3466

Ünvan: Bakı, Topçubaşov küçəsi 74. Telefon: 595 16 05.

E-mail: aydinyol.az@gmail.com

Əlyazmalar İnstitutu böyük Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusinin "Zici-Elxani" əsərinin Paris Milli Kitabxanasında saxlanan əlyazmasının surətini əldə edib. Məlumdur ki, bu əsər XIII əsrdə Marağa rəsədxanasında tərtib olunmuş səma cisləri kataloqudur

"Zici-Elxani"nin Paris Milli Kitabxanasında saxlanan 126 vərəqdən ibarət nüsxəsinin bir sıra vərəqləri pərakəndədir, vaxtı ilə düzgün səhifələnməmişdir. Tarixi qeyd olunmasa da, nüsxənin XV əsrdə köçürüldüyünü demək olar. Əlyazmanın 3-cü vərəqində onun sahibi olmuş Şeyx Məhəmməd İbrahim qeydi var. Həmin vərəqdə nüsxənin Xacə Əsirəddin ibn Xacə Nəsirəddin tərəfindən köçürüldüyü qeyd olunub. Əsər müqəddimə və dörd məqalədən ibarətdir. Hər məqalə bir neçə bəddən ibarətdir.

İran alimi Seyid Cəlaləddin Tehrani 1936-cı ilin 10 yanvar tarixində əlyazmanın üzərində adını qeyd edib. Bu əsərin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan nüsxəsi 1404-cü ildə köçürülüb.

Məlumdur ki, Xacə Nəsirəddin Tusi (1201-1274) Elxanilər dövlətinin hakimi Hütlakü xan tərəfindən şəxsi məsləhətçi təyin edildikdən sonra Mağara şəhərində rəsədxananın tikilməsinə nail olmuş, 15 il bu rəsədxanaya rəhbərlik etmişdir. O, rəsədxananın həm inzibati, maliyyə, həm də elmi işlərinə başçılıq etmişdir, astronomiya, triqonometriya və digər elm sahələrinə dair "Zici-Elxani", "Şəklül-qita", "Cameül-hesab" və s. əsərlər yazmışdır.

Nəsirəddin Tusinin "Zici-Elxani" əsərinin surəti əldə olunub

Marağa rəsədxanasında dünyanın müxtəlif yerlərindən, müxtəlif xalqların nümayəndəsi olan yüzdən artıq alim çalışmışdır. Bunlardan xristianlığı qəbul etmiş yəhudi Yuhanna Qriqori Əbül Fərəc Bar Hebrans, Çin alimi Fao Muncü və başqalarının adlarını çəkmək olar. Xacə Nəsirəddin əsərlərinin Avropada, bütün dünyada elmin inkişafına təsir etməsini bir çox tədqiqatçılar təsdiq etmişlər. Onun "Zici-Elxani" əsəri hələ də elmi əhəmiyyətini itirməmişdir.

N.Tusinin başçılığı ilə Marağada fəaliyyət göstərən rəsədxanada bir çox təbiət və humanitar elmlər öyrənilirdi. Bu müəssisə əslində orta əsrlərin elmlər akademiyası idi. Bununla bərabər, rəsədxanada görülən əsas iş astronomiya sahəsində aid olmuşdur ki, bunun da nəticəsində "Zici-Elxani" kimi möhtəşəm elmi əsər meydana çıxmışdır. Kitabın müqəddimə hissəsindən sonra səma cislərinin astronomik cədvəlləri verilmişdir. Müqəddimədə müəllif rəsədxananın yaranma tarixindən danışmış, bu müəssisənin əsas işlərində ondan başqa Müvəyyidəddin Urdu, Fəxrəddin İxlati, Fəxrəddin Maraği və Nəcməddin Dəbirani kimi böyük alimlərin iştirak etdiyini bildirmişdir.

Əsərdə Çin, Türkünstan, İran və Ərəbistan da işlənən təqvimlər barədə ətraflı elmi məlumat verilmişdir. Burada bir təqvim ilə verilmiş hər hansı bir tarixin digər təqvimə keçirilməsi yolları göstərilmişdir. Orta əsrlərdə dövlət və ticarət iş-

lərində bir təqvimdən digərinə keçidə dair əsərin böyük praktiki əhəmiyyəti var idi. Cədvəllərdə göstərilən Yer, səma cislərinin, planetlərin orta sutkalıq hərəkəti, sürəti və s. barədə məlumatlar müasir elmi göstəricilərə yaxındır.

Bu, Marağa rəsədxanasında aparılan elmi tədqiqatların yüksək səviyyəsindən, buradakı cihazların kefiyyətindən xəbər verir. Rəsədxanada Ay və Günəş tutulmalarını qabaqcadan xəbər verən cədvəllər də tərtib edilmişdi. Burada tutulmaların növü, müddəti əvvəlcədən xəbər verilmirdi. "Zici-Elxani"yə daxil edilmiş cədvəllərdən biri çox parlaq ulduzların elliptik koordinatlarını dəqiqliklə göstərmişdir.

"Zici-Elxani"yə daxil edilmiş, 256 şəhərin coğrafi enlik və uzunluq koordinatlarının göstərdiyi cədvəl orta əsrlərdə Azərbaycanda elmin yüksək səviyyəsini bir daha sübut edir. Bu əsərin Amerikanın kəşfində də müəyyən rolunu almışdır. Cədvəldə Qərbi yarımkürəsinin, Amerika qitəsinin bəzi yerləri qeyd olunmuşdur ki, Avropa alimlərinin bundan xəbəri yox idi. Nəsirəddin Tusi orta əsrlərdən əsərləri Avropada məşhur olan, maraqlı və diqqətlə oxunan Müsəlman Şərqi alimlərindən olmuşdur. Qərbdə İbn Rüşd, Biruni, İbn Sina kimi, N.Tusinin də əsərləri tərcümə və nəşr edilir, öyrənilirdi. Bunun əsas səbəbi ondan ibarət idi ki, bu dövrdə Müsəlman Şərqi elmin səbiyyəsi Avropanı bir neçə əsr qabaqlamışdı. N.Tusinin "Təhiri-Qıldis" əsəri 1667-ci ildə latın dilinə tərcümə edilərək Londonda nəşr edilmişdir.

Paşa ƏLİOĞLU,
filologiya elmləri doktoru

"Ağa Məhəmməd şah Qacar" yenidən səhnədə

Noyabrın 7-də Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində yazıçı-dramaturq Əli Əmirlinin "Ağa Məhəmməd şah Qacar" pyesi əsasında "Şah Qacar" tamaşası təqdim ediləcək.

Teatrın mətbuat xidmətindən AzərTAC-a bildirilib ki, tamaşanın quruluşçu rejissoru, Xalq artisti, teatrın baş rejissoru Azərpaşa Nemətov, musiqi tərtibatçısı bəstəkar, Xalq artisti Səyavuş Kərimidir.

Səhnə əsərində Ağa Məhəmməd şah Qacar rolunu Xalq artisti Fuad Poladov canlandıracaq. Digər rollarda Xalq artisti Laləzar Mustafayeva, Əməkdar artistlər Sabir Məmmədov, Ayşad Məmmədov, Kazım Abdullayev, Məmməd Səfa, aktyorlar Anar Heybatov, Mətləb Abdullayev və başqaları çıxış edəcəklər.

Qeyd edək ki, gərgin dramatik səhnələr üzərində qurulan tamaşada yazıçı təxəyyülünün süzgündən keçən Qacar obrazı bacarıqlı sərkərdə və dövlət başçısı kimi daha çox diqqəti cəlb edir. Səhnə əsərində Qacar, həm də tarixilikdən çıxaraq öz taleyinin girdabında azab çəkən, bitib-tükənmək bilməyən suallara cavab axtaran bir insan obrazı kimi təsvir olunur.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişafında tərcümənin rolu böyükdür

Azərbaycan mədəniyyətinin dünyaya çatdırılmasında və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişaf etdirilməsində tərcümənin rolu böyükdür.

Bu fikir oktyabrın 30-da Qərbi Universitetində bu ali məktəb ilə TÜRKSOY-un birgə əməkdaşlıq layihəsi çərçivəsində "Tərcümə incəsənət və elm kimi" mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda səsləndirilib.

AzərTAC xəbər verir ki, konfransda universitetin ingilis filologiyası kafedrasının müdiri, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Alla Bayramova bu ali məktəbdə hər il tərcümənin müxtəlif problemlərinə həsr olunan tədbirlərin keçirildiyini söyləyib. Bildirib ki, konfransa ölkəmizin müxtəlif elm və təhsil müəssisələrindən, eyni zamanda Almaniya, İspaniya, Türkiyə və Qazaxıstandan nümayəndələr qatılıblar.

Azərbaycanın TÜRKSOY-dakı nümayəndəsi Elçin Qafarlı təmsil olunduğu qurumun fəaliyyətində tərcümənin mühüm rolunu xüsusi qeyd edib. Bildirib ki, tərcümə orta ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişafına çox böyük müsbət təsir göstərir. Hər il TÜRKSOY tərəfindən türk dünyasının görkəmli şəxsiyyətlərinin əsərləri türkdilli dövlətlərin dilinə tərcümə edilərək kitab şəklində çap olunur.

O, TÜRKSOY-un dəstəyi ilə türk dillərinə tərcümə və nəşr olunan kitablar barədə ətraflı məlumat verib. Konfransın əhəmiyyətini yüksək dəyərləndirən E.Qafarlı tədbirin tərcümənin, Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin inkişafına mühüm töhfə verəcəyini söyləyib.

Konfransda linqvistik, mədəniyyətşünaslıq, ədəbi tərcümə və sənətsünaslığın problemlərinə həsr edilmiş müzakirələr aparılıb. Tədbirdə "Bədii tərcümədə mədəni-tarixi kontekstlərin anlaşılmamasının əhəmiyyəti", "Tərcümə xalqların qarşılıqlı zənginləşməsində mədəniyyət hadisəsi kimi", "Tərcüməşünaslıqda ədəbi tərcümə texnikaları" və digər mövzularda məruzələr dinlənilib.

Bədii hissə ilə davam edən tədbirdə tələbələr dünya ədəbiyyatından müxtəlif dillərə tərcümə olunan nümunələr təqdim ediblər.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin kitabı macar dilində

Azərbaycanın Macarıstandakı səfirliyinin təşəbbüsü ilə görkəmli yazıçı və ictimai xadim, diplomat Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Seçilmiş hekayələr" kitabı macar dilində nəşr edilib. Kitabın tərtibatçısı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri, professor Asif Rüstəmlidir.

Yazıcının "Şeyx Şaban", "Bombaba", "Mirzə Səfər", "Uca dağ başında" və başqa məşhur hekayələrinin yer aldığı kitabı orijinaldan macar dilinə tanınmış azərbaycanşünas alim, Budapeştəki ELTE Universitetinin dosenti Mariya

Keneşi tərcümə edib. Səfir Vilayət Quliyev nəşrə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin ədəbi və diplomatik fəaliyyətindən söz açan müqəddimə yazıb. İndiyə qədər səfirliyin xətti ilə çap olunan digər kitablar kimi Əbdürrəhim bəy Haqver-

diyevin "Seçilmiş hekayələri" də təmənənəsiz olaraq Macarıstanın 200-ə yaxın kitabxanasına, Budapeştəki Yunis Əmrə Türk Mədəniyyəti İnstitutuna hədiyyə edilmişdir. Bu günlərdə ELTE Universitetinin türkoloq tələbələrinin iştirakı ilə Azərbaycan dilinin də öyrənilməsi üçün bölmədə kitabın təqdimat mərasiminin keçirilməsi planlaşdırılır.

Pərvanə QARAYEVA

Sirk şousu tamaşaçıları dünya səyahətinə çıxaracaq

Oktabrın 30-da Bakı Dövlət Sirkində jurnalistlər üçün Rusiya Federasiyasından dəvət olunmuş sirk ustalarının "Lasta-Rika" sirk şousunun təqdimatı keçirilib.

AzərTAC xəbər verir ki, Bakı Dövlət Sirkinin mətbuat xidmətinin rəhbəri Məhəmməd Hümbətov bu dəfə də ənənələrinə sadiq qalaraq tamaşaçıları yeniliklərlə sevindirəcəklərini söyləyib. Bildirib ki, rusiyalı sirk ustaları şəhərimizdə ilk dəfə çıxış edirlər. Vurğulanıb ki, sirk-şouda ilk dəfə olaraq pinqvinlərin attraksionu və qutanlarla nömrə nümayiş etdiriləcək. Proqrama, həmçinin hamı üçün maraqlı olacaq "dəniz şirlərinin teatri", atlar, meymun və tutuquşular, hava gimnastları, motosikl, kordebalet, şən kloun və digər nömrələr daxildir.

Təlimçi Nataliya Mayxrovskaya bildirib ki, təqdim edilən proqram xüsusi süjetlə qurulub. Belə ki, proqramın əvvəlində tamaşaçılar gəmi ilə dünya səyahətinə dəvət olunurlar və Lasta-Rika adasına çatanadək bu səyahət davam edir. Bu zaman müxtəlif heyvanların, həmçinin klounların, akrobatların nömrələri nümayiş olunacaq.

Qeyd edək ki, Bakı Dövlət Sirkində yeni mövsümün açılışı oktyabrın 31-də olacaq. "Lasta-Rika" sirk-şousu noyabrın sonlarına qədər nümayiş etdiriləcək.

Nəşrin işçi qrupu: ARNK yanında Tərcümə Mərkəzinin direktoru, yazıçı Afaq Məsud, Dilçilik İnstitutunun əməkdaşı, filologiya elmləri doktoru, professor Qulu Məhərrəmli, Dilçilik İnstitutunun əməkdaşı, filologiya elmləri doktoru, Nəriman Seyidəliyev, BDU-nun dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dilçi alim İsmayıl Temiroğlu, BDU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi kafedrasının dosenti Mətanət Abdullayeva, Mərkəzin aparat rəhbəri yazıçı-tərcüməçi Yaşar Əliyev, Mərkəzin dil mütəxəssisləri Bəhlul Seyfəddinoğlu və İlqar Əlfi.

A.Məsud: "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti" kitabının 6-cı nəşri ilə əlaqədar Dilçilik İnstitutuyla rəylərimiz üst-üstə düşür. Bəli, bu lüğət lazımsız, dilimizdə işlənməyən, qəliz ərəb, fars, ara sözləri, dialektlər və şivələrlə, yazılışı təhrif olunmuş ifadələr və sahələr üzrə terminlərlə doludur. Bu o deməkdir ki, kitabın akademik formatı bəlli deyil. Dediyim kimi, Mərkəzdə artıq yeni "İşlək orfoqrafiya lüğəti"nin hazırlanması prosesinə başlanılıb. İlk mərhələdə qarşıda duran vəzifə kitabın artıq söz yükündən təmizlənməsidir. Lüğəti yeni, işlək sözlərlə zənginləşdirmək məqsədi ilə paralel olaraq, ayrı-ayrı yazıqların əsərləri üzərində də işə başlanılıb. İşlədilməyi səbəbindən unudulmuş yüzlərlə Azərbaycan sözü var ki, bu lüğətdə yer almalıdır. Sizi Mərkəzə dəvət etməkdə məqsədimiz – bu işi birlikdə, məsləhətli şəkildə həyata keçirmək, hazırlanacaq yeni lüğətin hansı prinsip və meyarlar üzrə tərtib olunacağını müəyyən etməkdir. İlk növbədə, aydınlaşdıraq ki, orfoqrafiya lüğəti hansı prinsip və meyarlar üzrə tərtib edilməlidir. Bu nəşri Azərbaycan dili lüğətindən, yaxud digər spesifik lüğətlərdən fərqləndirən cəhətlər hansılardır?

İ.Məmmədov: Orfoqrafiya lüğəti, ilk növbədə, çətin sözlərin düzgün yazılışını verən lüğətdir. Burada dialekt və şivələrə, yaxud ayrı-ayrı sahələrə aid terminlərə yer verilməsi düzgün deyil. Əlbəttə, elə dialekt sözlər var ki, onlar artıq ədəbi dilimizdə daxil olub. Biz onlardan istifadə etməliyik.

A.Məsud: Sizinlə razıyam, lakin lüğətdə yer alan minlərlə dialektvari söz və söz birləşmələri var ki, onları dialekt adlandırmaq da olmur. Minlərlə sözün mənası bəlli deyil. Məsələn, "cordanabənzər", "ağziheyvərə", "adheziya", "badgir", "badış", "basi", "bayqu", "bazi", "cacıq", "gəllah", "gəbr", "gəncəfə", "giran", "giriban", "qoduş" və sair və ilaxır.

İ.Məmmədov: Bu sözlərin hamısı lüğətdən çıxarılmalıdır.

A.Məsud: Üstəlik, bu əcaib sözlər inkar, təsdiq, zaman, hal formaları və s. əlavələrlə birlikdə verilir. Ümumiyyətlə, orfoqrafiya lüğətində inkar-təsdiq, zaman və məsdər, hal formalarının verilməsi nə qədər düzgündür?

Orfoqrafiya lüğəti hansı üzrə tərtib edilməlidir?

"İşlək orfoqrafiya lüğəti"nin işçi qrupunun ilk müzakirəsi

Məsələn, "dəftərli", "dəftərsiz", "abajurlu", "abajursuz", yaxud hər sözün saysız-hesabsız şəkildə əlavələrlə verilməsinə nə ehtiyac var? Bir "abad" sözünün, görün bir, neçə "quyruğu" var: "abad", "abadan", "abadanlıq", "abadanlanma", "abadanlanma", "abadanlaşma", "abadanlaşdırma", "abadanlaşdırmaq", "abadanlaşdırılma", "abadanlaşdırılmaq", "abadlanma", "abadlanmaq", "abadlaşma", "abadlaşdırma", "abadlaşdırmaq", "abadca", "abadedən", "abadetmə", "abadistan" və sair və ilaxır, saydıqca bitmir. Bir sözün bu qədər əlavəsinin, çox vaxt da ağıslıq qondarma variantlarda lüğətə salınmasının məntiqi nədir? Bir də "abad" sözü ola-ola, onun bu uğursuz həmmənasına, özü də bu qədər şəkildə nə ehtiyac var? Bəlkə də bu sözdən kimsə, Azərbaycanın hansısa bölgəsində istifadə edir, lakin bizim araşdırmalara görə bu ifadə, nəinki yazıqlara, ədəbiyyat adamlarına, heç, dilçilərə də məlum deyil. Yaxud, "ağziheyvərə". Məgər bu, dialektdir? Lüğətdə bu qəbildən minlərlə əcaib ifadələr yer alır.

İ.Məmmədov: Əlbəttə, belə olmaz. Yazılışı çətin olan hansısa sözün müəyyən qrammatik formaları verilməlidir. Lakin bu həddə, bu qədər, bütün hallarda, inkar-təsdiq formalarında yox. Buna heç bir lüzum yoxdur.

İ.Məmmədov: Əlbəttə, belə olmaz. Yazılışı çətin olan hansısa sözün müəyyən qrammatik formaları verilməlidir. Lakin bu həddə, bu qədər, bütün hallarda, inkar-təsdiq formalarında yox. Buna heç bir lüzum yoxdur.

"Abadan" sözünü mən ilk dəfə eşidirəm. Bu söz "abad" sözündən süni şəkildə yaradılıb və ona dilin heç bir ehtiyacı yoxdur.

A.Məsud: Mən belə başa düşürəm ki, lüğətin bu qədər lazımsız söz və söz birləşmələri ilə şişirdilməsinin səbəbi, tərtibçilərin Azərbaycan dilini "zənginləşdirmək istəyi" olub. Və nəticə göz qabağındadır. Lüğətin qüsuru tək bir bunulla bitmir. Burada ayrı-ayrı sahələrə aid, izahı olmayan minlərlə termin, dərman adları və kimyəvi element adları da yer alır. Digər tərəfdən, tutaq ki, terminlərin lüğətə daxil edilməsi, hansısa məqsədlə sə vacib bilinib, amma, axı bu işin özü də qeyri-peşəkar aparılıb. Bir sahəyə aid bir neçə lazımsız, istifadə olunmayan terminlərin verildiyi halda, ən vacibləri verilməyib. Digər məqam, lüğətə yerləşdirilən minlərlə terminin izahsız olmasıdır. Tək-tük sözlərə verilən izahların özünün də tərtibi anlaşılmır. Onlar gah mötərizədə, gah vergülə, bəzən də qısaldılmış şəkildə verilir ki, bu da nəşr barədə qeyri-ciddi təəssürat yaradır.

İ.Məmmədov: Orfoqrafiya lüğəti çətin yazılan sözlərin lüğətidir. Terminoloji lüğət bir başqa söhbətin mövzusu. Bu, tamamilə ayrı bir lüğətdir. Terminoloji lüğətin özü də sahələr üzrə tərtib edilməlidir. Hüquq terminləri lüğəti, tibb terminləri lüğəti və sair. Və həmin o dərman adları, kimyəvi elementlər öz sahəsinə aid lüğətə daxil edilməlidir.

Hamıya məlum olan ümumişlək terminlər salına bilər, amma hamısı yox.

N.Seyidəliyev: Bəli, müəyyən sahələrə aid terminoloji lüğətlər, izahlı lüğətlər var. Bu mənada bu terminlərin bu lüğətə salınmasına heç bir ehtiyac yoxdur. Biz izahlı lüğətdə Azərbaycan sözlərinin sayını artırma bilirik, amma orfoqrafiya lüğətində yalnız yazılışı çətinlik yaranan sözlər yer almalıdır.

Q.Məhərrəmli: Bu işin bir müsbət tərəfi də odur ki, sizin iradlarla Dilçilik İnstitutunda yaradılmış komissiyanın iradları üst-üstə düşür. İnstitutda bu iş üzrə mütəxəssis Qəzənfər Kazımovun rəhbərlik etdiyi bir komissiya yaradılıb. Onlar da lüğətdə 30 minə yaxın, necə deyərlər, söz yığını olduğu qənaətinə gəliblər. Bir məsələ də var ki, lüğət beş ildən bir yenilənməlidir. Siz də yeni bir dil qurumu kimi bu işdə maraqlısınız. Göstərdiyiniz haqlı iradlar da göz qabağındadır. Düşünürəm ki, yeni lüğətin hazırlanmasını sizin təşkilatla həvalə etmək olar. İşin gedişində müzakirələr təşkil etmək olar. Bunun üçün sizin intellektual gücünüz kifayət qədərdir, amma fiziki gücünüz yetməyəcək. Lüğətə yerləşdirilən minlərlə termin və dialektlərə gəlinə, bunun haradan qaynaqlandığını deyə bilərəm. Mən uzun müddətdir, lüğətlərlə bağlı müəyyən araşdırma işləri aparıram.

Azdili.az saytı var ki, orada terminoloji lüğətlərdən sözlər verir, həmçinin səsləndiririk. Deməli, professor Məmməd Tağıyevin bir terminoloji və dialektlər lüğəti var. Ordakı sözlərin hamısını götürüb salıblar "Orfoqrafiya lüğəti"yə. Sadəcə, kitabın həcmi böyüsün deyə.

A.Məsud: Kitabın ən böyük qüsuru isə, dilimizdə işlənməyən fars sözüylə – "ab"la başlamasıdır. Məlum məsələdir ki, dilimizdə ümumişləklik hüququ qazanmış çoxlu sayda ərəb və fars sözləri var. Amma "ab" sözü axı işlənilir?! Belə sözlərin "Azərbaycan dili" adını daşıyan kitaba salınması, üstəlik, lüğətin bu sözlə başlaması, təkə nəşr qüsuru deyil. Bu, birbaşa siyasi sərbətsizlikdir. Hər bir millətin, dövlətin rəmzi, pasportu, ilk növbədə onun dilidir. Məgər biz deyirik ki, "qızım, mənə bir stəkan ab ver?" Yaxud "ab" dan sonra gələn "aba" nədir? Əgər bu "əba"dırsa, niyə təhrif edilib? Yox, əgər, həqiqətən, Azərbaycan dilində belə bir söz varsa, izahı niyə verilmir? Bu sayaq naməlum sözlər lüğətdə minlərlədir. "Ağvalideyn", "ağyağz", "aximiya", "alahı", "alaban", "gimgə", "giri" və sair və ilaxır. İsmayıl müəllim, əgər bu sayaq əcaib sözlərin lüğətdə verilməsi vacibdirsə, gərək izahları da verilsin. Amma onda bu olacaq izahlı lüğət.

İ.Məmmədov: Azərbaycan dilində belə sözlər yoxdur.

B.Abbasov: Lüğətdə "cordana-bənzərlər" sözü var. Amma "cordan" sözünün özü yoxdur. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilində belə bir söz var? "Cordan" nə deməkdir?

İ.Məmmədov: İlk dəfədir eşidirəm.

Q.Məhərrəmli: Belə sözlərin lüğətdə sayı-hesabı yoxdur. Bunlar hamısı nəşrin həcmi böyütmək naminə görülən işlərdir. Bu mümkünsüz bir şeydir ki, beş il ərzində dildə birdən-birə 40000 söz peyda olsun. Hal-hazırda dilimizə daxil olan sözlərin əksəriyyəti texnologiya ilə bağlı sözlərdir, onların da sayı hamıya məlumdur.

A.Məsud: Digər bəla, lüğətdə sözlərin əksəriyyətinin yazılışında səhvələr və təhriflərə yol verilməsidir. "Qövsvari" nədənsə "qövsvarı", "zəncirvari" nədənsə "zəncirvari" və beləcə, bütün "vari"lər "varı" kimi verilir. Yaxud, "ağciyər", "qaraciyər", "ağyarpaq", "ağliman", "ağyun" və sair bu kimi sözlərin bitişik verilməsinin səbəbi nədir? Axı

İ.Məmmədov: Müəyyən sözlər var ki, o, nəyinsə adıdır, bitişik yazıla bilər. Məsələn, "ağ-yovşan" əgər bitki adıdırsa, bitişik yazılmalıdır, amma "qaraciyər", "ağ yaylıq", yaxud, "ağ liman" yox. Və ümumiyyətlə, söz birləşmələri bu lüğətə salınmamalıdır. Ona qalsa, gərək bütün söz birləşmələrini bura salaq.

A.Məsud: Bir də, əsas məqamlardan biri vurğu məsələsidir. Məncə, tək bu lüğətdə yox, bütün lüğətlərdə sözlər vurğu işarəsi ilə təqdim edilməlidir. Bu, çox vacibdir. Vurğu, bir çox sözlərin, xüsusən terminlərin düzgün tələffüzünə və anlaşılmasına imkan yaradacaq.

M.Abdullayeva: Bəli, bütün dünya lüğətçiliyində vurğudan istifadə edilir. Lüğət üçün bu amil çox vacibdir. Sadalanan bu sözlər isə hamısı birinci növ təyini söz birləşmələridir və ayrı yazılmalıdır.

N.Seyidəliyev: Bunlar səs təqlidi ilə yaranan sözlərdir. Onları lüğətə salmağa ehtiyac yoxdur.

A.Məsud: Lüğətdə olan qüsurlar bu sadalananlarla bitmir. Bura şəxs və şəhər adları da salınıb və kiçik hərfə. İzahları isə daha əcaibdir. Məsələn, Ağstafa şəhərinin adı lüğətdə kiçik hərfə, qarşısında "şərab" kimi, izahla verilir. Şəhər, ölkə və şəxs adları kitabın sonunda ayrıca verildiyi halda, bu adların təkrar mətnlə də salınmasının məntiqi nədir? Bir də, şəhər adı verilmiş şərab adlarının da orfoqrafiya lüğətinə salınmasının məntiqi nədir?

İ.Məmmədov: Mən düşünürəm ki, lüğətdən bütün şəxs və ölkə adları çıxarılmalıdır. Bu, ayrı bir kitabdır. Üstəlik, burada bu iş pərəkəndə şəkildə aparılıb. Məsələn, adlardan "Ağaxan" yoxdur, amma "Ağacəlil" var.

Əgər izah verilsə, bu, terminlərin, yaxud mənası çətin anlaşılan sözlərin hamısına şamil edilməlidir və vahid qaydada – mötərizədə verilməlidir.

Mətanət Abdullayeva: Burada sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlər yer almalıdır. Bitişik və defislə yazılan sözlər də mürəkkəb sözlərin içində verilir. Frazeoloji birləşmələr, birinci növ təyini söz birləşmələri bu kitabda təqdim olunmamalıdır. Qaydalara görə orfoqrafiya lüğətinə, yalnız əsas nitq hissələri salınmalıdır.

Q.Məhərrəmli: Danışıqla yazı arasında müəyyən fərqlər var ki, bu dərsliklərdə boyu gözlənilib. "Ambar" deyirik, "anbar" yazırıq. "Tıbağa" yazırıq, "ı"sız deyirik. Bu sözü "ı" hərfi olmadan necə yazmaq olar? Bu qaydalar bütün dillərdə olduğu kimi, bizdə də var. Mənə maraqlı gələn budur ki, "ı" və "a" arasında "y" hərfi yazılmalıdır?

Və bilin ki, bu, çox çətin və uzun bir prosesdir. Orfoqrafiya lüğəti dilin konstitusiyasıdır. Yəni bu, qanundur və burada sözlərin yazılış qaydası müfəssəl və mükkəmməl şəkildə əks olunmalıdır.

Y.Əliyev: Orfoqrafiya lüğəti dilin pasportudur. Odur ki, bu lüğət hamının rahatlıqla istifadə edə biləcəyi bir kitab olmalıdır.

A.Məsud: Mərkəz bu işə, bu sahənin bütün incəliklərinə bələd olan mütəxəssislərə cəlb etmək niyyətindədir. Biz bu kitaba, bilavasitə ədəbi dilin daşıyıcıları kimi yanaşacağıq, dilçilər isə öz töhfələrini verəcəklər. 30-cu, 40-cu, 50-ci, 60-cu illər ədəbiyyatları üzrə araşdırmaların aparılması, bu əsərlərdə fərdi yer almış, lakin işlədilmədiyindən unudulmuş sözlərin aşkara çıxarılması və toplanması istiqamətində artıq müəyyən işlərə başlanılıb. Cəfər Cabbarlının, Süleyman Rəhimovun, Əli Vəliyevın, İsmayıl Şıxlının, eləcə də digər yazıçı və şairlərin əsərlərində minlərlə söz var ki, onlar fərdi yazıçı sözlüklərinin tərtib edilməsinə imkan yaradır. Fikrimizcə, məhz bu proses dilimizin zənginləşməsi və saflaşması yolunda böyük töhfələr verəcək. Lakin məsələ burasındadır ki, bizim dərs və tədris vəsaitlərimiz də bu vəziyyətdədir. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərlərində də oxşar mənzərə yaşanır. Bu kitablar dilimizi və ədəbiyyatımızı övladlarımıza, artıq məktəb yaşlarından şikəst vəziyyətdə mənimsədir. Bu, sözün əsl mənasında, faciədir.

prinsip və meyarlar

intonasiya da bildirir ki, onlar ayrı yazılmalıdır. "Biz "qaraciyər" yox, "qara ciyər" deyirik axı?!"

N.Seyidəliyev: Bu, əlbəttə ki, düzgün deyil. Ola bilsin 20-30 ildən sonra bu sözlər vurğusunu dəyişəcək, mürəkkəbləşəcək və bitişik yazılacaq, amma indiki halda bu, məqbul sayılır.

A.Məsud: Lüğətdə çoxlu sayda belə sözlər də var, əgər bunlara söz demək mümkündürsə: "ciring", "ciring-ciring", "ciringhaciring", "taqq", "taqqataq", "taqqataraq". Yaxud, "çirt", "çirt-pırt", "çirt-pırtlı", "çirtli-pırtlı" və sair.

N.Seyidəliyev: Ölkə adları sonda verilə bilər. Burada isə onlar həm sonda verilir, həm də mətnin içində kiçik hərfə. Yaxud, millətin adı verilir, məsələn, "abxaz", sonra yanında "lar" şəkilçisi əlavə olunur. Yaxşı, bu "lar" nədir? İzahlar gah verilir, gah verilmir. O da gah vergüllə, gah defislə yazılır.

Bir sözdə verilir, bir sözdə yox. Bax, prinsipsizlik budur. Biz sabit prinsiplər hazırlamalı və bütün situasiyalarda ona uyğun hərəkət etməliyik.

İ.Məmmədov: Mərkəzin belə bir yükün altına girməsi təqdirəlayiq hadisədir. Tutduğunuz bütün iradlar dəqiq və yerindədir.

Dilimizə 2500 yeni termin daxil edilir

Azərbaycan dilinə rəsmi olaraq 2500 yeni termin daxil edilir. Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının sədr müavini Sayalı Sadıqova bildirib ki, həmin terminlər yeni hazırlanan və artıq çap olunma ərafında olan izahlı dilçilik lüğətinə daxil edilib.

Lüğətdəki terminlər son 2-3 il ərzində dilimizə yeni daxil olan və dilin daxili imkanları hesabına yaranan sözlərdir. Terminlər müxtəlif sahələr - informatika, iqtisadiyyat, riyaziyyat, kimya, tibb sahələri üzrədir. Yeni terminlərin sırasında informatika sahəsi üzrə olan sözlər çoxluq təşkil edir.

S.Sadıqova əlavə edib ki, yeni terminlər indiyədək Azərbaycan dilinin orfoqrafiya, eləcə də izahlı lüğətinə daxil edilməyib.

Yeni terminlərin bir neçəsini oxuculara təqdim edirik:

AYFON – Səs, rəbitə və görüntü imkanlarını özündə birləşdirən simsiz multimedia qurğusu.

AYPƏD – İnternetə fərdi qoşulma cihazı; klaviaturasız noutbuk.
BİOPSİYA – Xəstəliyin xarakterini mikroskopla müəyyən etmək üçün canlı orqanizmin toxumasından kiçik bir parçanın kəsilib müayinə edilməsi.

CAKUZİ – Suyun xüsusi sistem üzrə dövr etdiyi və yüksək təzyiqlə vurulduğu vanna.

CEKPOT – Lotereyada böyük məbləği uduş.

ÇAT – İnternet şəbəkəsi dia-loq rejimində qısa mətn məlumatları ilə mübadilənin təşkili.

Bu halda dialoq iştirakçıları klaviatura vasitəsilə sorğu göndərir və displeyin ekranında cavabı alır.

ÇAT SEANS – İnternet şəbəkəsində qarşılıqlı dialoqun əsas forması.

ÇİLƏYİCİ HOVUZ – Su dövrənli basqılı boru kəmərləri sistemi ilə təchiz olunmuş açıq çən.

ÇİP – 1. Mürəkkəb siqnal elementi. Bu siqnalın uzunluğu informasiyalı simvolun uzunluğundan dəfələrlə azdır. 2. Bir kristal üzərində yarımkeçirici mikroşem.

ÇİP SÜRƏTİ – Geniş spektrli sistemdə siqnalların verilmə sürəti. Takt tezliyi giriş siqnalın tezliyindən dəfələrlə çoxdur.

ÇİPS – Lay-lay doğranmış və yağda qızardılmış kövrək, xırçıldayan kartof dilimləri.

ÇİZBURQER – İsti qəlyanaltı; ikiyə bölünmüş və arasına kotletlə pendir qoyulmuş ədviyyatlı dairəvi kökə.

DATA KART – İnformasiya əməliyyatlarını yerinə yetirmək üçün elektron kart.

DAYCEST – Rəqəmli imza rolunu oynayan qısa şifrələnmiş məlumat. Bu rəbitə kanallarında şifrə edilməmiş məlumatlar birgə ötürülür.

DEBET – Müəssisənin (bankın) borclarının miqdarını göstərən, mühasibat hesablarının sol tərəfidir. Aktiv hesablarda debet sayılan məbləğin artmasını, passiv hesablarda isə azalmasını göstərir. Bütün iqtisadi hesablaşmalar bir hesabın debetinə və digər hesabın kreditinə yazılır.

DEBET NOT – Bu və ya digər səbəblərə görə ödənilməli olan, sonuncu müəyyənləşdirilmiş məbləğin debet hesabına yazılması barədə bir tərəfin o biri tərəfə göndərdiyi bildiriş.

DEBET KARTI – Alıcının cari hesabından onun tərəfindən alınmış mal və xidmətlərə görə pul silinməsinə həyata keçirən mikroprosessor kartoçka.

DEBİTOR – Kredit (borc) verilmiş hüquqi və ya fiziki (borclu) şəxslərdir.

DEBİTOR BORCLARI – 1. Debitorlardan, yəni hüquqi və ya fiziki şəxslərdən müəssisəyə çatacaq borcun məbləğidir. Debitor borcu iqtisadi fəaliyyətin normal prosesi və ya maliyyə, yaxud ödəmə intizamının pozulması ilə əlaqədar ola bilər. Debitor borcu xammal və materialların alınması üçün dövrüvə vəsaiti çatışmazlığında vaxtsız ödəmə hallarında, müəssisə dayanarkən işçilərə əmək haqqının verilməsində müəssisənin dövrüvəsində vəsaitin ayrılmasını əks etdirir.

2. Şirkətin gəlirlərinin ümumi məbləğinin qeyri-müəyyənliyi nəticəsində, hələlik üçüncü şəxs tərəfindən daxilolmaların hesabına yazılmamış gəlirləridir.

DEBURS – Qaytarıla bilməyən ticarət və digər xərclər.

DEVALVASİYA – Pul vahidinin, qızıl məzənnəsinin rəsmi azalması, yaxud milli valyutanın qızıla, gümüşə, xarici valyutaya görə məzənnəsinin aşağı düşməsi deməkdir.

İnflyasiya, tədiyyə balansının defisiti (kəsiri) pul dövrüvəsini pozulması nəticəsində digər ölkələrin valyutası ilə müqayisədə bir ölkənin valyutasının dəyişmə məzənnəsinin birdəfəlik aşağı düşməsi, qiymətdən düşməsidir. Devalvasiya zamanı ixrac olunan mallar ucuzlaşır, idxal olunan mallar isə bahalaşır.

DƏRƏCƏ PROFİLİ – Təhsil proqramı və ya ixtisaslaşma xüsusiyyətlərinin təsviridir. Bu, tanıtıcı, təhsil proqramının məxsusi məqsədlərinə əsaslanan proqramın əsas xüsusiyyətlərini, tədris olunan fənlərin akademik xəritəsinə və ya tematik təlimlərə necə uyğunlaşmasını və peşəkar ictimaiyyətə nə dərəcədə aid olmasını göstərir. Cəmiyyətin və konkret fənn sahəsinin birgə ehtiyaclarının, o cümlədən sözlügedən təhsil proqramının təsis edilməsi üçün tələb olunan maliyyə və kadrların təhlili prosesinin nəticəsində yeni dərəcə profili təsis edilə bilər.

DİCEY – Səsyazma daxil edilməklə, şərh, zarafat və reklamların müşayiət olunan musiqili verilişin və ya əsasən, musiqi üzərində qurulmuş radio proqramının aparıcısı.

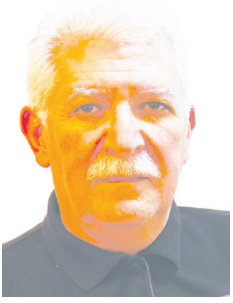
DİSKRESİON SİFARİŞ – Qeydiyyatdan keçmiş nümayəndəyə və ya digər broker firmasına qiymətli kağızların seçilməsi, qiymətli kağızların miqdarı və həmçinin alqı-satqı haqqında müştəri adından xüsusi qərarlar qəbul edilməsinə səlahiyyət verən sifarişdir.

DİSKRESİYA SİYASƏTİ – Qanunverici və icraedici orqanın qərarında daha çox dəyişən iqtisadi vəziyyətə nəzərdə tutulan çevik siyasətdir.

DİSKRETLƏŞDİRMƏ – Fasiləsiz analoq siqnallarının diskret impuls arıclığına çevrilməsi prosesi.

DİSKRET İSTEHSAL – Məhsulların fasilələrdə istehsal edildiyi metoddur. Məsələn, avtomobillərin, kompüterlərin və s.-nin istehsalı.

DİSKRET KƏMİYYƏTLƏR – Müxtəlif qiymətli tapşırıqlara verilmiş fasiləsiz ölçülərin əksi olan kəmiyyətlər. İqtisadiyyatda üstünlük təşkil edən diskret anlayışlardan, göstəricilərdən istifadə edilir. Onlar qeydə alınır, ölçülür, müəyyən vaxt və müxtəlif anlarda hesablanır (saat, gün, həftə, ay, rüb, il, bir neçə il).

Bəhlül SEYFƏDDİNOĞLU

Gecə gözüme yuxu getmədi. Səhərə kimi bəstərimdə qovruldu. Dünən səhər işlədiyim kafedə birisinin **alax-bulaxlığı** mənə yaman əsəbiləşdirmişdi. **Cahıla** da oxşamırdı, bəlkə hələ kiminsə **ağvalideyni** idi də. Nə başınızı ağrıdım, bu **cinqursaq** piştaxtaya yaxınlaşıb dedi ki, **ab** var? Başa düşmədiyimdən:

Yoxdu, - dedim. Qayıtdı ki, onda **abco** ver". Dedim:

A kişi, **abco** nədi axı, bir əməlli başa sal görüm, nə istəyirsən də.

Elə bil bu sözə bənd imiş, əlini atıb piştaxtanın üstündəki **çiçəkdən** götürüb mənə sarı tozladı. Yaxşı ki, başımı əyməyə macal tapdım. **Çiçəkdən** gedib **abajura** dəydi, çilik-çilik oldu (yaxşı ki, bir divarımız **abajurlu**du, o biriləri **abajursuz**). **Çiçəkdən**ın qırıqları hər yerə səpələndi. **Ciring, ciring-ciring, ciringhaciring** səslərindən kafeyə elə bir **ciringildəmə, ciringildətmə** düşdü ki, **ciringilti-ciringiltisiz** bütün başqa **goduşlar** da titrəməyə başladılar. **Goduşları** özüm seçib almışdım, içərisində **abı-göy, abı-qırmızı, yaşıl-sarı, narıncı-mavi** rəngdə olanları da vardı, **göy-abı, qırmızı-abı, sarı-yaşıl, mavi-narıncı** rəngdə olanları da. Onların da, dəqiq yadımda deyil, **parça-tikələriydi**, yoxsa **tikə-parçalarıydı**, ətrafa səpələndi və bayaqkı **ciring-ciringə** üstəlik, bir də **dinq, dinq-dinq, dinqadinq, dinqadinq, dinq-lı, dinqli-dinqli** səsləri də qarışdı.

Səs-küyə ətrafdakı **badban** uçuranlar, **badkeş** qoyanlar, **bəşşəşlar, bəzzaziyyə** alıb-satan **bəzzazlar, kankanlar, kirtizlama** işləri görün **kirtillər** və **kirtizlar, cülmətikməçilər** tökülüşüb gəldilər. Onları görə-cək, kişinin dili gah **çalpaşlıq**, gah da **çəlpəşik** vurmağa başladı. **Çoğultulu** səslə dedi:

- Bura lap **cansürtənlər** də gəlsə, mənim **bakım** yoxdu, mən **bibakam**.

Bunu eşitcək, **cəzm** elədim ki, **cillikə** batmış inək kimi tərslik edən bu **cəsimin** cavabını verməliyəm:

- Bura bax, - dedim, - burda nə **ciğ-ciğ, ciğ-biğ, ciğ-viğ** salmışan!? **Büğülü-büğüzlü** danışma! **Bakım** olmadığını **çaxıncı** eləmə! Sən **bibak-sans**, mən də **dafiə** deyiləm. Mən səndən də yaxşı **cik-cik, cik-bik** edə bilərəm. Amma bura hər gün gələn **damən-**

li, damənsiz xanımlardan, **dəftərli, dəftərsiz danışgədə danışcularından, danışyarlardan, danışvərlərdən** yaxşı düşməz. Onlar, axı, səhərlər gəlib burda çay-çörək, günor-

Onsuz divarlarımız da bər-bad vəziyyətdədir, **zamazkasızdı**, təmirə ehtiyacı var. O gün **depeşalamışam, zamazkaçılarını** çağırıb demişəm ki, gəlib **zamazkalasınlar**.

Ancaq divarı qaşımağa başlayan kimi uçub-tökülən köhnə malanın səsi kafeni başına götürdü. O səs indi də qulaqlarımdadı: **taqq, taqqataq, taqqataq...**

Ağziheyvərə cordanabənzərlər "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"ndə yer alan "sözlərdən" (qara şriftlə) istifadə olunub

talar **abgüşt** yeyirlər. Axşamlar da bir **basabas** salırlar, elə bil bu **bashabasda çay-çörək-sizlik**dən ac qalacaqlarından ehtiyat edirlər. O qədər **zahiriqəşəng, zahiriqəşəng-batiniçirkin** insanlar gəlir ki bura... **Goduşları** niyə sındırırsan?

Hələ əvvəlcədən **bumajni**-kimdən **altun** da çıxarıb vermişdim (indi dəqiq xatırlamıram ki, **altun** verdim, yoxsa **altın**). Çünki vaxtlı-vaxtında **zamazkalatmayanda** tavan da uça bilər. Dünən gəlib işə başlamaq istəyirdilər.

Taqqataqsalanlara, taqqataqsalanlara dedim ki, "bir az sakit işləyin də". Dedilər ki, bizim işimiz **taqqataqsalsız** əmələ gəlir. Dedim, heç məsələyə də belə **baxılış** olar? Elə düzəldin ki, yel əsməmiş divarlar **titrəkçiçək** kimi,

titrəquş kimi **titrətməqovaq** olmasın. Dedilər, qorxma, burda **zəlzələyədözümsüzlükdən** söhbət belə gedə bilməz, **zəlzələyədözümlülük**də bu tikiliyə çatan olmayacaq. Dedim, ötən ay **direktoryanı** məsələlərin müzakirəsi zamanı **cağdandan** gələn **calğalar, fabiçilər bicərrəklik** edib demişdilər ki, sizin çardağınızdan **çirt, çirt-çirt, çirtaçirt, çirtildama, çirtildamaq, çirtılma, çirtılmaq, çirtilti, çirtı-pırtı, çirtlama, çirtlamaq, çirtlaşma, çirtlaşmaq** səsləri gəlir, yaqın, orda **cordanabənzərlər** yuva salıb (kişilər bir balaca səhv salmışdılar, diqqətlə qulaq asanda çardağdan **xırt, xırtaxırt, xırt-xırt, xırt-xurt, xırtıltı** səslərini aydın eşitmək olurdu). Elə işləyin ki, gələn qonaqlar kafenin **abadanlandığını, abadanlaşdırıldığını, abadanlaşdırılmaq** üçün **abadanlıq** alındığını görsünlər. Özü də **abadətməni abadədnələr** həyata keçirmədirlər ki, buralar əsl **abadıstana** dönsün. Hələ heç işə başlamamısınız, səhərdən **üqab** kimi başımın üstünü alıb, **nitqərdazlıqədnələr** kimi **nitqərdazlıqətmə** ilə məşğul olub **ufuldaya-ufuldaya uf, uff, uff-of, uff-uf, ufhauf, ufuldama, ufuldanma, ufuldaşma, ufuldatma, ufultu, ufuldayıb-ofuldama, ah-vay, ahu-vay, ah-zar, ahu-zar, ah-nalə, ahu-nalə, ah-uf, ax-tüf, ax-uf** salmışınız ki, pulumuzu ver. Harahat olmayın ey, həvəslə işləsəniz, naharda **ağdamınızi, kürdəmirinizi, ağstafanızi** da verəcəyəm. Dünəndən qalan **gəmirintiləri gəmirtləməkdənsə, gəncəfə** ilə vaxt öldürməkdənsə, durun işinizi görün. Burada **gimgə** açmayın, **gəhgir** olmayın, boş-bekar **gəzinişdən** bir şey çıxmaz. Gedin o küncdəki **goduşları** da yığışdırın ki, heç olmasa, bir səliqə-sahman yaransın. Hər tərəfə səpələnmiş **gərməncləri, gəvəşləri, gəziltəri, gırgiləri, gırsırları** yığın bir küncə ki, əl-ayağıma dolaşmasınlar. Bax, əgər burdan bir şey itsə ha, mənədən inciməyin, yapışcağam **giribanınızdan**. Bəsdir, **godulluq** etdiniz. Hələlik isə, işinizi heç nə ilə **göstərilmiş** edib öyünə bilməzsiniz.

Bura dincəlməyə gələnlər əsl musiqiyə qulaq asmaq istəyir. Sizin musiqiçilərinizin **çalğırlıqları, çalğıntısı** isə heç kimə lazım deyil. Qonaqlarımız **elegiyasayağı, elegiyasayaq, elegiyatəhər, elegiyavarı, elegiyayabənzər, elegiyayaoxşar** musiqilərdən artıq cana doyublar...

Mən bütün bunları dedim, sonra özüm də çaşıb qaldım ki, aya, görəsən fəhlilik edən bu **kəndçilər**, bu **kəndli-kütlülər** dediklərimdən bir nəticə çıxara-caq? Hər halda, hər ehtimala qarşı, onlara dedim ki, əgər nəyisə başa düşməsələr, "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"nin 6-cı nəşrinə bir **baxılış** etsinlər.

○ **“Yeni türk əlifbası tədrisə həyata keçiriləcək və bir müddət ərəb əlifbası da saxlanılacaq. Millətin özü ərəb əlifbasının ləğv edilməsi və yeni, asan və əlverişli latın əlifbasının qəbul edilməsi zərurətini dərk edib qəti qərara gəlməyə qədər bütün yazı-poza iki əlifbada icra ediləcək”.**

**Nəriman Nərimanov,
1922-ci il.**

Zəmin vardı...

Azərbaycanda latın qrafikalı ilk yazı Qobustan qayasında aşkar olunub. Arxeoloq İshaq Cəfəzadənin 1948-ci ildə aşkarladığı Roma imperatorluğuna aid kitabə 84-96-cı illər arasında yazılıb. Qədim latın əlifbası ilə yazılan kitabənin mətni belədir: “İmperator Domisian Sezar Avqust Germanikusun dövrü Lütsi Yuli Maksim XII ildirım sürətli legionun senturiyası”.

Orta əsrlərdə isə Azərbaycanda alban əlifbası, Xilafətin işğalından sonra isə ərəb əlifbası işlək olub. Çar Rusiyasının işğalından sonra isə kiril qrafikası da rəsmi sənədlərdə işlədilməyə başlayıb. XX əsrin əvvəllərində Avropada təhsil alan Azərbaycan ziyalıları latın qrafikasından şəxsi yazışmalarda istifadə ediblər.

XIX əsrdə ilk dəfə Mirzə Fətəli Axundzadə müsəlman xalqlarının geridə qalmasının mühüm səbəblərindən biri kimi, ərəb əlifbasını görmüş və yeni əlifba islahatçısı qismində hökumətdən vəsait alaraq Osmanlı sultanını inandırmaq üçün İstanbulla yola düşmüşdü.

O, 1873-cü ilin iyun ayının 18-də Tiflisdəki Osmanlı konsulunun müavini Ömər Səbri vasitəsilə İstanbulda çıxan “Həqayiq” qəzetinin redaktoruna göndərdiyi məktubunda yazırdı: “Mən iki cür əlifba düşünmüşəm. Onlardan biri latın əlifbası hərflərindən seçilərək tərtib edilmişdir ki, onu soldan sağa yazmaq lazım gələcək. İkincisi isə, hazırkı əlifbamız əsasında qurulmalıdır ki, onu hazırda olduğu kimi, sağdan sola yazmaq olar”.

Lakin İstanbulda paşalarla görüşündə əsaslandırmasına baxmayaraq, ona belə cavab verilmişdi: “Yeni əlifbadakı hərflərin şəkli qüsurlu hesab edilib; yeni hərflər türk dilinə uyğun deyil; yeni hərflərin qarşılığı mətbəələrdə yoxdur; bu əlifba qəbul edilsə, gərək bütün köhnə ədəbiyyat məhv edilsin, bu isə mümkün deyil”.

Əslində isə səbəb aydın idi. Xanədanlıq müttərəqqi addımlara qarşı idi. Axundzadə əlifba islahatında ona dəstək olan Mirzə Melkum xana məktubunda yazır:

“Bizim bütün səylərimizin faydası ancaq xalqa aiddir. Biz istəyirik ki, Osmanlı xalqı bizim səylərimizlə xoşbəxt bir xalq olsun. Lakin bizim bu arzumuz Osmanlı nazirlərinin şəxsi zərərinədir. Biz ümumən mənfəətini istəyirik, onlar isə şəxsi mənfəətlərini güdürlər”.

Axundzadədən sonra Məhəmməd Ağa Şahtaxtı, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Fərhad Ağazadə kimi ziyalılar da bu kimi təşəbbüslərdə bulunurlar. Şahtaxtı 1879-cu ildə Tiflisdə “Təkmilləşdirilmiş müsəlman əlifbeyi” kitabını nəşr etdirir.

Cümhuriyyət dönəmi

Azərbaycan Cümhuriyyəti dönəmində - 1919-cu ilin martında yeni əlifbanın layihəsini hazırlamaq məqsədilə xüsusi komissiya yaradıldı. Komissiyaya üç müxtəlif layihə – Məhəmməd Ağa Şahtaxtının, Abdulla bəy Əfəndizadənin və Abdulla Tağızadə ilə Mirzəz Seyidovun birgə layihələri təqdim olunsada, Abdulla bəy Əfəndizadənin latın qrafikasına keçməklə bağlı layihəsi bəyənilir. Layihə 1919-cu il avqustun 20-dən sentyabrın 1-nə kimi Bakıda keçirilmiş Azərbaycan müəllimlərinin qurultayında təsdiq olunduqdan sonra parlamentin müzakirəsinə verilir. Lakin Cümhuriyyətin işğalı nəticəsində proses başa çatdırılmır.

Sovet Azərbaycanının ilk illərində isə bütün radikal islahatlar kimi, əlifbanı dəyişmək məsələsi də gündəmə gəlir. Bu dövərdə müəyyən dərəcədə azadlıqlar olduğu üçün əlifba məsələsi geniş müzakirəyə açılır. Bu müzakirələr zamanı “latınçılar” və “ərəbçilər” adlı iki cərəyan ortaya çıxır.

“Latınçılar”ın qalibiyyəti

“Latınçılar” komissiyasının tərkibi 8 nəfərdən ibarət idi: Fərhad Ağazadə (sədr), Xudadət Məlik-Aslanov, Abdulla Tağızadə, Məhəmməd Əmin Əfəndizadə, Həmid Şahtaxtı, Azad Əmirov, Əhməd Pepinov və Hüseyn İsrəfilbəyov.

Bu müzakirələrdə “ərəbçilər” vaxtilə Osmanlı xanədanlığında Axundzadəyə verilmiş cavabları “latınçılara” verirlər. Onlar bildirirlər ki, hürufatın çətinliyi mədəniyyətə mane ola bilməz, olsaydı, qədimdə ərəblərin, indi isə yaponların mədəniyyəti olmazdı. “Firənglərin və ingilislərin də imlaları çətin, fəqət onların da mədəniyyəti bundan müşkülə düşməmişdir; ərəb hürufatının çətinliyindən farslar və ərəblər özləri heç bir şikayət etməzlər; latın hürufatı qəbul edilərsə, köhnə ədəbiyyatımızın başına nə gələcək, camaat qəbul edəcəkmiz?”

“Ərəbçilərin ən tutarlı arqumenti isə yeni əlifbanın Azərbaycanı digər türk-müsəlman ölkələrindən “qoparması” təhlükəsi idi: “Latın hürufatını qəbul edib-etməmək məsələsi üçün Azərbaycan cümhuriyyəti dar bir yerdir. Yalnız burada qəbul edilərsə, İslam millətlərindən ayrılmış qalar”.

Bu arqument Cümhuriyyətin işğalından sonra Türkiyədə mübarizə apararı M.Ə.Rəsulzadə və silahdaşları da təkrarlayırdı.

Mirzəbala Məmmədzadə yazırdı: “Azərbaycanın təkbaşına ərəb əlifbasından latın sistemə keçməsi və türk dünyası ilə əlaqələrini tərk etməsi azəri türklərinin milli varlığına böyük zərbə olacaqdır”.

S.Ağamalıoğlu isə 1927-ci ildə “Elmdən və tarixdən” adlı kitabında yazır:

“Yeni əlifba bərəsində müsavətlərlə ingilisin sözü bir gəlir. Doğru, hər kəsin ayrı niyyəti, məqsədi var, amma iş burasındadır ki, ikisi də bir sinifdirlər, ikisinə də bir qaralıq sərfəlidir”.

Lakin Türkiyənin də latın qrafikasına keçidindən sonra mühacirlər bu dəfə yeni əlifba prosesini dəstəkləyirlər. Hətta Müsavat fırqəsi bütün üzvlərin latın qrafikasını öyrənməsinin vacibliyi ilə bağlı qərar verir. Azərbaycanda və Türkiyədə qəbul edilən əlifbalar arasında bəzi işarələrdə fərqliliklər olduğu üçün Rəsulzadə və silahdaşları çap etdikləri “Odlu yurd” jurnalında müqayisəli şəkildə hər iki əlifbanı və ərəb əlifbasını da nəşr edirlər. Mirzəbala yazır ki, artıq bolşevik təbliğatına məruz qalan azəri gəncləri Türkiyədə çıxan nəşrləri də əldə edib oxuya biləcək və bunlarla həqiqətlərdən əgah olacaqlar.

AYTÖK yaradılır

Beləliklə, Sovet Azərbaycanında “latınçılardan” mütəşəkkil fəaliyyəti, həmçinin artıq yeni hökumətin radikal islahatlar tərəfdarı olması (bu radikalıq “Allahsızlar” cəmiyyətinin yaradılmasına qədər uzanacaqdı) nəticəsində latın qrafikasına keçid qəbul edilir.

1922-ci ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Yeni Türk Əlifbası Komitəsi (AYTÖK) təşkil edildi. Komitənin ilk tərkibi 5 nəfərdən ibarət idi: Səməd Ağamalıoğlu, Fərhad Ağazadə, Xudadət Məlik-Aslanov, Abdulla Tağızadə və Əhməd Pepinov.

1922-ci ildə AYTÖK-in Şuşa, Qazax, Tovuz, Gəncə, Şəki, Ağdam, Şəmkir, Zaqatala, Göyçay, Ağdaş, Sabirabad, Salyan, Şamaxı, Türkiyə, İrəvan və Tiflisdə, 1923-cü ildə isə Quba və Cəbrayıl yerdə yerli təşkilatları yaradılır.

Bakıda yeni əlifba ilə “Yeni yol”, Tiflisdə isə “İşıqlı yol” qəzetləri çap edilir. Yenə də layihələri təqdim edənlər eyni şəxslər idi. Ancaq bu dəfə Abdulla Tağızadə və Mirzəz Seyidovun layihəsindən daha çox istifadə edilir.

Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1923-cü il, 20 oktyabr tarixli qərarı ilə yeni əlifba, ərəb əlifbası ilə bərabərhüquqlu və 1924-cü il, 27 iyun tarixli qərarla məcburi və dövlət əlifbası hesab olunur. Əlifba ilə yanaşı, Avropadakı rəqəm sistemi də götürülür.

21 iyul, 1928-ci ildə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən AYTÖK-in 6 illik yubileyi münasibətilə verilmiş və həmin ilin oktyabrında komitənin 4-cü sessiyasında təsdiq olunmuş qərarla, 1 yanvar, 1929-cu ildən etibarən, Azərbaycanda ərəb əlifbası, 1923-cü ildən başlayaraq paralel tətbiq olunan latın əlifbası ilə rəsmən əvəz olunur.

Yeni əlifbanın qəbulundan sonra bu əlifba ilə yeni kitabların çapı məqsədilə Cəlil Məmmədquluzadə, Abdulla Tağızadə və Hacı Kərim Səlimov ibarət bir komissiya yaradılır. Mirzə Cəlil sədr təyin edilir.

Savadlandırma hərəkatı

Yeni əlifbanın tətbiqində əsas məqsəd əhəlinin savadlanması idi. Bu məqsədlə 1923-cü ilin dekabrında XKS nəzdində Q.Musabəyovun sədrliyi ilə “Savadsızlıqla Mübarizə Komitəsi” yaradılır. Bu mübarizə on il müddətində nəticə verməli idi. Bu məqsədlə də kütləvi şəkildə kitablar çap edilir.

Məsələn, AYTÖK-in 1 oktyabr 1923 – 1 oktyabr, 1924-cü il tarixləri aralığında fəaliyyəti haqqında hesabatda göstərilir ki, bu 1 il müddətində komitə tərəfindən savadsızlığın ləğvi yolunda, 26 adda 334.000 tirajla dərslik, uşaq ədəbiyyatı, müxtəlif kitabça və broşürələr çap edilir.

Türk Əlifbası Komitəsi və başqa nəşriyyatlar tərəfindən 1928-ci ilin noyabr ayının 1-ə qədər isə 473 adda, 2.377.350 tirajla kitab nəşr edilir.

Yeni əlifba müzakirələri bu dövərdə də davam etdirilir. Komissiyalar yaradılır, Türkiyəyə, Krimə, Dağıstana səfərlər edilir. Bu məsələ Türkiyə qurultayında geniş müzakirələrə səbəb olur.

Müzakirələrdə, ümumiyyətlə, latın qrafikasına keçiddə Fərhad Ağazadənin önəmli rolu olub. Xeyli kitabın müəllifi və həmmüəllifi olan Fərhad Ağazadə haqqında İsaخان İsaخانlı “Fərhad Ağazadə və latın əlifbasına keçid” məqaləsində müfəssəl məlumat verib.

Beləliklə, latın əlifbası Azərbaycanda böyük uğur qazanır və savadlandırma prosesinə səbəb olur.

Əlifba niyə ləğv edildi?

Lakin Türkiyənin latın qrafikasına keçməsi, 1939-cu ildə isə II Dünya müharibəsinin başlanması çəkilən bu qədar əməyi bir qərarla məhv edir. Azərbaycanla Türkiyə arasındakı yazı əlaqəsinin müharibədə təhlükəli olacağını düşünən və artıq repressiya məşını ilə bütün ziyalıları qıran rejim kiril qrafikasına keçidlə bağlı qərar verir.

1967-ci ildə Azərbaycanda səfərdə olan Səməd Ağaoğlu (Əhməd Ağaoğlunun oğlu) kitabında yazır:

“Moskvanın belə bir qərar verəməsinə səbəb İttifaq xalqlarının bir-birindən uzaqlaşdırılmaqla ola bilməz. Çünki slavyan əlifbası ortaq olduğuna görə əsl hədəfi başqa bir nöqtədə axtarmaq lazımdır. Bu başqa nöqtə, bizə görə, bütün bu ölkələrin türk xalqlarının Türkiyə xalqından uzaqlaşdırılması ola bilər”.

Beləliklə, 1940-cı il yanvarın 1-dən latın əlifbası kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olunur.

Kiril əlifbası ta ki 1991-ci ilin dekabrında Azərbaycan Ali Soveti Milli Şurasının qərarı ilə yeni latın qrafikalı əlifbaya keçidi təsdiq etməsinə qədər, davamlı şəkildə tətbiq olunur.

18 iyun 2001-ci ildə Ümummilli ilər Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanı ilə latın qrafikasına keçid rəsmən başa çatır.

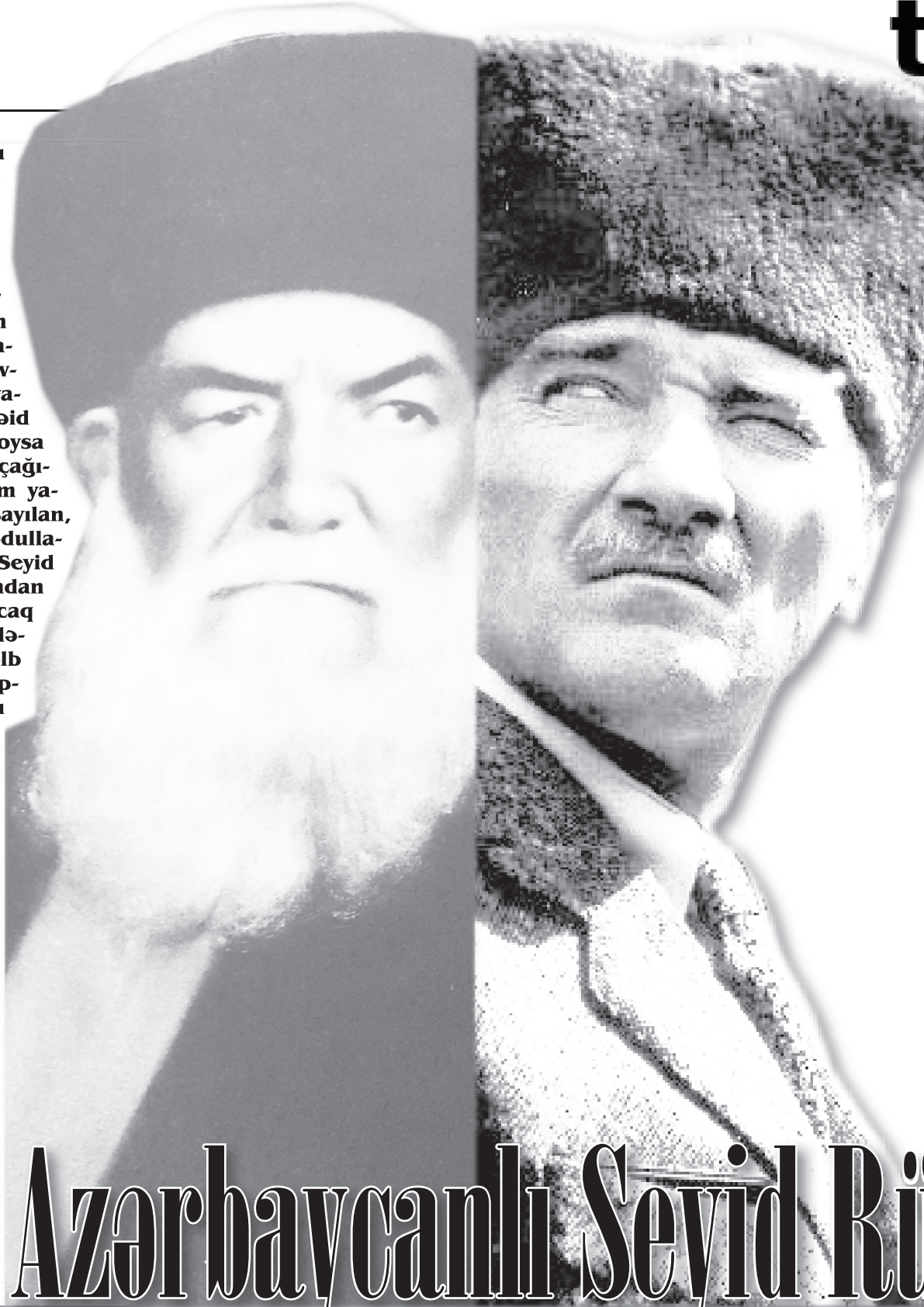
**Dilqəm
ƏHMƏD**

Latın əlifbasına necə keçdik?

“İmperator Domisian Sezar Avqust Germanikusun dövrü Lütsi Yuli Maksim XII ildirım sürətli legionun senturiyası”

Qobustan qayası

Sizə azərbaycanlı mütəfəkkir Seyid Əhməd Hüsaməddin Əl-Rükkaldan bəhs etmək istəyirəm. Dağıstanın Dərbənd-Tabasaran bölgəsində, dağlar ətəyində gözəl təbiəti olan Rükkal kəndi var. Qəhrəmanımız 1848-ci ilin soyuq fevral ayında bu kənddə dünyaya göz açıb. Atasını Şeyx Səid Rükkal ona Səfər adını qoysa da ailədə onu "Əhməd" çağırırdılar. Anası Şərifə xanım yaşadığı qəsəbənin çox sayılan, hörmətli Fərhad oğlu Abdullanın qızı idi. Ata tərəfdən Seyid olan Əhməd, uşaq yaşlarından elmə, biliyə can atırdı. Ancaq atasının insani keyfiyyətləri onu özünə daha çox cəlb edirdi. Dinin təməl prinsiplərini və ədəb qaydalarını atasından öyrəndi. Daha sonra Soqratıl kəndində ilahiyatçı-alim Şeyx Əbdürrəhman Hacıdan dərslər aldı. 1813-cü ildə Rusiya və İran arasında bağlanan Gülistan müqaviləsinə əsasən, bu torpaqlar Rusiya sərhədlərinə daxil olmuşdu. Amma üstündən illər keçsə də, Səid Rükkal işğalçılara boyun əymək istəmirdi. Bir yandan da oğlunun gələcəyini düşünürdü. O zamanlar Əhmədin hələ 12 yaşı vardı. Onun üçün hər şey hələ qabaqda idi. Oğlunun savadlanmasını, dini və dünyəvi elmlərə dərinlən yiyələnməsini arzulayan ata bir tədərük görməli idi...

Azərbaycanlı Seyid Rükkalın

1860-cı ildə atasıyla birgə Qafqazın sərt yamaqlarını aşaraq Gürcüstanda Rioni çayının Qara dənizə qovuşduğu yerə, Puti limanına çatdılar. Məqsəd dəniz yoluyla Türkiyəyə getmək idi. Qaradəniz bölgəsinə, oradan da İstanbula gəldilər. İstanbulun Fatih səmtində Səid Rükkalın bir tanışı yaşayırdı. Bir müddət onlara qonaq oldular. İstanbul kimi şəhəri oğlunun təhsili üçün fürsət bilən atası gənc Əhməd yaxınlıqdakı Fatih mədrəsəsinə verdi. Əhməd məşhur müdərris Fevzi Əfəndidən dərslər almağa başladı. Fəqət, bu, uzun sürmədi. Bir gün Əhmədi görmək və müəllimlərlə onun haqqında danışmaq üçün Səid kişi mədrəsəyə gəldi. O, xoşagəlməz hadisənin şahidi oldu. Müdərrişlər mədrəsənin həyətinə qəlyan çəkərək qeybət edirdilər. Səid Rükkal ürəyində düşündü: "Özünü yetişdirə bilməyən adamlar, mənim oğluma nə verə bilərlər?" Elə həmin gün oğlunu mədrəsədən aldı. Ata və oğul Məkkəyə Həcc ziyarətinə getdi...

Qaldıqları 11 ildə bir çox seyid, alim, sufi şəxslərlə tanış oldular; Mahmud Əfrəcəvi, Krımlı Abdullah Məkki, Ömər Rəbbani və Qutqaşlı Şeyx Yəhya əfəndi Dağıstani bu insanlar sırasında idi. Əhməd, Dəməşqdə yaşayan məşhur islam alimi Abdullah Dəhləvidən aldığı dərslərlə dini təhsilini təkmilləşdirdi. 1871-ci ildə atası Seyid Said Rükkal Məkkədə, 83 yaşında maddi dünyadan əbədi aləmə köçdü. 23 yaşlı Əhməd artıq ərəb və fars dillərini ana dili kimi bilirdi. Zahiri elmlərə yiyələnmişdi. Amma nəşə bu elmlər onun ruhaniyyətini doyurmurdu. Atasının ölümündən sonra Məkkədə çox qala bilməzdi. Hər an həsrətini çəkdiyi Mədinə şəhərinə piyada yola düşdü. Bu şəhərin mənəvi havasını almaq, canından çox sevdiyi Məhəmməd peyğəmbərin mübarək qədəmlərini basdığı yerlərə üz sürtmək, sanki öyrəndiyi zahiri elmləri eşqlə, məhəbbətlə canlandırmaq istəyirdi. Xəlil Şirvani Paşanın dəvətiylə İstanbula gələn Əhməd, yiyələndiyi elmlərlə insanlara xidmət etmək istəyirdi.

Eyni ildə babasının nəsihətini yerinə yetirmək üçün Dənizliyə gedib, dövrün böyük övliyası Həsən Fevzi əfəndini ziyarət etdi. Oradan da atasının müridlərindən olan Şeyx Hacı Mustafa ilə görüşmək üçün İspartanın qəsəbəsi olan Uluborluya getdi. 11 il qaldığı bu qəsəbədə ətrafına insanlar toplandı. Seyid Əhməd onlarla söhbət edər, dini və dünyəvi elmin incəliklərindən bəhs edər və onlara bilmədiklərini öyrədər. Hacı Mustafa bu istedadlı seyidin elminə heyran olmuşdu. Ona yaxın, qohum olmaq üçün Əhmədi öz baldızı Aişə Siddiqəylə evləndirdi... Bir rəvayətə görə, o, Sivrihisara könlünə gələn ilahi bir işarətlə gedibmiş. Getmədən əvvəl masasının üstünə bir məktub yazıb qoyubmuş. Məktubda "Üç nəfər gəlib məni soruşacaq onlara istirahətə olduğumu de" yazılıbmış. Həqiqətən də bir neçə gün sonra üç adam gəlib Seyidi soruşur. Xidmətçi dəriş məktubu onlara verib oxumaqlarını xahiş edir. Məktubu oxuyan şəxs pərt olaraq "Biz çələbilirik, burada bir alimin yaşadığını eşidib onun elminin dərəcəsinə yoxlamaq üçün gəlmişdik. Amma artıq biz cavabımızı aldığımız", - deyir.

O, Sivrihisarda ən məşhur məscidlərdə xütbə verməyə başlayır. Qurani-Kərimin ayətlərinin incəliklərini, dəruni ayətlərin sirlərini camaata təfsir edib, onları ədəbə, əxlaqa və müasirliyə dəvət edir. 1884-cü ildə Sivrihisarda verdiyi dərslər ərəfəsində "Həqiqət-təcridil mənazil-it-tevhid" (Tövhid məqamuna aparan əsas yol) adlı əsərini qələmə alır. Seyid Əhmədin xütbələri onu dinləyənlərin qəlblərinə təsir edirdi. Yerli alimlər belə, ondan bəhrələnmək üçün söhbətlərinə can atırdı. Amma necə deyirlər, "cahil bilmədiyinin düşmənidir". Bəzi dar çərçivəli insanlar bu söhbətləri fərqli yerə yozmağa başladılar. Əhməd Hüsaməddin insanları vətəni, milləti sevməyə çağırırdı. Müasirlik yolunun İslama zidd olmadığını, əksinə, "mü səlmən tərəqqi etmədikcə zərərdədir" deyirdi. 1887-ci ildə haqsız bir şikayət nəticəsində Seyid Əhmədi Ankaraya çağırırdılar. Ankara valisi Abidin Paşa vəziyyəti başa düşdü. Belə bir şəxsədən ziyan gəlməyəcəyini bilib, ondan üzr istədi.

Vali Əhməd Hüsaməddini öz köşkünə dəvət etməklə ona xüsusi hörmət göstərdi. O zamanlar Abidin Paşa Məsnəvinin (Cəlaləddin Ruminin əsəri) təfsirini yazırdı. O, Məsnəvinin şərhində Əhməd Hüsaməddinin elmindən çox istifadə etdi. İki il Ankarada yaşayan Əhməd Hüsaməddin daha sonra Bursaya gedərək, Maksem səmtində məscid və mədrəsə inşa etdirdi. Hacı Qara Yusif, Dağıstanlı Hacı Mustafa, İçelli Mustafa və Bağvizadə Hacı Sadiq kimi bir çox elm adamı zahir və batin elmlərini artırmaq üçün onun dərslərində iştirak edirdilər. Lakin, xainlərin dili dinc durmadı. Onun haqqında dolan bəzi şeyilər üzündən 1897-ci ildə II Abdülhamidin əmriylə Afrikaya (Trablusqarpa) sürgün edildi. Bu məmləkət o zamanlar Osmanlı torpaqlarına aid idi, son 45 ildə birbaşa İstanbuldan idarə olunurdu və Aralıq dənizinin sahilində yerləşən liman şəhəri idi. Sahilə yaxın olan Mizran küçəsində Fransa konsulluğu yerləşirdi. Seyidi buranın valisi Rəcəb bəy qarşıladı və bu konsulluğun yaxınlığındakı bir evə gətirdi. Ailəsi Seyid Əhməddən ayrı düşmüşdü. Bu, belə davam edə bilməzdi. Həyat yol-

daşı Gülsüm xanım və 4 oğlu onun yanına köçdülər. Bir tək böyük oğlu İsmətullah İstanbulda qaldı. Sonrakı illərdə Şeyxin, Cavad adında bir oğlu və daha sonrakı illərdə onun ərəbcə əsərlərini türk dilinə tərcümə edən Fatma Zəhra adında qızı dünyaya gəldi. Əhməd Hüsaməddin sürgündə qaldığı müddətdə boş durmadı. Qurani-Kərimin bəzi surələrinin təfsirini və "Müşaxxasətülə-Süvər əl-Quraniyyə"(Quran surələrinin əsas xüsusiyyətləri) əsərini yazdı. Rumelidə cərəyan edən hadisələr böyüdü. Nəhayət, 23 iyul 1908-ci ildə II Məşrutyyənin elanıyla imperiya yeni bir dönəmə girdi. Osmanlı Sultanı sürgündəkiləri əfv etmək məcburiyyətində qaldı. Əhməd Hüsaməddin Trablusqarp Valisi Rəcəb Paşa ilə İstanbula döndü. İyirmi gün İstanbula qaldıqdan sonra Bursaya gedib, Maksemdəki məscid və mədrəsənin təmirinə başladı. Bir il sonra Konya valisi olan Arif Paşanın Çapadək evini pulla alıb, İstanbula yerləşdi.

İlmələrə köçən ömür

Azərbaycan Ensiklopediyasının VII cildini vərəqləsəniz, onun da ad-familiyasına rast gələrsiniz: "Mustafayeva Gülnənə Məhəmməd qızı – Azərbaycanın xalça ustası, Dövlət mükafatı laureatı..."

Beş-altı cümlədən ibarət qısa ensiklopediya məlumatında bir də onun toxuduğu ən məşhur xalçalardan bir neçəsinin adı sadalanır, saxladıqları muzeylər göstərilir.

Bir vaxt keçmiş SSRİ-nin ən nüfuzlu mükafatına isə Gülnənə Mustafayeva toxuduğu bədii xalçaya görə 1950-ci ildə layiq görülüb. Həmin şöhrətli xalçanı toxumazdan əvvəl də Gülnənə məşhur, adlı-sanlı toxucu idi, Qubada, Qonaqkənddəki xalça fabrikində çalışırdı. Azərbaycanın klassik şairlərindən Nizaminin, Füzulinin portretlərini ilmələrin dili ilə xalça üzərində həkk etmişdi, həmin xalçalar da sonralar Paris və Nyu-York şəhərlərində tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdı.

...1949-cu il idi. Ölkə "ellər atası" adlandırılan Stalinin anadan olmasının 70 illik yubileyinə hazırlanırdı. Qərara alınmışdı ki, Azərbaycan zəhmətkeşləri adından rəhbərə xüsusi xalça toxunub hədiyyə edilsin.

Həmin xalçanın toxunması üçün məşhur ilmə ustası, rəssam Lətif Kərimovun yadına düşən el sənətkarlarından biri də Gülnənə oldu və rəssam onun ardınca Qonaqkəndə yollandı. Gülnənə peşəkar toxuculardan hesab olunurdu. Bakıda xüsusi xalçaçılıq kurslarında oxumuşdu.

Stalinə hədiyyə ediləcək xalçanı toxuyacaq sənətkarları beləcə tapıb bir yerə topladılar. Xalça Bakıda toxunurdu. Toxucular bütün günü işləyirdi. İki növbəli iş rejimi tətbiq olunmuşdu. Gülnənə gecə növbəsində çalışırdı. Lampaların gur işığı göz qamaşdırır, istidən nəfəs almaq olmurdu. Gecəli-gündüzlü işləyə-ışləyə doqquz aya 70 kvadratmetrlik xalçanı toxuyub başa çatdırdılar. Xalçanın tən ortasında "ellər atası"nın hərbi geyimində, ayaq üstə protreti təsvir olunmuşdu. "Rəhbər" məğrur və özündən razıdır. Baxışları da təmiz və aydındır; sanki 37-ci illərin qurbanlarından heç xəbəri yoxdur...

Yüksək sənətkarlıqla toxunan xalçanı yuxarılar da layiqincə qiymətləndirib, o zamanların ən nüfuzlu mükafatına – SSRİ Dövlət Mükafatına layiq bildilər. Mükafatçı beş nəfərdən biri də Gülnənə Mustafayeva idi. Mükafatı almaq üçün onları Moskvaya dəvət etdilər.

Qonaqlara Moksvaətrafı bağlardan birində yer ayırmışdılar. Hər gün onları gəzintiyə aparır, paytaxtın görməli yerləri ilə tanış edirdilər. Şəxsən "rəhbərin" özü onları qəbul edəcəkdi. Tarixi günün intizarı, həyəcanı ilə yaşayırdılar.

Sakit, havası saf, yaşıl meşəli, bir tərəfdən çay axan bağ yerini bəyənmişdilər. "Moksvada qalmaq, rəhbərin nəfəs aldığı yerlərə daha yaxın olmaq istəyirik", dedilər. Bu arzularına tez əməl etdilər. Bu minvalla ay yarım kimi Moskvada qaldılar. Mükafatı onlara şəxsən Stalinin özü təqdim etməsə də, paytaxtdan dərin təəssüratla qayıtdılar.

Moskvadan Qonaqkəndə döndəndə Talabı dərəsində camaat Gülnənənin pişvazına çıxdı. Qara zumanın, nağaranın səsi dərəni başına götürmüşdü.

Qurbanlıq qoç kəsdilər. El-oba sənətkar qızını o vaxt belə ehtiramla, tənənə ilə qarşıladı.

Tezliklə Bakıdan göstəriş gəldi: adi toxucu, yerli xalça fabrikinin direktoru təyin edilməlidir. Gülnənə çox etiraz etdi, "savadsızam, - dedi, - mənimki xalça toxumaqdır..."

Rayon rəhbərləri onu dilə tutdular: "Amandır, bizi xataya salma! Kişinin göstərişidir!" Mir Cəfər Bağirovu nəzərdə tuturdular. Çarəsiz qalan Gülnənə Mustafayeva da çar-naçar razılaşdı. Bədbəxtlik Gülnənənin başının üstünü birdən aldı. Qəfildən yorğan-döşəyə düşdü. Onu gəzdirmədikləri xəstəxanə, göstərmədikləri həkim qalmadı. Həkimlərin axır fikri bir oldu: "Elektrik şüaları qadının əsəb sistemlərini korlayıb". Gülnənənin gözlərinin işığı da azaldı. Peşə ustalığının çiçəkləndiyi bir vaxtda o öz sənətindən, xana arxasından ayrıldı. Toxuduğu o məşhur xalça, o xalçaya görə aldığı mükafat ona baha başa gəldi. Məşhur xalça ustası Gülnənə Mustafayeva sonra ailəsi ilə Şabrana, Ağalığ kəndinə köçdü. Ömür-gün yoldaşı onu çox həkimə göstərdi. Xeyri olmadı. Amma işıqdan məhrum olsa da Gülnənə ömrünə davam etdi və bir neçə il bundan əvvəl haqq dünyasına qovuşdu.

Aydın TAĞIYEV, ŞABRAN

Atatürkü məktubu

1915-ci ildə dostlarının dəvəti ilə ailəsini alıb Sivrihisara getdi. İki il orada qaldı. Bu müddətdə ətraf qəsəbələrə yanına axın-axın insanlar gəlirdi. Onun irfanından mənəvi qida alırdılar.

1918-ci ildə İzmir yoluyla İstanbula döndü. Üç gün sonra böyük "Fatih yanğını"nda evi və yüzlərcə əsəri yandı. Yanğından sonra təkrar Bursaya döndü.

1920-ci ildə Balıxəsirə gedib, 1921-ci ilin fevralında İstanbula döndü.

Mustafa Kamal Paşaya Məktubları

I Dünya müharibəsi illərində cəbhədə şəhid olanların və itirilmiş torpaqların dərdi, dinc xalqın kasıb güzəranı hökm sürürdü. Hər tərəfdə aclıq və səfalət baş alıb gedirdi... Bu çətin zamanlarda xalq ümidləndirmək və mübarizəyə səsləmək lazım idi.

Seyid Əhməd Hüsəməddinin Mustafa Kamal Paşaya olan hörməti, hələ o məşhur bir zabit olmadan əvvəl başlamışdı. Onun Trablusqarpdə yazdığı bir şeirində vətəni xilas edəcək şəxsini 1881-ci ildə zühur edəcəyinə işarət var.

"Başını hırkaya çəkmiş yatan aslana bax" misrası, sanki Mustafa Kamalın Qocatəpə cəbhəsində dincəldiyi bir anı əks etdirən fotosəkil təsvir edirdi. Mustafa Kamal Qocatəpə cəbhəsində əsgər gödəkəsinə sarılaraq dincəldiyi an çəkilmiş bu şəkil elə bil bu misraların reallaşması idi.

1922-ci ildə Seyid Əhməd Hüsəməddinin, Mustafa Kamala göndərdiyi bir məktubunda farsca yazılmış şeiri vardı. "Sizin kimi mərd bir cəngavər Əhli beyt məhəbbətinin gəmisinə daxil olunca, fəlakət dalğaları ona nə edə bilər"

Eyni ildə göndərdiyi bir başqa - "Uzun müddət millətimizin bələdən xilas və firavanlığı uğrunda zəhmət çəkirsiniz" sözlərindən sonra zəfərin yaxın olduğunu bildiren məktub da diqqəti cəlb edir. Bu məktub, İstanbul-Çanaqqala bölgəsinin komandiri Miralay Şövkət bəy vasitəsilə Mustafa Kamala verilmişdi.

Seyid Əhmədin 1923-cü ildə Atatürk üçün Baytar Emin bəyə yazdığı məktubu və Emin bəyin öz qeydlərini aşağıda veririk:

"Qocalığımın verdiyi acizliklərə görə sizlərə ətraflı yazıb bilmirəm. Bəzi məktublarım daha əvvəl sizə təqdim olundu. Bu dəfə yazdığım dostluq məktubuna arxalanaaraq, vacib nöqtələrə sizin diqqətinizi cəlb etmək istəyirəm.

Haqqın əmirlərini daşıyan alimlərin dua və tövsiyələrinə boyun əydim. Ona görə dua və hümmətimiz daimi və sabitdir. Millətin birliyi və xilasını düşünüb, bu xidməti könlümdən seçdiyiniz üçün Cənabı-Haqq yardımçınızdır. Buna baxmayaraq, düşmənlərin ittifaqına yol vermək olmaz. Çünki İngilislərin məqsədi Türkləri Kiçik Asiyadan çıxartmaq və öz idarələrini gücləndirməkdir. Məmləkətimizdən qaçanları dənizdən və qurudan üzərimizə qışqırmağa hazırlayırlar. Getdiyiniz yerlərdə sizi qoruya biləcək sayıqlığa, qüvvətə sarılmaq və mətanət göstərmək lazımdır. Qapıları yaxşıca qorumaq lazımdır. Yəni Çanaqqalaya hakim olaq. Ondan sonra üzünüzdə Şərqə çevirin. Sizə buyurduğum bu sözlər mənə işarə olunaraq bildirilib, mərifət yolu ilə ilham olunub.

Siz bizim mənəvi övladımızsınız. Hara getsəniz, harada olsanız könlümüz sizinlədir. Bu piri-faninin sözlərini diqqətlə dinləyib əməl edin.

Hörmət və sevgi ilə müvəffəqiyyətinizi diləyib, dualar edirəm".

Daha sonra Emin bəy qeyd edir:

"Bu məktubu 1923-cü ildə Afyon məbusu (millət vəkil) Vəsi bəy Mustafa Kamal Atatürkü verdi. Məktub tərifimizdən yazılıb qorundu. Dedi ki iki cümlə necə olubsa, məktuba yazılmayıb. Onlar belə idi: "Qara dənizin xilas əlinizdədir. Bizdən ayrılanların bir daha dönməməsi üçün Boğazı bağlayın. Qapını yaxşıca bağlasanız, ziyan içəri daxil olmaz". Seyid Əhməd hər gün qəzetlərdən ordunun hərəkətini, vəziyyətini izləyirdi. 1922-ci il avqustun 22-si başlayıb, həmin ilin 9 sentyabrında bitən on beş günlük çaxnaşma qələbəylə sona yetdi. İşğalçıların dənizə tökülməsi məmləkətimizdə bir bayrama çevrildi.

Seyid Əhməd Hüsəməddin Rükkal həyatı boyunca millətin aydınlığı uğrunda yorulmadan çalışdı. İstər yazdığı əsərləri ilə, istər gözəl əxlaqla insanlara nümunə oldu. 12 aprel 1925-ci ildə, Cərrahpaşadakı evində vəfat etdi.

Əsərləri

Dini, təsəvvüf elmlərindən başqa riyaziyyat, biologiya, tibb kimi dünyəvi elmlərə də vafiqdi. Hələ gənc yaşlarında Nəqşibəndilik təriqətinin şeyxi olaraq tanınırdı. Bursa, Sivas, İstanbul kimi şəhərlərdə onun yaratdığı təkkə və zaviyələr fəaliyyət göstərirdi. Nəqşibəndilik təriqətində Əhməd Hüsəməddini "Əhmədiyyə" qolunun yaranmasına səbəb odur. Onun çox zəngin elmi çalışmaları var. Onlardan bəziləri bunlardır:

Ədvarül-Aləm: Nas və Fələk surələrinə aid hissələrə "Edvarı-Aləmdən parçalar" adıyla Kazım Öztürk tərəfindən nəşr edilib. Əsər günəş sistemindən bəhs edir.

"Müşaxxasat-i süveril-Quraniyyə": Əsər Abəsə, Məryəm, Hac, Enbiya, Kəhf, və Tahə surələrinin təfsirindən ibarət hər biri 20 səhifəlik, 6 bölüm şəklində nəşr olunub. Kəhf surəsinin təfsirində torpaq altındaki təbii sərvətlərdən bəhs olunur.

Məvalüdü Əhli-beyt: "Məvalidi Əhli beyti-nübüvvə" adlı ərəbcə əsərin bəzi əlavələrlə türk dilinə tərcüməsidir. "İslam Fəlsəfəsinə İşıq Saçan Seyidlər" adıyla nəşr olunub.

Esrai: Müəllifin "Vəcizətül-hüfuf ala mənətiqi-s-süvər" adlı ərəbcə əsərinin əsas bölümünün türk dilinə tərcüməsidir.

Məzahirül-vücut ala mənabiri-ş-şühud: Kəhf, İsrə, Nəbə və Mülk surələrinin təfsirindən ibarətdir.

Con PERKINS

Lap əvvəldən şahzadə U. mənə anlatdı ki, Bostona səfərinə gözəl qadınların cəmiyyətindən zövq almaq istərdi və həmin qadınların vəzifəsinə onu müşayiət etməkdən başqa şeylər də daxil olmalıdır. Mənim şahzadə U. ilə görüşlərim konfidensial xarakter daşıyırdı ki, bu da onun xahişlərini yerinə yetirməkdə işimi asanlaşdırırdı.

Salli Bostondan olan mavi-gözlü, sarışın bir gözəl idi. Onun "United Airlines"də pilot işləyən əri həm işdə, həm də işdən qıraqda sola getməyə meyilli birisiydi, amma arvadına xəyanəti bir sirr kimi saxlamağa qəti meyilli deyildi. Salli isə ərinin əməllərinə barmaqarası baxırdı. Qadını ərinin maası, Bostonda əla mənzili və pilotlara aid digər güzəştlər tam qane edirdi. Bu qadın təxminən on il qabaq cinsi əlaqəyə alışmış hippi olmuşdu və ona əlavə, gizli gəldir əldə etmək imkanı cəlbədicisi göründü. O, şahzadə U.-ya şans vermək qərarına gəldi, lakin şərti bu oldu ki, onların gələcək münasibətlərinin bütün taleyi yalnız şahzadənin davranışından və ona münasibətindən asılı olacaq.

(Əvvəli ötən sayımızda)

Mənim xoşbəxtliyimdən onların bir-birindən xoşu gəldi. Şahzadə ilə Sallinin SAMA-nın tərkib hissəsinə çevrilmiş münasibətləri mənim üçün müəyyən problem yaratdı. MAİN öz əməkdaşlarına qanuna zidd hərəkətlərə yol verməyi qəti qadağan edirdi. Qanun nöqteyi-nəzərinə isə mən indi sutenyorluqla – Massaçusetsdə qadağan olan bir işlə məşğul idim. Ona görə də əsas problem Sallinin pulunu vermək idi. Xoşbəxtlikdən mühasibat şöbəsi məsrəflər baxımından mənə böyük imtiyazlar vermişdi.

Mən çaypulu verməyə səxavətli idim və bəzi restoranların ofisiantlarını razılaşdıraraq bildim ki, mənə təmiz hesab blankları versinlər – axı onda hesabı hələ kompüter yox, adamlar əllə yazırdılar.

Vaxt keçdikcə, şahzadə U. da ürəklənirdi. Bir dəfə necə oldusa, məndən xahiş etdi ki, Sallini razı salım, gəlib onun Səudiyyə Ərəbistanındakı malikanəsində yaşasın. Bu qeyri-adi bir xahiş deyildi, o zamanlar Avropa ölkələriylə Yaxın Şəra arasında qadın alverinin əməlli-başlı çiçəkləndiyi zamanlar idi. Bu qadınlar bəlli bir müddətə müqavilə bağlayır və həmin müddət başa çatanda samballı bir məbləğ ilə evlərinə dönürdülər. Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin iyirmi il əməkdaşı və Yaxın Şərq üzrə mütəxəssisi olmuş Robert Bayer bunu belə təsvir edirdi: "1970-ci illərin əvvəllərində bir zirik livanlı şahzadələr üçün qadın qaçaqmalçılığıyla məşğul olmağa başladı...

Kral ailəsindən olan heç kəs pula qənaət etmədiyi üçün həmin livanlı çox böyük sərvət topladı".

Mən belə vəziyyətlərlə tanış idim və hətta bu tip müqavilələr bağlamaqla məşğul olan adamları da tanıyırdım. Lakin qarşıda iki aşkar maneə vardı: Salli, bir də pulun ödənməsi. Mən əmin idim ki, Salli Bostonu Yaxın Şərq səhrasındakı malikanədə yaşamaq üçün tərk edən deyil. Həm də bəlli idi ki, restoranlardan nə qədər təmiz hesab blankları alsam da, bu məsrəfi qarşılaya bilməyəcəkdi.

Şahzadə U. pul məsələsini özü həll etdi. Mənə dedi ki, məşuqəsinə qonorarı özü birbaşa ödəyəcək, məndən tələb olunan tək bu işi təşkil etməkdir. Mənə xəbər verəndə ki, Səudiyyə Ərəbistanındakı Salli ona Birləşmiş Ştatlarda yoldaşlıq edən Sallidən fərqlənə də bilər, mən lap yüngülləşdim. London və Amsterdamdakı livanlılarla əlaqəsi olan bir neçə dostuma zəng vurdum. İkicə həftədən sonra Sallinin əvəzləyicisi müqaviləni imzaladı.

Şahzadə U mürəkkəb adam idi. Salli onun cizmani ehtiyaclarını tam ödəyə bilməmişdi deyə mən onun müəyyən mənada etibarını qazanmış oldum. Lakin bu heç də ona dəlalət etmirdi ki, o, SAMA-ya da inanmıyıdı və onu ölkəsi üçün mütləq məsləhət görməliydə. Mənim qarşımda çox mürəkkəb bir vəzifə dururdu. Ona statistik məlumatları göstərə-göstərə, hər şeyi izah edərək saatlarla vaxt keçirdim. Mən başqa ölkələrdə tətbiq etdiyimiz situasiya və metodları, o cümlədən İndoneziya səfəri ərəfsində Küveyti öyrənərək Klodin üçün hazırladığım ekonometrik modelləri analiz etməkdə ona yardımçı oldum. Axırda o, yumşaldı.

B a ş -
qa Səudiyyə
şahzadələ-
riylə işləyən
həmkarlarımın,
digər Ek-lərin ba-
şına gələnləri bil-
mirdim.

Bildiyim yalnız bu idi ki, bizim təkliflər paketi istisnasız olaraq Səud kral ailəsi tərəfindən tam bəyənilib. MAİN Birləşmiş Ştatlər Xəzinədarlığının nəzarəti altında icra edilən ilk ən gəlirli müqavilənin imzalanmasında iştirakına görə səxavətlə mükafatlandırıldı. Bizə ölkənin dağınıq və köhnə energetika sisteminin tam araşdırılması və yeni, Amerika standartlarına tam uyğun olan sistemin layihələndirilməsini etibar etdilər.

Həmişəki kimi, elə ilk komandanın tərkibində mən də ölkəyə gəlməli və iqtisadi yüksəlişin və ölkənin hər regionu üçün enerji sisteminin yükünün proqnozları ilə məşğul olmalı idim. Bizim Xəzinədarlıq ilə müqaviləmiz həm də nəzərdə tuturdu ki, istifadə olunacaq bütün təchizat ya Birləşmiş Ştatlarda, ya da Səudiyyə Ərəbistanında istehsal edilməlidir. Və Səudiyyə Ərəbistanı elə bir şey istehsal etmədiyindən, nə lazımdırsa, hamısını Amerikadan gətirməli olurduq. Onda qanunuzu qaraldan yalnız Səudiyyə limanlarına girmək üçün tanker və başqa gəmilər üçün çox böyük növbə oldu. Ola bilərdi ki, yükü bəlkə də aylar uzununu gözləyəsi olaq.

MAİN qiymətli kontraktı bir neçə ofis otağı ucbatından itirmək fikrində deyildi. Bütün maraqlı şəxslərin və tərəfdaşların yığılacağına bir neçə saat sürən əsl "beyin hücumu" təşkil etdik. Bizim birlikdə qərara gəldiyimiz çıxış yolu Bostonun anbarlarındakı mallarla ağızına kimi dolu "Boinq-747" təyyarəsinin Səudiyyə Ərəbistanına çarter reysi oldu. Hərdən mən fikirləşirəm ki, birdən o təyyarə "United Airlines"ə məxsus olaydı və onu Səud kral ailəsinin "könlünü xoş eləməkdə" xeyli əziyyət çəkmiş bir arvadın biçarə əri idarə edəydi – bu, qıraqdan necə görünərdi?

Birləşmiş Ştatlarla Səudiyyə Ərəbistanı arasındakı iş birliyi krallığı az qala bir gecədə dəyişdi.

Keçiləri "Waste Management, Inc."-lə imzalanmış iki yüz milyonluq kontrakt əsasında Amerika mali olan iki yüz dənə ən müasir zibil məsini əvəz etdi. Elə bu üsulla Səudiyyə Ərəbistanı iqtisadiyyatının kənd təsərrüfatı və elektroenergetikadan tutmuş, təhsil və telekommunikasiyalara qədər hər bir sektoru dəyişildi. Tomas Lippman 2003-cü ildə yazdı: "Amerikalılar köçəri alaçlıqları və fermerlərin kirli daxmalarından ibarət sərət mənzərəni öz dəst-xətlərinə uyğun şəkildə dəyişdilər: tirlərdə "Starbucks", ictimai binalarda əlil arabaları üçün panduslarla. Səudiyyə Ərəbistanı bu gün – sürətli sossələr, kompüterlər, əla mağazalarla dolu kondisionerli ticarət mərkəzləri, gözəl otellər, fastfudlar, peyk televiziya, müasir xəstəxanalar, çoxmərtəbəli ofislər və yelləncəkli lunaparklar ölkəsidir.

Bizim 1974-cü ildə işlədiyimiz planlar neftlə zəngin ölkələrlə gələcək danışıqların standartlarını müəyyənləşdirdi. SAMA-JECOR müəyyən mənada Kermitin İranda etdiklərindən sonrakı mərhələ idi. Yeni imperiyanın əsgərlərinin siyasi-iqtisadi cəbbəxanasına tamamilə yeni, innovasiya xarakterli silah daxil oldu.

Səudiyyə Ərəbistanının pullarının mənimlənməsi işi və Birləşmiş komissiya beynəlxalq hüquq praktikasında yeni presedentlər yaratdı. Bu, İdi Amin məsələsində də aydın göründü. Uqanda lideri 1979-cu ildə ölkədən qaçanda ona Səudiyyə Ərəbistanında siyasi sığınacaq vermişdilər. Hamının onu qanlı despot, bir neçə yüz min nəfərin ölümünün səbəbkar olmuş birisi saymasına baxmayaraq o, Səudiyyə Ərəbistanına təmtəraq içində, öz avtomobilləri və Səud kral ailəsinin təmin etdiyi qulluqla bir yerdə dincəlməyə getdi. Birləşmiş Ştatlər yüngül etiraz bildirdi, amma Səudiyyə ilə razılaşmanın pozula biləcəyindən qorxaraq öz tələblərində israr göstərmədilər. Amin öz vaxtını dəniz kənarında balıq tutmaqla və çimərliklərdə gəzməklə qısaltırdı. O, 2003-cü ildə, səksən yaşında, Ciddədə böyrək çatışmazlığından öldü.

Bundan daha incə və daha dağdıcı rol isə Səudiyyə Ərəbistanının beynəlxalqterrorizmi maliyyələşdirməsi oynadı.

Birləşmiş Ştatlər 1980-ci illərdə Osama ben Ladenin Əfqanıstanda Sovetlərə qarşı müharibəsini Səud kral ailəsinin maliyyələşdirməsini arzulağını heç vaxt gizlətməyib və Ər-Riyadla Vaşinqton müahidələrlə kömək üçün 3,5 milyard vəsait xərcləyiblər. Lakin Amerika-Səudiyyə əməkdaşlığı bundan qat-qat uzaqlara gedir.

2003-cü ilin axırlarında "U.S. News amp; World Report" ortaya "Səudiyyə izi" (The Saudi Connection) adlandırdığı mükəmməl bir tədqiqat işi qoydu. Jurnalistlər minlərlə səhifə məhkəmə qeydlərini, Amerika və başqa ölkələrin kəşfiyyat hesabatlarını nəzərdən keçirdilər, hökumət məmurlarından, terrorizm və Yaxın Şərq üzrə ekspertlərdən çoxlu müsahibələr götürdülər. Onlardan belə nəticələr hasil olurdu:

Səudiyyə Ərəbistanı - Amerikanın köhnə müttəfiqi və ən böyük neft istehsalçısı terrorçuların maliyyələşməsinin mərkəzinə çevrilib – bunu ABŞ Xəzinədarlığının baş mütəxəssisi deyirdi...

1980-ci illərin axırlarından etibarən – İran inqilabı və Əfqanıstanda Sovet müharibəsindən sonra Səudiyyə Ərəbistanının kvazirəsmi xeyriyyə fondları sürətlə böyüyən cəhad hərəkətinin başlıca maliyyələşdirmə mənbəyinə çevrildi. Vəsait təxminən 20 ölkəyə göndərilirdi ki, onlar da tədris üçün hərbişəhirdilmiş düşərgələrin yaradılmasına, silah alınmasına və yeni üzvlərin cəlb olunmasına yönəldilirdi...

Kəşfiyyat işinin veteranları deyirdi ki, səudiyyəvilər ABŞ məmurlarını tamamilə başqa səmtə baxmağa şirnikləndirirdilər. Kontraktlar, qrantlar, məvaciblər şəklində indi artıq vəzifədə olmayan bir xeyli dövlət məmurunun cibinə milyardlarla dollar axırdı. Bu şəxslər səfirlər, Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin rezidentləri, hətta adi referentlərdən ibarət idi...

Elektron kəşfiyyat vasitələriylə izlənilən danışıqlar kral ailəsinin Əl-Qaidə və digər terror təşkilatlarıyla əlaqəsini ifşa edirdi.

2001-ci ildə Dünya Ticarət Mərkəzinə və Pentaqona hücumlardan sonra Vaşinqtonla Ər-Riad arasında olan məxfi əlaqələrin sıxlığı daha çox üzə çıxır. 2003-cü ilin oktyabrında "Vanity Fair" jurnalı özünün "Səudiyyəni xilas edərkən" məqaləsində heç vaxt dərc olunmamış bir informasiya yayır. Bu ailəsinin Səud kral ailəsiylə və ben Laden ailəsiylə əlaqələri mənfi qətiyyətlə təcübləndirmədi. Mən bildirdim ki, bu münasibətlər 1971-1973-cü illər arasında Amerikanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatındakı səfiri Corc Buşacan gedib çıxır...

Məni təcübləndirən birçə bu informasiyanın mətbuata sızması oldu. Məqalə belə yekunlaşdırdı:

"Buş ailəsi və Səud kral ailəsi dünyanın iki ən güclü sülaləsidir. Onların arasında şəxsi, işgüzar və siyasi əlaqələr iyirmi il ərzində mövcud olub..."

Özəl sektorda Səudlar C. Buşun maliyyələşdirdiyi "Harken Energy" adlanan neft şirkətini dəstəklədilər. Bu yaxınlarda keçmiş prezident C. Buş və onun köhnə müttəfiqi, sabiq dövlət katibi C. Beyker Səudiyyədə dünyada özəl investisiyaların idarəçiliyi üzrə yəqin ki, ən böyük şirkət - "Carlyle Group"un qeyri-kommersiya təşkilatlarına vəsait cəlb edən mütəxəssisləri kimi üzə çıxdı. Bu gün də prezident Buş şirkətin baş məsləhətçisidir.

11 sentyabrın dərhal sonra ben Laden ailəsinin üzvləri də daxil olmaqla varlı səudiyyəvilər Birləşmiş Ştatlərə özəl reaktiv təyyarələrdə tərk etdilər. Bu reyslərin məqsədini aydınlaşdırmağa, sənişinləri sorğu-sual etməyə kimsəyə imkan verilmədi.

Sutenyorluq və ya Osama ben Ladenin maliyyələşdirilməsi

Con Perkins "İqtisadi killerin etirafları" sənədli romanından

Şirin MANAFOV

○ **“Arşın mal alan” filmi 1945-ci ildə Azərbaycanın dahi bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin eyni adlı operettası əsasında çəkilib. Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və dəstəyi ilə bərpa edilən və rənglənən film indi yeni ekran həyatını yaşayır, dünyanın dörd bir yanında özünə tamaşaçı rəğbəti qazanmaqda davam edir.**

(Əvvəli ötən sayımızda)

Bədii Şuranın tərəddüdləri

Bədii Şura “Arşın mal alan” filmi 5 iyul, 1945-ci ildə müzakirəyə çıxardı. Filmin rejissoru Rza Təhmasib yazırdı ki, rejissor Mixail Romm və aktyor Nikolay Oxlopkov film haqqında belə dedilər: “Yaxşı film deyil. Amma qoy ekranlara çıxsın, hər halda, insanlar əziyyət çəkiblər”.

Yalnız rejissor Sergey Eyzənşteyn buna etirazını bildirir. M.Romm isə ısrar edir: “Mən yoldaş Stalinə filmin uğursuz olması ilə bağlı məlumat verəcəyəm”. S.Eyzənşteyn öz növbəsində etirazını bildirir: “Bu film sığrayışdır, uğurlu bir eksperimentdir. Xalq onu qəbul edəcək”.

Lakin onun bu fikrini heç kim dəstəkləmir, nə rejissor S.Gerasimov, nə də bəstəkar A.Moskvin. General M.Qalaktionovun fikri isə belə olur: “Bu film-dən Sibir qoxusu gəlir”. Mixail Romm bu işdən niyə Sibir qoxusu gəldiyini Rza Təhmasibə izah edir: “Siz demək istəyirsiniz ki, inqilabaqədərki həyat çəkdiyiniz bu filmdəki kimi gözəl idi?” Təbii ki, bu cür yanaşmadan sonra heç kim filmin üstünlüklərini dəstəkləyə bilməzdi.

5 iyul, 1945-ci ildə Bədii Şura müzakirələri yekunlaşdırmaq qərarına gəlir. İki gündən sonra “münsiflər” yenidən bir araya gəlir. Dövlət Kinematografiya Komitəsinin sədri Bolşakov S. Eyzənşteyndən filmi tərifləməkdə bu qədər canfəşanlıq göstərməsinin səbəbini soruşur. S. Eyzənşteyn əvvəlki fikrində qalır: “Bu, yeni nəfəs, bir inqilab, böyük bir uğurdur.” Bunu dünyaca məşhur “Potyomkin” filmi çəkmiş S.Eyzənşteyn deyirdi, amma yenə də siğortalana düşmürdü. Bolşakov Mərkəzi Komitənin katibi Jdanovun və Bədii Şura üzvlərinin iştirakı ilə filmə baxış keçirir.

Ölkənin Bədii Şuralarının bütün üzvləri hipertoniya və şəkərli diabet xəstəliyindən əziyyət çəkirdi. Rəhbərin nə istədiyini necə bilmək olardı? Bu sual insanları həyəcanlandırır, onların sərbəst düşüncə qabiliyyətlərini iflic edirdi. “Arşın mal alan” filmi onu xoşbəxt edəcək qadın uğrunda mübarizə aparən qəhrəmanın çəkdiyi azadlıq himni idi. “Arşın mal alan” puritan əxlaqını vəsf edən sovet filmləri arasında sanki mənğənədə idi. Sevmək ehtirası və sevilmək istəyi ona qarşı çıxan Bədii Şura üzvlərinin bütün maneələrini dəf etdi. “Arşın mal alan” ilk antisovet film idi.

Bədii Şuranı heyrətə gətirən də elə bu səbəb idi – yəni Stalin bütün bunları dəstəkləyir? Bəs, onda repressiya illəri və insanları məhv etmək nəyə gərək idi? İndi isə belə çıxır ki, o dövrdəki həyat olduqca firavan, insanları isə kübar imiş?

Təsəvvürə gətirmək belə çətin idi ki, Stalin bütün bunları bəyə-nir. Diktaturanın məntiqinə görə, rəhbər filmi qadağan etməli və müəllifləri - Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda zərərli operetta janrının inkişafında rol almış insanları Sibirə göndərməli idi.

Guya SSRİ-də azad şəxsiyyətin formalaşması üçün münbit şərait var. Guya SSRİ hitlerizmə qarşı nifrət bəsləyən Avropa üçün xoşbəxtlik və işıq saçan simurq quşudur. Amma “Arşın mal alan”dan başqa, heç bir sovet filmi Qərbdəki radikal cəmiyyətin SSRİ haqqında təsəvvürlərini dəyişə bilməmişdi. Guya, Sovet İttifaqı günəşli bir ölkədir, o, bizi humanizmin qələbəsinə və ruhən yenilənməyə aparacaq. Bu “yadplanetli film”in müharibədən sonrakı Avropaya böyük təsiri oldu, azad inkişaf edən cəmiyyətin tərəfdaşı olan bir ölkənin lideri kimi Stalinin nüfuzunu artırdı.

1943-cü ildə Sovet ordusu Avropa sərhədlərinə yaxınlaşır, bu da faşizmə qarşı mübarizədə həmrəy olmuş Qərb siyasətçilərini narahat edir. 1943-45-ci illərdə iki nəhəngin - Stalinlə Çörçillin müharibədən sonrakı Avropaya nüfuz etmə uğrunda mübarizəsini izləyən Üzeyir bəy Stalinin “Hollivudu geridə qoymaq” ifadəsini doğru qiymətləndirməyi bacarır. Avropaya təsir etmək üçün isə Stalinin xarakterinə uyğun olmayan yeni metod tələb olunurdu. Risk böyük olsa da, özünü doğrultmuşdu. “Arşın mal alan” SSRİ-nin cazibədar obrazını yarıda bilməmişdi. Nəticədə gözəl bir mənərə yaranmışdı. Yəni, sovet rəhbərliyi həssaslıq göstərərək, “Arşın mal alan” kimi filmlərlə Avropa dəyərlərini özündə əks etdirən azad insanların özünüifadə formasını dəstəkləyir.

1946-cı ildə, “Arşın mal alan” filminin təqdimat mərasimindən sonra Üzeyir Hacıbəyli, Rza Təhmasib, Leyla Bədərbəyli, Ələkbər Hüseynzadə, Münəvvər Kələntərlər, Rəşid Behbudov və Lüt-fəli Abdullayev Stalin mükafatına layiq görüldülər. L.Abdullayevin siyahıya salınmasını Stalin özü tapşırırmışdı. Üzeyir Hacıbəyli isə ikinci dəfə Dövlət Mükafatı ilə təltif edilir.

“Arşın mal alan”ın çəkilməsi ilə 1945-ci ildən sonrakı sovet film sənayesinin strategiyası müəyyən edildi. Film müharibədən bəhs edən lentlərin əldə edə bilmədiyi uğura yol açdı. Filmin qəhrəmanı öz məqsədi uğrunda cəmiyyətə qarşı müqavimət göstərir, onu arxasınca aparır.

“Arşın mal alan”ın uğuru həm də onda idi ki, o, məişət zəminində qələbə qazandı.

“Arşın mal alan” filmiminin 70 illiyi və ya Hollivudu geridə qoymaq barədə Stalinin göstərişi

Jdanov da “burjua həyat tərzi təbliğ edən” bu filmi rədd edir.

Təbii ki, Stalinə bu barədə məruzə edildi. Filmi çox bəyənməmiş Stalinin müsbət reaksiyasını görə Jdanov bildirir ki, o, film haqqında yüksək fikirdə olsa da, Bədii Şura üzvləri buna qarşı çıxırlar. Deyiblər ki, “bizə Böyük Vətən müharibəsinin qəhrəmanları haqqında film gərəkdir, “Arşın mal alan” isə məişət komediyasıdır. Nəinki Bədii Şura, rəhbərin ən yaxın ətrafı belə, mahiyyəti anlaya bilməmişdi. Qeyri-standart fikirlər irəli sürən diktatorun nə düşündüyünü heç kəs qabaqcadan təxmin edə bilmirdi. Bu isə sovet partiya xadimlərini və yaradıcı adamları daima gərginlikdə saxlayırdı.

Sanki film, SSRİ-də deyil, azad bir ölkədə çəkilmişdi və Şura üzvlərini qəhrəmanların azadlığı ilə heyrətə salmışdı. Heç kim filmə və onun yaradıcı heyəti ilə necə davranmalı olduğunu bilmirdi. SSRİ-nin ən vacib şəhərlərindən biri olan Bakı öz keçmişini unutmamaq istəmirdi. Bu keçmiş sevir, ondan zövq alır və onu qoruyub yaşadırdı.

Bədii Şuranı heyrətə gətirən səbəblərdən biri də aktyorların rollarını necə zövq və həvəslə ifa etmələri idi. Təcrübəli insanlar məsələnin nə yerdə olduğunu anlamışdılar. Keçmiş əyyam Bakıdan heç yerə getməmişdi, o, bu cənub şəhərində çiçəklən-məkdə idi. Burada keçmiş sevməyə çoxlu insanlar yaşayır, hətta bütün Bakı Sibir qoxusa belə.

Qorxu hissi S.Eyzənşteyndən başqa, hər kəsi bürümüşdü. O bilirdi ki, hələ 1938-ci ildə, Moskvada keçirilən Azərbaycan Mədəniyyəti Günlərində Stalin “Arşın mal alan” tamaşasını izləmişdi. Əsgər rolunu Bülbül o qədər mükəmməl ifa etmişdi ki, Stalin emosiyalarını cilovlaya bilməyərək onu alqışlamışdı. Nümayəndə heyətinin şərafinə təşkil edilmiş qəbulda Üzeyir Hacıbəyliyə Stalinlə Molotovun arasında yer vermişdilər. Stalin Üzeyir bəyə deyib: “Mən sizin pyesə hələ Tiflisdə olarkən baxmışam. Yadımdadır, pyesin mahnlarını bütün Gürcüstanda oxuyurdular.”

“Arşın mal alan”a yaşıl işıq 1938-ci ildə yandırıldı. Hələ müharibədən əvvəl Bakı kinostudiyasında filmin çəkilişi ilə bağlı hazırlıq işləri başlamışdı, lakin bu arzu yalnız 1943-cü ildə reallaşa bildi.

Bədii Şuranın məğlubiyyəti

Belə olmasaydı, aktyorların oyunu bu qədər inandırıcı olmaz və harmoniya təşkil etməzdi. Əsgər, Vəli və digərləri öz-özlərini oynayırdılar.

Bədii Şuranı narahat edən, “cənab vəlvələ salan” səbəb, əslində, Stalin üçün hava və su kimi önəmli idi. Qərbdə müstəqil insanların yaşadığı azad ölkə illüziyasını yaratmağa ehtiyac duyulurdu.

Tamaşaçıya heç bir müharibə, zorakılıq, qorxu hissi aşılanmadan, heç bir hərbi istismar, təcavüz olmadan qəhrəmanın cəmiyyətdə necə qalib olması nümayiş etdirildi. Bu isə o demək idi ki, təkcə o deyil, sizin hər biriniz qəhrəmansınız. Bunu hətta Vəli və Tellinin parlaq ifasında da əyani şəkildə görmək mümkün idi.

(Davamı gələn sayımızda)

Tərcümə edən: FEYZİYYƏ

Qərribə zamanda yaşayırıq. Kimi dindirirsən, fəlsəfədən danışırsan, filosoflardan sitat gətirir. Bu sitatların demək olar ki, hamısı artıq əzbərimizdir, amma cıfayda, onlardan bəhrələnmə bilirikmi? Onlardakı məntiqi həyatın ən həssas anlarında təbii edib ağır dilemmalar arasında seçim edə bilirikmi? Məncə, yox. Elə buna görə də bu silsilədə yeniyetmələrimizə fəlsəfə və filosoflardan söhbət açacağıq. Qoy bəziləri sitat gətirib ağıllı görünmək istəyəndə, bizim övladlar adicəkilən filosofun başqalarından nə ilə fərqləndiyini də bilsin. Bu yazıları 14-17 yaş arasında olan uşaqlarımız mütəmadi oxusa, düşünmək, təhlil etmək öyrənərlər. Amma böyükklərin də oxumasında fayda var, çünki diletantlıq əslində böyükklərdən kiçiklərə keçir... Silsiləmiz filosoflardan, onların yaratdığı fəlsəfi sistemlərdən söz açır. Bizə bəlli olan ilk fəlsəfi təlimlər çox qədim zamanlarda – eramızdan əvvəl VI əsrdə yaranıb. Maraqlısı budur ki, fəlsəfənin konkret harada yarandığını söyləmək mümkün deyil. O, təxminən eyni dövrdə bəşəriyyətin bütün sivilizasiya mərkəzlərində, yəni həm Hindistanda, həm Çində, həm də Yunanıstanda yaranıb.

"Fəlsəfə" sözünün özü yunan mənşəlidir. Özünü "filosof", yəni "müdrikliyi sevən insan" adlandıran ilk şəxs məşhur yunan mistiki və riyaziyyatçısı Pifaqor olub. Bu söz Qədim Yunanıstanda qısa bir zamanda çox populyar olub və "filosof" rütbəsi cəmiyyət içində ən hörmətli, müdrək adamlara aid edilib. Amma məşhur Sokrat bu məqamı özünün şəxsi nümunəsiylə populyarlaşdırıb, müdrikliyi dillər əzbəri olmuş ilk şəxs kimi tarixə düşüb.

İllər, əsrlər keçir, qədim sivilizasiyalar tarix səhnəsindən bir-bir çıxırdı, lakin elmin və incəsənətin çox qədimlərdə yaranmış bütün sahələri kimi fəlsəfə də yaşayır, inkişaf edir, təkmilləşirdi. Həmin bu təkmilləşmə prosesi bizim günlərdə davam etməkdədir.

İlqar ƏLFİ

O, başında qızıl tac, ayaqlarında bürünc səndəllər, əlində Delfi çələngi dağları dolaşır, tanrıların şöhrətini qazanmaq istəyirdi. Qədim yunan filosof və şairi, siyasətçisi və həkimi Akraqant şəhərində anadan olub, əgər rəvayətlərə inansaq, Etna vulkanının kraterində ölənlər Empedoklun (eramızdan əvvəl 484-424-cü illər) zahiri obrazı belə idi.

Məlumdur ki, Empedokl özünün iki böyük fəlsəfi əsərini şeirlə yazıb: "Təmizlənmə" və "Təbiət haqqında". O düşünürdü ki, aləmin əsasında dörd əsas ünsür, dörd stixiya durur və onların hər biri alimin təsəvvüründə yunan tanrıları panteonunun müəyyən simalarına uyğun gəlirdi: alov - Zevs, hava - Hera, torpaq - Aid, su - Nestida. Bu ünsürlər öz-özlüyündə passivdirlər - dünyada hər şey ona görə yaranıb ki, bu stixiyaları qarışdırıb ayıran iki qüvvə var. Bu qüvvələr - məhəbbət və düşmənçilik - dualistik, yəni ikiqütblü dünya yaradır. Məhəbbət eyni mənşədən olanları ayırır və müxtəlif mənşədən olanları birləşdirir. Empedoklun fikrinə görə, məhəbbət vahid, harmonik dünyanın yaranmasına xidmət edir, düşmənçilik isə əksinə, bir-biriyə bağlılığı olmayan stixiyaların dağılmasına can atır.

Empedokl Kosmosun dördpilləli, siklik, dövrü inkişafı üzrə çox maraqlı bir konsepsiyasını ilk təklif edənlərdəndir. Birinci mərhələdə dünyada məhəbbətin hakimiyyətidir və dünya qərribə bir birliyin - sfayrosun təcəssümüdür. İkinci mərhələdə dünyaya düşmənçilik soxulur və ilkin birlikdən ayrı-ayrı elementlər qopur - bu mərhələ nisbi birlik və nisbi dağılıqlıq mərhələsidir ki, orda dünya hələ kifayət qədər mütənasib və sabitdir. Üçüncü mərhələdə düşmənçiliyin hakimiyyəti bərqərar olur, müvazinət pozulur, dünya ayrı-ayrı stixiyalara parçalanır. Dördüncü mərhələdə dünya yenə məhəbbətin qoynuna dönmür və hər şey yenə müvazinətə, birliyə sarı hərəkətə başlayır.

Empedokl elə hesab edirdi ki, adamlar dünyanı özlərinin təbii hissiyyatları vasitəsilə dərk edirlər və bu prinsip bənzərliklər yoluyla idraktır. Məsələn, o, görmənin təbiətini belə izah edirdi: "Gözün iç qismi oddan ibarətdir, onu əhatə edənlərsə torpaq və havadan. Od öz hissəciklərinin nazikliyinə görə fənərlərdəki işıq kimi onlardan keçə bilir. Odun və suyun məsamələri növbə ilə yerləşir və odun məsamələri bəyaz, suyun məsamələri qara rəngi seçir, çünki birinə bir rəng, digərinə başqa rəng uyğun gəlir".

Başqa sözlə desək, biz öz hissiyyatlarımızla yalnız bizim hissiyyat orqanlarımızın quruluşu və təbiət üçün təbii olan şeyləri hiss edə bilərik.

Yunanıstanda Empedoklu möcüzələr edə bilən bir şəxs kimi tanınırdılar. Bir dəfə həddindən artıq güclü küləklər əhalini bütün məhsulun məhv təhlükəsinə məruz qoyanda o, zəminin sərhədlərində üzərindən heyvan dərisi asılmış xüsusi payaların sancılmasını tapşırıq, külək kəsir və camaat Empedokla "küləkləri ram edən" adı verir.

Başqa vaxt şəhərlərdən birində çay suyunun kirlənməsindən epidemiyaya başlanırdı. Empedokl həmin çaya başqa çayın suyunun qatılması üçün kanal qazmağı tövsiyə edir. Su təmizlənir, epidemiyaya zəifləyir və bundan sonra ona "böyük təbib" adı verirlər.

Daşdan göy qübbəsi

Bir dəfə Anaksaqordan (eramızdan əvvəl 500-428-ci illər) soruşurlar ki, dünyaya niyə gəlibsən? "Günəşi, Ayı və göyləri müşahidə etmək üçün" - deyərək həmvətənlərinin "Ağıl dəryası" adlandırdıqları filosof cavab verir.

Anaksaqor Klazomeni şəhərində varlı və tanınmış bir ailədə dünyaya göz açıb və müasirlərinin yazdığına görə həmişə öz xeyirxahlığı ilə fərqlənib. Ona görə də bir dəfə qohumları onu ailə sərvətini qorumamaqda qınayan-

da filosof belə cavab verir: "Bəyə elə özünü qalasınsız bunun qeydinə?" Və bunun ardınca özünə məxsus olan bütün əmlakı onlara verir.

Başqa bir vaxt onu vətənpərvər olmamaqda ittiham edirlər. Anaksaqor belə cavab verir: "Səhvini var, mən vətənimə çox sevirəm", deyərək göylərə işarə edir.

Bir dəfə necə olursa, Anaksaqor səma daşının (meteorun) yer üzünə düşəcəyini qabaqcadan xəbər verir. Daş həqiqətən düşəndə isə filosof söyləyir ki, bütün göy üzünü daşdırır və onun yalnız sürətlə fırlanması bu daşların yerə tökülməsinə imkan vermir. Bu sürət zəifləsə, bütün göy yerə uçaq. Günəşə ilk dəfə "tamam alovdan ibarət nəhəng daş" deyən də Anaksaqor olub. Bu iddiasına görə Afina sakinləri onu tanrıları saymaq münasibət bəslədiyi ittihamıyla məhkəməyə verirlər. Həmin məhkəmə barədə bizə bir neçə versiya gəlib çıxıb.

Bu versiyalardan birində deyilir ki, Anaksaqoru cərimə və sürgün ediblər. Digərində söyləyirlər ki, o vaxt filosof şəhərdə olmadığından onun oğlanlarını edam ediblər. Filosofun özü bundan xəbər tutanda belə deyib: "Bunun nə mənası var? Onsuz da bizim ölüm hökmümüzü təbiət çoxdan vermişdi..." Üçüncü versiyaya əsasən, Anaksaqoru edamdan yalnız böyük sərkərdə Periklin onun müdafiəsində durması xilas edib. Perikl üzünü xalqa tutaraq soruşub ki, mənim həyatım hər hansı bir qınaq üçün əsas verirmi? Camaat "yox" - deyərək səsindən Perikl əlavə edib: "Mən onun tələbəsiyəm. Odur ki, böhtanlara inanıb alimi edam etməyin, mənə qulaq asın, onu buraxın". Sonralar kimsə Anaksaqora afinalılardan ayrı düşməsi ilə əlaqədar təsəlli vermək istəyəndə, filosof deyirdi: "Mən afinalılardan yox, onlar məndən məhrum olublar".

Anaksaqorun fəlsəfi görüşlərinin əsasını Kainatın quruluşunun əsas prinsipi olan Zəka barədə təlim təşkil edirdi. Bu Zəka (nus) "təmiz və qatışıqsızdır", bütün qalan əşyalar da əşyaların toxumu (qomeomeriya) kimi həm cəms hissəciklərə şəkildə mövcuddur. Zəka aləmdə hər şeyi qaydaya salır, bütün əşyalardan keçə bilir. Əşyalar isə bir-biriyə birləşib-dağıla bilir. Bu isə bizim qarşımızda ya yaranma, ya da məhv olma, dağılma kimi təzahür edir. Beləliklə, Anaksaqor ilk olaraq aləmi idarə edən vahid və aktiv ilkin başlanğıcdan söz açır. Filosofun fikrinə, aləmdə baş verən bütün prosesləri idarə edən də məhz odur. Zəkanın qeyri-maddi substansiya olmasına baxmayaraq, o, maddi şeyləri idarə edir, onları bir-biriyə qarşılıqlı əlaqəyə sövq edir.

Anaksaqor öz idrak prinsipini qəbul etmişdi - bənzəməyin vasitəsilə bənzərsizliklərin dərk prinsipi. O deyirdi ki, biz yalnız bu halda əşyaları bir-birindən seçə bilərik, çünki bənzərlər həmişə bir-birinə qarışıq. "Biz isti vasitəsilə soyuğu, duzlu vasitəsilə şiti, turş vasitəsilə şirini ayırırıq". Lakin filosof hissiyyat vasitəsilə dərk etməyə o qədər də inanmırdı - idrakın son instansiyası insan şüurudur və Anaksaqorun fikrinə, o da kosmik Zəkaya bənzər bir şeydir. Məsələn, Anaksaqor qarın ağ olmasını qəbul etmirdi, çünki "qar, suyun çökmüş formasıdır, su isə qara olur deyərək, onda qar da qara olmalıdır".

Anaksaqor insana da maraqlı bir tərif vermişdi: "İnsan bütün heyvanların ən şüurlusudur, çünki əlləri var". Aristotel onun bu deyimilə bağlı kinayə ilə belə söyləmişdi ki, filosof gərək belə deyirdi: "İnsan bütün qalan canlılardan daha şüurlu olduğuna görə ona əl də verilib".

Məhəbbət və nifrət

Ədəbiyyatımızın bütün inkişaf mərhələləri bizim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və sevə-sevə öyrənməyə borclu yuq. XX yüzildə isə ədəbiyyatımızın keçdiyi inkişaf yolu daha ziddiyyətli və maraqlıdır. Bu dövərdə yazıb-yaradan hər bir sənətkarın yaradıcılıq yolu özəllikləri ilə seçilir. Bəllidir ki, bu yüzillik ədəbiyyatımıza Mirzə Cəlil, Sabir, Hüseyn Cavid, Səməd Vurğun, İlyas Əfəndiyev, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz və s. görkəmli sənətkarlar bəxş edib. Bunların sırasında öz yaradıcılıq laboratoriyasının genişliyinə, milli və bəşəri ideallarına görə Bəxtiyar Vahabzadə xüsusi yer tutur.

Mən Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı ilə ümumi şəkildə hələ tələbəlik illərimdən tanışam. XX yüzildə yuxarıda adlarını çəkdiyim ədəbi-ictimai fikir daşıyıcıları var. Ancaq Bəxtiyar Vahabzadənin böyüklüyü ondadır ki, o, yaradıcılığının həcm və ideya-bədii xüsusiyyətlərinə, fikrin ifadə tərzinə görə mənəvi müəllimlərini qabaqlaya bilib. Şairin yaradıcılığı ilə tanışlıq sübut edir ki, XX əsr ədəbiyyatımızda B. Vahabzadə kimi birinə bənzərsiz olan 70 şeirlər kitabı, 11 publisistik kitab, 20 bitkin poema yazan ikinci bir sənətkar yoxdur. Elə burada aşağıdakı müdrik ifadə yada düşür ki, əsl şagird o şagirdidir ki, öz müəllimini üstələyə bilsin. B. Vahabzadə öz fərdi yaradıcılıq manerası ilə də sələf və çağdaşlarından fərqlənir. Belə ki, o, XX əsrin az-az şairidir ki, onun şeirlərindən saxta neft, pambıq, qüdrətli sovet adamı qoxusu gəlmir. Onun əsərlərinin əsas mövzusunun vətən, dil, millət, onun keçmiş, bu gün və gələcəyi təşkil edir.

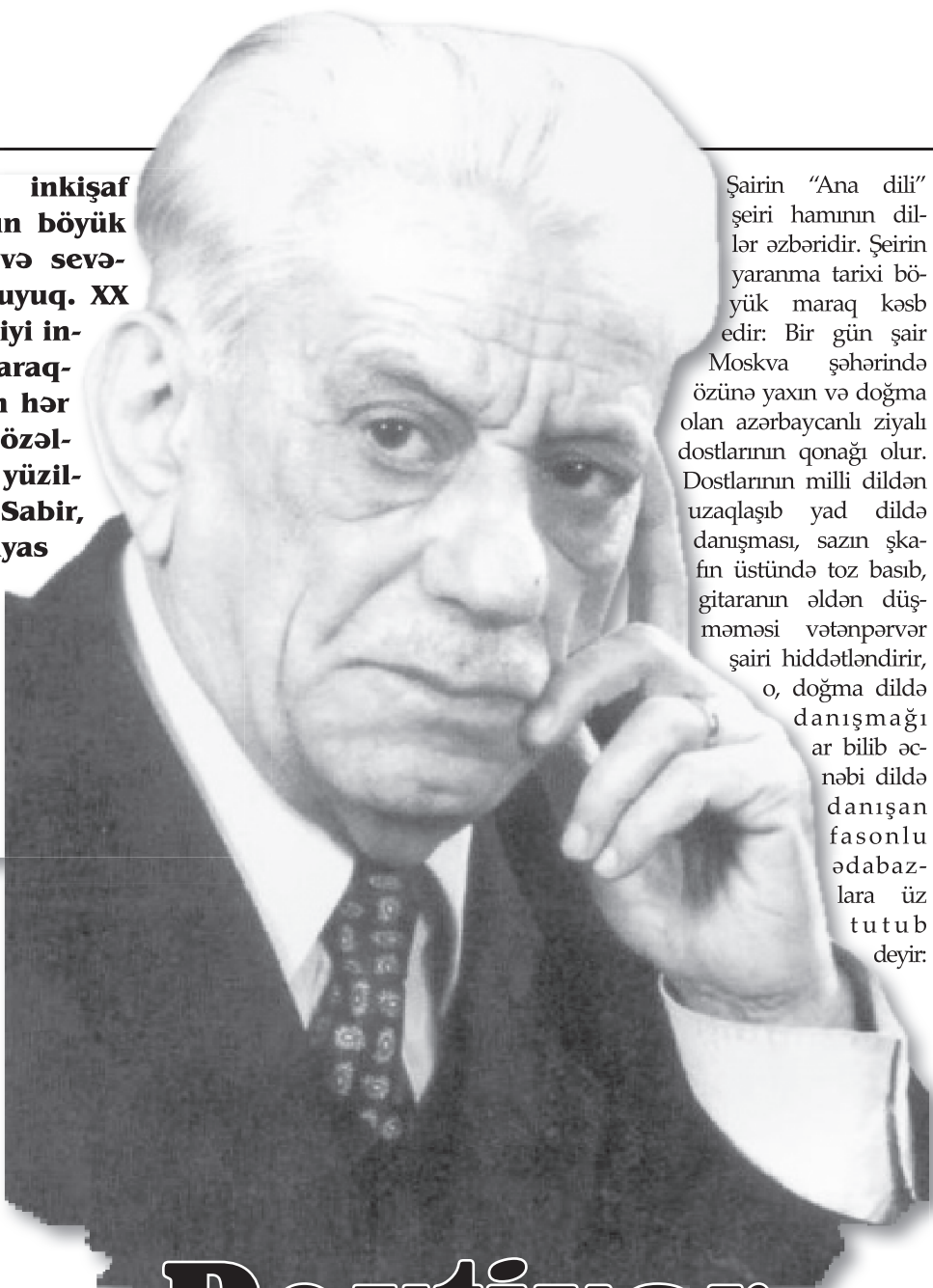
Bəllidir ki, ədəbiyyatımızda Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Cəlil, Hüseyn Cavid və Səməd Vurğunla başlanan Azərbaycançılıq, istiqlalçılıq yolu, XX əsrin 60-cı illərində siyasi arenada ümummilli lider Heydər Əliyev və poeziyada Bəxtiyar Vahabzadə tərəfindən daha da genişləndirildi. Bu, şairin ədəbiyyatımızdakı yerini və rolunu göstərən ən mühüm xüsusiyyət idi.

B. Vahabzadə yaradıcılığına bu fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətlərini gətirən onun poeziyasının kədər notları olmuşdu. Vaxtilə müsahibələrinin birində şair ünvanlanmış: "Bəxtiyar müəllim, yaradıcılığınızın aparıcı qüvvəsi nədir: sevinc, yaxud kədər?" sualına, şair: "kədər - deyər cavab verərək:

Dünyanı anlayan qəmini çəkdi,

Anlaya bilməyən dəmini çəkdi." demişdi.

Bu da təbii idi. Çünki şair ədəbiyyata parıltılı tuflı ilə deyil, öz mənəvi müəllimi Səməd Vurğun kimi cırıq qaloşla gəlmişdi. Böyük şairin elmi tərəcəməyi-halı ilə tanış olanlar bilir ki, o, hələ uşaq illərində həyatın acısını dadmışdı. Haqsız yerə döyülüb təhqir edilmişdi, haqqı tapdanmışdı. Həyat şairə qarşı o dərəcədə amansız olmuşdu ki, doğma anasına nənə, atasına baba deməyə məcbur olmuşdu. Lakin hər zaman valideyn məhəbbəti, qayğısı ilə əhatə olunmuşdu. Atasını Mahmud ağa ata-babasından qalan kömürçülük peşəsi ilə ailəsini bir qarnı ac, bir qarnı tox dolandırmışdı. Lakin şair gənciyindən ahılığınadək yaradıcılığının dər, kədər yükünün məhvərini cəmiyyətdə axtarmışdı. Buna görə də onun kədəri fərdi deyil, ictimai məzmun daşıyır. Şair bu münasibətlə şeirlərinin birində yazır:

Bəxtiyar Vahabzadə dilimizi və sözümüzü ucaldan şair

*Mən dərdədən qaçanda yolda iz qalır,
Alov közdən qaçır, közə dərd olur.*

*Mən dərdədən qaçanda dərd yalnız qalır,
Bu da mənim üçün təzə dərd olur.*

Toplumda baş verən neqativ hallar, milli hisslərdən məhrum olmaq, atılmışların, özümüzü kəsən qılıncların dərdi şairi üzür, kədərləndirir.

Bəxtiyar Vahabzadə nə yazmışsa, yaratmışsa, ürəklə yazıb-yaratmışdır. Bir dəfə şairin şeir kitabını oxumuş tənqidçilərdən biri "ürək" kəlməsini həddindən artıq işlətməsini şairə irad tutarkən şair "tənqidçi"yə demişdi: "Siz bilmirsiniz ki, mən şeirlərimi ürəklə yazıram. Ona görə bu qədər ürək sözünə rast gəlinirsiniz".

Bildiyimiz kimi, ana dilinə münasibət, məhəbbət hissləri XX əsrin bütün sənətkarlarının yaradıcılığında var. Bu hisslər B. Vahabzadənin yaradıcılığında daha dərin və ülvidir.

*Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
fasonlu ədabazlar.*

Qəlbinizi oxşamır, qoşmalar, telli sazlar.

bunlar qoy mənim olsun.

Ancaq Vətən çörəyi,

Sizlərə qənim olsun!..

Bədii dildə olan adi informatik deyim tərzini əksər hallarda şairin şeirlərində poetikləşir. Həyatın mənasını hərəkətdə, fəaliyyətdə görə şair, milli dilə olan bağlılığını nəinki ümumi məzmunlu şeirlərində ifadə edir, hətta dilçilik terminlərindən də bu məqsəd üçün bir obraz kimi istifadə edir:

*İsim, sifət döyüslərdə cox zaman,
karıxar,*

*Feillərsə döyüslərdən həmişə
qalib çıxar*

Şairin "Ana dili" şeiri hamının dilərdə əzbəridir. Şairin yaranma tarixi böyük maraq kəsb edir: Bir gün şair Moskva şəhərində özünə yaxın və doğma olan azərbaycanlı ziyalı dostlarının qonağı olur. Dostlarının milli dildən uzaqlaşmış yad dildə danışması, sazın şkaftın üstündə toz basıb, gitaranın əldən düşməməsi vətənpərvər şairi hiddətləndirir, o, doğma dildə danışmağı ar bilib əcnəbi dildə danışan fasonlu ədabazlara üz tutub deyir:

Çox sevirəm igid kimi döyüşən

Kəlməni mən, Sözü mən

*Feil olmaq istəyirəm,
düzü mən...*

Şairin feil olmaq istəyində iki məqsəd var: birincisi, doğma sözlərimiz kimi dilə olan sevgisi, ikincisi, feillərin hərəkət bildirməsi.

B. Vahabzadənin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri və rolu ilə bağlı yaradıcılığının dahi Nizami və Füzuli yaradıcılığına oxşar bir sıra paralelləri vermək yerinə düşərdi:

Bildiyimiz kimi, əyribel ana obrazı Nizaminin "Sirlər xəzinəsi" poemasının "Sultan Səncər və qarı" hekayəsində diqqətçəkicidir. Nizamiyə görə, ananın beli əməyə məhəbbətdən ayılıb. Dahi Füzuli də Məcnunun anasını əyribel təsvir edir. Nizamidən fərqli olaraq şair, əyribel ananın belinin əyriliyinə belə bir fəlsəfi mənə verir ki, torpaqdan yaranan insan torpağa getməyə hazırlaşdığı üçün beli ayılıb. Həyatın dörd: od, su, hava, torpaq amili ilə bağlı B. Vahabzadə də yazır ki:

Azərbaycan oğluyam,

Odu Allah sanmışam.

Anam torpaq,

Atam od.

Mən oddan yaranmışam.

B. Vahabzadə şeirlərində də əyribel ana obrazı var. Şair ananın belinin əyriliyinə bəşəri mənə verərək yazır:

Əziz anam, əyri belin, bilirəm,

Bəşiyimə ayılməkdan ayılmış.

Misraların məzmunundan göründüyü kimi, şair bəşəri fikir ifadə edərək bəşəriyyəti yaradan anadan söhbət açır.

Ədəbiyyatçılıq hər bir sənətkarın arzudur. Bu baxımdan da hər üç sənətkarın öz ədəbiyyatçılıqları ilə bağlı ifadə etdikləri fikir müqayisə obyektinə ola bilər. Vaxtilə böyük Nizami "İsgəndərnamə" poemasının sonunda öz əbədliliyi ilə əlaqədar yazmışdı:

Yüz il sonra sorsan harda, hardadır,

Hər beyti səslənər, burda, burdadır...

Dahi Füzulidə də bu ədəbiyyatçılıq şairin öz sözləri ilə təsbit olunub. Şair bu münasibətlə yazıb: O zaman ki, şeir gülüstana ayaq basdım, bu gülüstandakı şeir güllərinin ətri mənə valeh etdi, istədim ki, burada bir şeir gülü əkib onun kölgəsində ədəbiyyətə qovuşsam". Haqiqətən, böyük Füzuli özündən sonra elə bir iz qoyub getdi ki, Cəfər Cabbarlının təbiri ilə desək, "Füzulidən sonra gələn sənətkarlar nəinki onu ötürüb keçmək, yalnız ona çatmağı arzuladılar". B. Vahabzadə də elə bir poeziya miras qoyub gedib ki, şairin öz sözləri ilə desək:

Həyatdan getsəm də, xatiratdayam,

Arzuma həmişə çathaçatdayam.

Üstümə nə qədər torpaq atılsa,

İşığam, yənə də mən üst qatdayam

Yaxud sənətkarın ölməzliyini sözündə axtaran şair yazmışdı:

Bəxtiyar, düşüncə biz dərin-dərin,

Arzular möhtəşəm, xəyallar şirin.

Əsl sənətkarın, əsl şairin,

Özü qocalsa da, sözü qocalmır.

Biz hazırda Bəxtiyar Vahabzadə zirvəsinin ətəyindəyik. Dahi şairi bəlkə də yaxşı görə bilmirik. İllər keçib, zaman ötdükcə gələcək nəsillər tərəfindən şair Nizami və Füzulinin yanında dayanmaq hüququnu qazanacaq. Şairin yetirməsi, filologiya elmləri doktoru, professor Maarifə xanım Quliyeva haqlı olaraq yazır ki, "Bəxtiyar Vahabzadə min il bundan əvvəl və min il bundan sonranın şairidir".

2009-cu il fevral ayının 13-də dahi şair ədəbiyyətə qovuşdu. Son mənzilə yola salınanda da şair qeyri-adilik qazandı. Belə ki, onun cənəzəsi canından da əziz tutduğu Azərbaycanın və Türkiyənin dövlət bayraqlarına sarılaraq torpağa tapşırıldı.

**Tural ADIŞIRIN,
Şəki**

Tanınmış tərcüməşünas və türkoloq, filologiya elmləri doktoru, professor Əsgər Rəsulov Azərbaycan tərcüməşünaslığı ilə bağlı bir sıra ciddi əsərlərin müəllifidir. Tədqiqatçının yenidən çapdan çıxması "Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi" monoqrafiyası da bu yönümdə atılmış daha bir sanballı addımdır. Monoqrafiya bütün tərcüməçilər, xüsusilə Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə tərcümə ilə məşğul olanlar üçün dəyərli vəsaitdir. Bunu nəzərə alaraq tədqiqat işindən müəyyən hissələri qəzetimizin oxucularına təqdim edirik.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənətinin ən çox yayıldığı, geniş vüsət aldığı dövr XVI yüzillik sayılır. Bu əsrə aid Azərbaycan tərcümə ədəbiyyatı nümunələri istər məzmunca, istərsə də formaca rəngarəng və çoxçeşlidir: bədii, elmi, dini və fəlsəfi mövzuları əhatə edir. Onlardan çoxu nəsrdir, bəziləri isə nəzmlə qələmə alınıb. Bu yüzillikdə qüdrətli Səfəvilər dövlətinin bünövrəsinin qoyulması, xüsusilə də onun qurucusu Şah İsmayıl Xətəinin doğma ana dilində bənzərsiz poeziya nümunələri yaratması, türkcəyə xüsusi qayğı və sayğı göstərməsi, eləcə də bu qüdrətli hökmdarın varisi olan oğlu I Şah Təhməsinin sənətə, mədəniyyətə yüksək önəm verməsi Azərbaycanda dərin kökləri olan tərcümə sənətinin daha geniş şəkildə inkişafı, çiçəklənməsi üçün münbit şərait yaradıb. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, bu dövrün Azərbaycan tərcümə ədəbiyyatının ən dəyərli örnəklərindən ikisi – "Şühədanamə" və "Şeyx Səfi təzkirəsi" adlı nəsr tərcümələri farscadan dilimizə tərcümə edilib.

XVI yüzillik həm də orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində milli anadilli ədəbiyyatın intibahı, çiçəklənməsi, görünməmiş inkişafı ilə səciyyələnir ki, bu amil də ərəb və fars dillərində qələmə alınmış ayrı-ayrı məşhur əsərlərin türkcəyə tərcümə edilməsinə təkan verib, bu məsələdə müəyyən qədər müsbət rol oynayıb. M.Nağısoylu XVI yüzilliyə aid Azərbaycan tərcümə ədəbiyyatı nümunələrinin tam olmayan siyahısını aşağıdakı kimi təqdim edir: Məqsudin "Möcüznamə" tərcüməsi (1515); Həzini təxəllüslü şair-mütərcimin "Hədisi-ərbəin" tərcüməsi (1524); Məhəmməd Füzulinin "Hədisi-ərbəin" tərcüməsi və sərbəst-yaradıcı tərcüməsi "Hədiqətüs-şüdə"; Məhəmməd bin Hüseyin Katib Nişatinin "Şühədanamə" (1539) və "Şeyx Səfi təzkirəsi" (1542) adlı irihəcmli nəsr tərcümələri; Nəməlum mütərcimə məxsus "Mənaqibi-Şeyx Səfi" tərcüməsi; Xızır bin Əbdülhadi Bəvazicinin "Kəvamilüt-təbir" tərcüməsi (1547); Mahmud Şirvaninin "Xəridətül-əcaib" tərcüməsi (1562).

Azərbaycanda müasir mənada tərcüməçilik məktəbinin bünövrəsi XIX əsrin 30-cu illərində A.Bakıxanovun ilk şeir tərcümələri və M.F.Axundovun müəllif tərcümələri ilə qoyulub. Bu dövrdə A.Bakıxanov rus ədəbiyyatından tərcümələr edib, M.F.Axundov özünün "Tuşkinin ölümünə Şərq poemasi"ni rus dilinə çevirib.

Əsrin II yarısından etibarən və XX əsrin əvvəllərində bu iki böyük şəxsiyyətlə yanaşı, H.Zərdabi, N.Vəzirov, Ə.Gorani, M.Ə.Sabir, F.Köçərli, A.Səhət, N.Nərimanov, Ə.Ağaoğlu, Ü.Hacıbəyli, C.Məmmədquluzadə, A.Şaiq, C.Cabbarlı və s. kimi sənətkarlar həm bilavasitə tərcümə işi ilə məşğul olub, həm də tərcümənin ilk nəzəri prinsiplərini işləyib hazırlayıb, tərcümə sənətinin vəzifələrini izah edirdilər. Onlar öz poetik tərcümələri ilə klassik arsenalımızı zənginləşdirmiş, uğurlu tərcümə nümunələri yaratmağa nail olmuşlar.

Ölkəmizdə modern tərcümə sənətinin təşəkkül dövrü XX əsrin 30-40-cı illərinə aiddir, görkəmli yazıçı-dramaturq Elçinin yazdığı kimi, "müasir Azərbaycan bədii tərcümə məktəbi sosrealizmin bəhrəsidir". Əsrin ortalarından başlayaraq, Azərbaycanda müəlliflərinin tərcümə əsərləri haqqında monoqrafik tədqiqatlar işıq üzünə gəlməyə başlayır, tərcüməşünaslığın bir elm kimi təsbiti istiqamətində bir sıra addımlar atılır. M.Rəfil, Ə.Şərif, C.Xəndan, M.Arif, M.İbrahimov, Ə.Mirəhmədov, Ə.Ağayev, A.Mustafazadə, B.Nəbiyev, K.Talıbzadə, N.Babayev, F.Qasimzadə, R.Novruzov, F.Vəlixanova, T.Xəlilova, F.Nəbixanlı, A.Hacıyev və s. kimi tanınmış alimlərin işlərində tərcümə-

Bu dövrdə tərcümələr əsasən rus dilindən və əksinə edilirdi. Xarici dil mütəxəssislərinin azlığı səbəbilə dünya ədəbiyyatı nümunələri də dilimizə rus dili tərcümələrindən, yəni ikinci dildən çevrilirdi. Azərbaycanda orijinal dillərdən tərcümələr daha çox ərəb-fars dillərindən edilirdi və bu sahədə son dərəcə güclü peşəkar alim-mütərcimlər yetişmişdi: M.Əlizadə, R.Sultanov, M.Sultanov, Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev, A.İmanquliyeva, G.Baxşəliyeva, R.Hüseynov, R.Əliyev, M.Nağısoylu, M.Kazımov, T.Cahangirov, E.Əzizov, M.Məhəmmədi və s.

Şərqsünəlik fakültəsinin türk şöbəsində təhsil alan tələbələr üçün tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsinə dair ilk fənn proqramları müstəqillik illərində türkoloq Ə.Əliyev və bu sətirlərin müəllifi tərəfindən hazırlanıb nəşr olunub.

Respublikamızda türk dilindən bədii tərcümə işində tanınmış türkoloqlarımız, şair və ədiblərimiz R.Rza, M.Rzaquluzadə, M.Axundova, S.Rüstəm, A.Babayev, T.Məlikli, Anar, A.Abdulla, C.Cabbarov, S.Axundov, Z.Hüseynov, A.Abiyev, Q.İsmayilov, R.Rüstəmov, J.Əliyeva, H.Sadıqov, S.Qasımlı, B.Osmanova, X.Quliyeva-Qafqazlı, A.Qurbanov,

Ə.Əliyev, Ə.Əmiraslanov, Ə.Kərimov, B.Nəriman, M.Aslan, R.Əskər, T.Abdin, N.Əbdülrəhmanlı, F.Uğurlu, F.Hüseyn, S.Hüseynli, A.Əmrahoglu, P.Əlioğlu, S.Babullaoglu, A.Quliyev, R.Qaraca, K.Əliyeva, E.Babayeva, E.Məmmədova, M.Əbdürrəhimova, E.Əliyev və başqalarının böyük xidmətləri var.

Osmanlı imperatorluğunda ərəb və fars dillərindən ilk bədii tərcümələr XIV-XVI əsrlərdə gerçəkləşdirilib. Qul Məsud, Mərcimək Ahmet, Seyfi Sarayi və başqaları Firdovsi, Nizami, Sədi, Xəyyam, Cami və digərlərinin əsərlərini farscadan türk dilinə yüksək sənətkarlıqla tərcümə ediblər. Orta əsrlərdə ərəb dilindəki bir çox dini, tarixi və elmi-coğrafi əsərlərin də türkcəyə çevrildiyi məlumdur.

Türkiyədə bünövrəsi Mehmet Sultan Fateh zamanında qoyulan məqsədyönlü tərcümə fəaliyyəti, XVI əsrdə Venesiya dövlətinin tərcüməçi kimi yetişdirilmək üzrə İstanbulla göndərdiyi ilk nümayəndələrlə rəsmiyyət qazanıb. Bu dövrdən etibarən Osmanlı imperiyası ilə iqtisadi, siyasi və ticarət əlaqələri quran ölkələrin bir çoxu türk dilindən tərcüməçi hazırlamaq məqsədilə İstanbulda mütərcimlik məktəb və kursları açılar (Venesiya, Habsburq, Fransa).

XVIII əsrdə hərbi və siyasi sahədə tənəzzülə doğru gedən Osmanlı dövləti Qərb dillərindən müvafiq əsərlərin tərcüməsi vasitəsilə islahatlar aparmaq, ölkəni inkişaf etdirmək istəmişdi. Lələ Dövründə (1718-1730) bu sahədə xeyli irəliləyiş əldə olunmuş, onlarla əsər türk dilinə tərcümə edilmişdi. Hərbi islahatların davamı kimi açılan mühəndislik məktəblərində uzun illər macar və fransız tərcüməçilər müəllimlik etmiş, başqa sözlə, tədris və təlim tərcümə vasitəsilə aparılmışdı.

1821-ci ildə İstanbulda ilk rəsmi dövlət tərcümə mərkəzi – Tərcümə Odası qurulub. 1871-ci ilə qədər fəaliyyətini sürdürən bu mərkəzdə müsəlman türklərin xarici dil öyrənmələri, strateji əhəmiyyət kəsb edən sahələrdə, yeni-yeni meydana çıxan dövrü mətbuat orqanlarında onların işlə təminatı həyata keçirilirdi.

1839-cü ildən Tənzimət Fərmanı ilə başlayan yeniləşmə, qərbiləşmə, müasirləşmə istiqamətindəki islahatların həyata keçirilməsində tərcümə işinin böyük rolu olub. Qərb ölkələrindən dəvət olunan əcnəbi müəllim və mütəxəssislər türk dilini öyrənməyə qədər bütün dərsləri tərcüməçilər vasitəsilə keçib, Qərb dillərindən dərslik və dərs vəsaitlərini osmanlıcaya tərcümə ediblər. Ye-

Tərcümə sənəti və tərcüməşünaslıq tarixi

(İkinci yazı)

çiliyin və tərcümənin mahiyyəti, tərcümənin nəzəri məqsədləri, tərcümənin mümkünüyü nəzəriyyəsi, dil vasitəçiliyi, tərcümənin fəaliyyətinin obyektiv və subyektiv xarakteri və s. kimi məsələlərə toxunulur.

Sovet dövründə Azərbaycanda güclü sənətkar-tərcüməçilər və peşəkar mütərcimlər dəstəsi yetişir: H.Şərif, B.Musayev, M.Əfəndiyev, Ə.Məmmədhanlı, C.Məcnunbəyov, R.Rza, M.Rahim, V.Rüstəmzadə, V.Qafarov, S.Məmmədzadə, İbrahimov, Elçin, Ə.Əylisli, V.Quliyev, Anar, T.Rüstəmov, V.Hacıyev, C.Nağıyev, Q.Paşayev və b. Xüsusən mərhum həmkarımız Tofiq Rüstəmovun ötən əsrin 80-ci illərində jurnalistika fakültəsi tələbələri üçün hazırladığı "Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi" proqramı bu sahədə ilk və böyük təşəbbüslərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Daha sonra Qərb dövlətlərinin bir çoxu öz ölkələrində Şərq Elmləri Akademiyaları açmağa başlayırlar (məsələn, 1754-cü ildə Vyanada ilk belə akademiya qurulur). Fransada hələ XVII yüzildə İstanbulda Dil Oğlanları Okulu adında ali tərcüməçilər məktəbi açılmışdı. Bu təhsil ocağının yetişdirmələri ilk fransızca-türkcə lüğətlər tərtib etmiş, qərb dillərində

Osmanlı mədəniyyətinə dair əsərlər yazıblar. Məktəb öz fəaliyyətini 1831-ci ilə qədər davam etdirmişdi.

ni qurulan təhsil müəssisələrinə dərs kitabları hazırlamaq və tədrisə köməklik göstərmək məqsədilə Encümen-i Dâniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Telif ve Terçümə Cemiyeti, Daireyi İlmiye kimi qurumlar açılıb və Qərb dillərindən (fransız, ingilis, alman, macar və s.) hüquq və qanunvericiliyə, inşaat sahəsinə və hərbi sənayesinə aid xeyli əsər türk dilinə tərcümə olunaraq nəşr edilib.

XIX əsrə qədər ərəb və fars dillərindən edilən bədii tərcümələrin yerini qərb dillərindən tərcümələr almağa başlamış, bir çox ədəbi-bədii nəsr janrları (hekayə, roman, dram, publisistika) türk ədəbiyyatına ilk dəfə ayaq açmış, tərcümə ədəbiyyatı bütövlükdə müasir türk nəsrinin formalaşmasına və sürətli inkişafına təkan vermişdir. Mənbələr qeyd edir ki, dövrün tanınmış maarifçi mütərcimləri daha çox fransız, qismən ingilis dilindən əsərlər çevirmişlər. Məsələn, Şəmsəddin Sami D.Defonun "Robinzon Kruzo" (1884; bu əsəri 1864-cü ildə Ahmet Lütfi Əfəndi ərəbcədən çevirmişdi) və V.Hüqonun "Səfillər" romanlarını, Əbdülhəmid Ziya Paşa J.J.Russonun "Emil" əsərini, Baş vəzir Yusuf Kamil Paşa, sonralar Ahmet Vefik Paşa Fransua Fenelonun "Telemakin macəraları" əsərini (1862 və 1869), Teodor Kasap Aleksandr Dümanın "Qraf Monte Kristo" romanını osmanlı türkcəsinə tərcümə etmişdilər. Bundan başqa, tanınmış sənətkarlar Namiq Kamal, Rezaizadə M.Əkrəm və Əhməd Midhədin də qərb dillərindən türkcəyə tərcümələri olduğu məlumdur.

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkcülük hərəkətində, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Üç qardaşın üçünü də eyni sənətə - həkimliyə sövq edən səbəblər mənə bəlli deyildi. Amma bir həqiqət var ki, ağ həkim geyimi hər mənada və hamıdan daha çox üçüncüyə yaraşırı. İsveçrədə təhsilini bitirib Türkiyəyə döndüyü gündən ta ölüncəyə qədər hər yeni mərhələdə şöhrəti daha da artırdı. Hər yerdə çox bilikli həkim, yaxşı insan, böyük müəllim kimi qəbul edildi. Heç vaxt bu sözün birbaşa, dar və müstəqim mənasında siyasətə qatılmadı. Fəqət cəmiyyətin diqqətini çəkən hər mövzuda varlığını nümayiş etdirdi. Sultan Əbdülhəmiddən¹ Cümhuriyyətə qədər gəlib-keçən bütün dövrlərdə məmləkət məsələləri ilə bağlı daim fikirləri soruşuldu. Mütərikə zamanı sultan Vəhdətəddinin² topladığı Səltənət Şurası qaliblərinin mərhəmətinə sığınmaq qərarı verəndə etirazını bildirən bir neçə şəxsəndən biri də o idi. Milli Mücadiləyə³ düşmən kəsilən Babi-Ali hökumətini hər yerdə öz adı ilə, açıq tənqid etməkdən çəkinmədi. İttihad və Tərəqqinin fəaliyyətinin yarıtmaz tərəflərini ittihadçılar özləri də onun dilindən əsib-coşmadan, əsəbiləşmədən dinləyirdilər. Beləcə, daim siyasətin üstündə qalan bu adam yalnız bir dəfə, o da bir neçə aylığa və yalnız dostluq xatirinə tərəfsizliyi bir yana buraxdı. Demokrat Partiyası⁴ qurulandan sonrakı ilk seçkilərdə Xalq Partiyası liderinin israrları önündə tab gətirmədi, adı və şöhrəti ilə partiya səs qazanmaq, qələbə şansını artırmaq üçün namizədliyinin İstanbuldan Millət Məclisinə irəli sürülməsinə razılıq verdi və millət vəkili oldu. İndi bu sətirləri yazdığım zaman Çağaloğlundakı⁵ mülkünün üst qatındakı böyük, işıqlı müsafir salonu gözlərimin önünə gəlir. Bər-bəzəksiz, sadə, zərif əşyalar, divarlarda hər zaman heyranlıq və həyrətlə baxdığım tablolar, masaların üzərində kiçik, incə, hətta əlimi uzadıb toxunmağa cəsarət etmədiyim heykəlciklər vardı.

Atamın dostları

Anamla xanımı söhbət edirdilər. Bir az sonra doktor özü içəri girir. Ona sevinc dolu nəzərlərlə baxıram. Hər zaman olduğu kimi gözlərim yenə ayaqlarındadır. Onun nə evimizdə, nə də başqa yerdə görmədiyim ayaqqabıları uşaqlıq illərimdən hafizəmdə dərin iz salan bir neçə geyim əşyasından biridir. Mənə dəbansız, hətta altsiz təsiri bağışlayan, məxmər kimi qara dəridən tikilmiş ayaqqabılarla onun kiçik, cansız vücudu arasında qəribə bağlılıq vardı. Sonra bir neçə dəqiqəliyində ayağa qalxan xanımı ilə aralarındakı boy fərqi yüz dəfələrlə müşahidə etmədim. Bu cansız, balacaboy adamda o iri gövdəli, cantaraq xanıma mütləq hökm etdiyini göstərən bir əda vardı. İsveçrədə, universitetin tibb fakültəsində təhsil aldıkları zaman tanış olmuşdular. Qadın Gürcüstanın çox tanınmış, əsil-nəcabətli ailələrindən birinin qızı idi. Gürcülükdən gələn xüsusiyyətləri ilə zəka və hiss dərinliyi qarşısında duyduğu heyranlıq, mistik rus ədəbiyyatının tələqləri ilə içərisində yetişdiyi mühitin romantik ab-havası və ənənələrinin birləşməsindən doğan həyəcan nəticəsində gürcü gözəli ürəyini bu cansız vücudlu, balacaboylu, iri şabalıdı gözlü, danışdığı zaman ideallarını dərin, incə ağıl bəhrəsi olan gözəl dillə anladan türk dostuna çaldırılmış və hər zaman birlikdə olmaq qərarını vermişdilər.

Ailəsinin bütün etirazlarına baxmayaraq, gürcü qızı türk dostu ilə evlənilib İstanbula köçmüşdü. Atam qadının atasını və əmilərini hələ Qafqazda yaşadığı dövrdən çox yaxşı tanıyırdı. Aradan illər keçəndən sonra ya atası, ya da əmilərindən biri müstəqil Gürcüstanın prezidenti olmuşdu. Lakin doktorun xanımı o qədər türkləşmişdi ki, bu xəbəri də evləndikləri gündən ailəsinə və Gürcüstana aid digər xəbərlər kimi xüsusi maraq göstərmədən qarşılımışdı. Atamın Malta sürgünündə olduğu illərdə yarıqaranlıq bir otaq xatırlayıram. Geniş çarpayıda halsız, xəstə vəziyyətdə yatmaqdayam. Üzərimə əyilmiş üzləri görürəm. Budur, anam, budur, atamın dostu, onun yarımcısı, yaxud feldşeri... Atamın dostu qollarımı bərk-bərk tutub feldşerin mənə iynə vurmasına imkan yaradır. Uşaqlığımın bəzən qaranlıq, bəzən işıqlı, bəzən həzin, bəzən nəşəli xatirələrinin bir çoxunda bu doktorun üzünü eyni parlaq, eyni təsəlliverici, eyni dərddə həmdərd və nəvəziş dolu halı ilə gözlərim önünə gətirirəm. Qəribədir, ən balacamızdan tutmuş atama qədər ailəmizin bütün üzvlərinin dostu olmağı bacarmışdı. Ümumiyyətlə, doktor sevdiyi və onu sevən bütün insanlarla belə, münasibət qurmaq fürsətini əldən qaçırmırdı.

Yaşlarımız irəliləyirdi. Bu dəfə doktorla artıq ilk eşqlərimizə qədər bütün hissələrimizi çəkinmədən paylaşırıq. Dediklərimizin hamısını dinləyir, bəzən cavablar verir, bəzən isə səmadakı ulduzları göstərərək onların hərəkətlərini anlatmağa çalışırdı. Anamın xəstəliklərinin başladığı günlərdən müalicəsi ilə özü məşğul olurdu. Şəfa tapmayacağını, yavaş-yavaş ölümə doğru sürükləndiyini yaxşı anlayırdı. Bu səbəbdən də xəstəni dava-dərmandan daha çox tələqləri ilə sakitləşdirməyə, rahat etməyə çalışırdı. Saatlarla yatağının yanında oturub danışıq, xatirələrini bölüşür, tibbdəki yeni kəşflərdən, tarixdən, ədəbiyyatdan, fəlsəfədən söz açırdı.

Xanımının ölümündən sonra doktorun həyatı əvvəlki nizamını itirməyə başladı. İndi bu sakit-təbiətli, mütəfəkkir, yumşaq adam özünü çox çılgın aparır, fakültədə professor həmkarlarına, tələbələrinə, universitetdən kənarında dost-tanışlarına, hətta xəstələrinə qarşı kəmhövsələlik və əsəbilik nümayiş etdirirdi. İztirab girdabına düşən hər kəsə təsəlli verməyin ustası olan doktor indi özü özünü sonsuz maddi və mənəvi aclara təslim etmiş kimi görünürdü. Görəsən, düşüncüyü vəziyyətə bütün həyatı boyu haqqında bir ağızdan deyilən "yaxşı adam" təsəvvürünü zədələyə biləcəkdimi? Yavaş-yavaş fakültədəki kafedrasından, dostlarından, xəstələrindən uzaqlaşdı. İndi özünü tək bir şeyə həsr etmək istəyirdi: həyat, cəmiyyət, xəstəlik, sağlamlıq, yaxşılıq, pislilik, Allah - bir sözlə, bir kəlmə ilə ətrafını sarmış bütün maddi və mənəvi varlıqlar haqqında həyatı boyu hasil etdiyi inancları qələmə almaq fikrinə düşmüşdü. Bu işə yorğun əhval-ruhiyyə, ələmli ruh halı ilə başladı. Hələ əsərinin ilk səhifələrini qələmə alarkən onu bir neçə ay sonra ölümə götürəcək xəstəliyini ilk dəfə özü təşxis etmişdi. Ölümünə qədər çox qısa zamanı vardı. Kimsəyə bir şey söyləmədən əsərini bitirməyə çalışdı. Lakin günün birində hətta qələmi əlində tuta bilməyəcək dərəcədə taqətsiz olduğunu görəndə dostlarına xəbər verdi. Xəstəliyi xərcəng idi və daha işıqdan keçmişdi...

¹ Sultan II Əbdülhəmid (1842-1918), 34-cü Osmanlı sultanı, hakimiyyət dönəmi 1876-1909-cu illəri əhatə edir. Gənc türklər tərəfindən devrilərək Salonika sürgün edilmişdi.
² VI Murad, yaxud Sultan Vahidəddin (1861-1926), 36-cı və sonuncu Osmanlı sultanı. 1918-1922-ci illərdə hakimiyyətdə olmuş, 1923-cü ildə ailəsi ilə birlikdə ölkədən çıxarılmışdı.
³ Milli Mücadilə - Türk Qurtuluş Savaşı və İstiqlal Hərbi də adlanır. 1919-cu il mayın 19-dan 1923-cü il oktyabrın 19-da qədər Mustafa Kamal Paşanın rəhbərliyi ilə İngiltərə, İtaliya, Fransa, Yunanistan və Ermənistanın hərbi müdaxiləsinə qarşı aparılan və Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulması ilə nəticələnən milli-azadlıq mübarizəsi.
⁴ Türkiyədə 1946-cı ildə qurulan siyasi partiya. 1950-ci il seçilmələrində hakimiyyətə gəlmiş və on il iqtidar partiyası olmuşdu. 1960-cı il mayın 27-də hərbi çevriliş yolu ilə devrilmişdi. Həmin ilin sentyabrında isə partiyanın fəaliyyəti yasaq edilmişdi.
⁵ Çağaloğlu - İstanbulun Fatih ilçəsinin sərhədləri içərisindəki tarixi rayon. Adını XVI əsrdə Osmanlı sədrəzəmi olmuş Cığalazadə Sinan Paşadan götürmüşdür.

Davamı gələn sayımızda
Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor

XVIII əsrin birinci yarısı – Səfəvilər sülaləsinin son dövrü və Nadir Şah Əfşar imperiyasının mövcud olduğu qısa müddət Azərbaycan tarixinin ən gərgin və maraqlı dövrlərindən biridir. Bu da təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə yazılı və şifahi ədəbiyyat, xəttatlıq, miniatur sənəti inkişaf edib, baş verən hadisələri əks etdirən salnamələr qələmə alınıb. Nadir Şahın münsisi Mirzə Mehdi xan Astrabadi məhz həmin dövrün ən etibarlı salnaməçisi sayılır. Onun mətbuatda tam şəkildə ilk dəfə işıq üzü görəcək tarixi sənədlər toplusundan ibarət “İnşa” əsərini qəzetimizin oxucularına təqdim edirik.

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Nadir şahın Rum padşahı Sultan Mahmud xana yazdığı cavab məktubu

“Kinlərinə sinələrdən silmişik. Qarşı-qarşıya oturub bir-birinə qardaşdırlar”. Göy kimi uca, günəş kimi parlaq, Müştəri kimi xoşbəxt, dünyanın ədalətli hökmdarı, Süleyman həşmətli hakim, cahən şahlarının ən əzəmətli, dövrən xaqanlarının ən böyüyü, Allahın yaratdığı ölkələrin himayədarı, Allaha ibadət edənlərin qoruyucusu, Allahın yerdə olan kölgəsi, kafirlər ilə müşriklərin qanımı, islam ilə müsəlmanların yardımçısı, su ilə qurunun xaqanı, ikinci İsgəndər Zülqərnəyn, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, islampənah xəlifa, qazilərin sultanı və qəhrəman mücahidlərin qaanı Sultan Mahmud xanın (“onun xilafətinin və dövlətinin kölgəsi ələmlərin üzərindən askılməsən və onun qaldırıldığı bayrağın şövkəti ilə şiddəti din düşmənlərinin üstündən azalması!”) dostluq xəzinəsindən və hamının beyət etdiyi sarayından şərəfətli məclisin hədiyyəsi olaraq ən xoş salamların nəfəsləri və saf təslimatların istəkləri bizi yetişmişdir. Əyanların və şöhrətlilərin iftixarı Mustafa Lətif Əfəndi və Fəthəli bəy Türkmənin vasitəsilə son layihələrdə və yüksək səviyyəli danışıqlarda cəlalət xilafətinin mövqeyi bizim nəzərimizə çatdırılmış və bizi şərəfləndirərək ürək-lərimizi məhəbbətlə doldurmuşdur. Lətif Əfəndinin müşayiətilə göndərilmiş şərəfətli məktubda müzəffər atlılar dəstəsinin davadalaşa məşğul olduğu anlarda o əbədi dövlətin məmurlarından heç bir hərəketin zühura gəlmədiyini yazılmışdı. Çay saflaşandan sonra təmizlik ilə səmimilik qoşunun oradan keçib daxil olması nəticəsində palçığa bulaşdı. Nurla dolu şəriətin icazəsinə arxalanan və sərhədlərin hasarlarından ortaya çıxmış zərəri aradan qaldırmaq niyyətilə hərəket edən o İlahi dərgaha ehtiyacı olana millətin xoş halının əsasları və müqəddəs şəhriyənin məqsədinin səmimiliyi məlüm və o həzrətin cahanı isindirən məhəbbəti ilə mehribanlıqı ələmə işıq saçan günəş kimi aydıdır. Əlbəttə, o islampənah hökmdara da bəllidir ki, bizim bu əbədi dostluğa sədaqət göstərərək həmin müddətdə verdiyimiz təkliflərdən niyyətimiz iğtişas salaraq qan tökmək ola bilməzdi və ikinin saflaşmasından, məzhəbin paklaşmasından, iki dövlətin möhkəmləndirilməsindən və iki tərəfin müsəlmanlarının dostlaşmasından başqa bir məqsədimiz olmayıb. Biz qətiyyətlə məsələ ətrafında namülayim hallar qəsdində deyilik, lakin İlahinin yazısı ilə iki tərəfin tələb edilən surətləri nəticə güzgüsündə əks olunmamışdı, bəlkə onların tərsi düşmüşdü.

Mirzə Mehdi xan Astrabadi və onun “İnşa” əsəri

Bu işin təfərrüatlarını nəzərlərdən keçirən safürəklilər düz yolu tutub “həqiqətən, işlər niyyətlərə görədir” müamiliyinə müvafiq hərəket edəcəklər və mülklərin sənədləşməsinə qələmləri dostluq yolunu tutacaqdır. Bu dostluğun ixtiyar cilovu sultanın rəyinə və istəyinə buraxıldığından biz dövlətlərin ittifaqı yolunda onu qəbul ya rədd etməkdə o həzrətin sərbəst olmaq haqqını tanıyırdıq.

Bahar cənnətinin xaqanı Dördüncü Sultan Murad xanın zamanında bağlanmış barışa əsaslanaraq bu işə həmin yolla əncam verilməsinə və onun yerinə yetirilməsinə ümid bəsləyir və Nadirə dövlətini ayrı bilməyib işlərin elə qayda ilə gətirməsini istəyirik ki, inşallah-təala, iki dövlət və iki həzrətin sələfləri ilə xələfləri arasındakı dostluq ilə birlikdə dünyada öz möhkəmliyini saxlasın.

Ya islampənah, o alimiqdar hökmdar həddindən artıq mehriban olduğundan bu niyazmədə özünün bu cür şəxsiz sevgisini vəd və həmişəlik dostluğunu izhar etmişlər, yəni könül ölkəsinin fatehi və bir ovuc məskunlaşmış torpağın fərmanverəni o sultana olan xalis məhəbbətimiz bizi xaqanlıq əlamətlərinin neməti yoluna xilaf olmağa və sultanlıq əmrinin hüdudlarından kənara çıxmağa icazə verməmişdi.

həzrət, tacdarlıq əklili tacının dürü və xoşbəxtlik ilə əzəmət dənizinin iri danəli incisi, tale ilə dövlət sandıqçasının parıldayan gövhəri, cah-calal, təmtəraq və ədalət bürçünün işıqlı ulduzu, hökmranlıq ilə cahandarlığın başucalıqı, şanlı Gürqan nəslinin paklığı, xoşədbirli sevgili müstəhəqq üçün göndərib sədaqət lövhəsində təsvir edirik ki, sınaqdan keçmiş dostluğun qəvvəsi böyük istək də-

iki ali dövlət arasında ayrılığa meyl olmamışdır və möhürlənmiş siyahıya müvafiq olaraq adı çəkilən seyyidlik sahibinin vasitəsilə Kərim bəyin təhvil verdiyi və Kicramın qeydə aldığı əlahiddə yüz bir zəncirli fil ali rütbəlinin hüzuruna yollanır və Firəng məmləkətinin ərməğanlarından olan, fillərin daşdığı böyük zıncırovlu saat, yadigar şəkildə humayun cəvahirxanaya göndərilən hədiyyələrə əlavə edilir. Ta qızıl saat asiman məclisini bəzəyən Ay ilə Günəşdir, gecələrin və gündüzlərin dəqiqələrində əqrəb təbiətli düşmənlərin gözləri kor olsun, səltənət ilə cahandarlıq günləri isə saatin qiyamına və qiyam saatına qədər davam etsin!

Nadir şahın günəş papaqlı rus padşahına yazdığı məktub

Qəbul şahidlərinin qulaqlarını və boyunlarını bəzəyən dövətlər cəvahirləri və dostluq dalğıcılarının köməyi ilə ürək və can sağlığı dənizlərdən bəyan sahilinə gələn xeyir-duaların parıldayan ləlləri günəş şüalı əlahəzrət, səltənət ilə səadət asimanında Zöhrələrin Zöhrəsi, əzəmət ilə hökmranlıq sədəfinin bəyaz dürrəsi, izzət ilə calal səmasının nur saçan günəşi, ululuq ilə xoşbəxtlik gecəsini işıqlandıran şam, bərəkət ilə müvəffəqiyyət ağacının bəhrəsi, səhiblik ilə iqtidar bəhrəsinin ağacı, yeri göydə olan cənabın fələyi, ulduzlar kimi həşmətli taxtın çarxı, rəyi çay suyu ilə suvarılan və hümmətini qüvvətli zeytundan alan hümay, pakürəklilərin dərmanı, Xosrov cəlalətli, günəş papaqlı böyük imperatriçanın (“onun səltənətinin günləri uzansın!”) şərəfətli məclisinin hədiyyəsi və ali toplantısının töhfəsidir. İzzət ilə hörmət sarayında qəbul olunanlar şahidlik edirlər ki, bundan öncə xaqanın yüksək rütbəli xidmətçisi tufəngçibaşı Əhməd xan fələk kimi uca saraydan padşahın izdihamlı və bərəkətli iclaslarının müjdəsini gətirmək və iki ulu dövlət arasında dostluq və qarşılıqlı anlaşma adətlərini təzələmək və möhkəmləndirmək üçün səfir təyin olunmuş və şah sarayının nurlu astanasına ezam edilmişdi. Bağdad valisi Əhməd paşanın və onun atasının illər boyu möhkəm dostluq və məhəbbət əsasında əlaqələr qurmuş böyük Səfəvi dövləti ilə ali-Osman arasında öz nəfsani məqsədləri üçün fitnə-fəsad salmaq və nifaq ilə anlaşılmazlıq törətmək yoluna qədəm basmaları İlahi dərgahına möhtac olan o iki dövlətin arasını qarışdırırları tənbeh etmək üçün qəhredici qoşunların qalxmasına səbəb oldu.

¹ Yəni “Sizin”

² Ərəb əlifbasının hərfləri olan “Sad”ın, “Lam”ın və “Ha”nın birləşməsindən “sülh” sözü əmələ gəlir.

³ Qəvvəs – dalğıcı.

⁴ 1 lək – 100 000.

⁵ Qiyam – (burada) qiyamət.

⁶ Bu məktub rus imperatriçası Anna İoannovna Romanovaya ünvanlanmışdır.

⁷ Hümay – cənnət quşu, səadət quşu.

(Davamı gələn sayımızda)

Buna görə o həzrətin istədiklərini imzalayıb xilafət sarayının guşənişinlərinin nəzərimizə çatdırdıqları sülhnaməni ən gözəl surətdə qəbul etdik və Lətif Əfəndini razı halda mürəxxəs buyurduq. Sədaqətin “Sad”ı, ülfətin “Lam”ı və məhəbbətin “Ha”sı bəni-Adəmin qəlblərindəki lövhələrə təqdir qələmi ilə nəqş olunduğu kimi, inşallah-təala, bu sülh də bütün ələmə yayılsın, qələm və lövhə naxışları ilə tarixə həmişəlik salınsın!

Nadir şahın Hindistan şahı Məhəmmədə yazdığı məktub

Yaxın dostluğun ən xoş dualarının incə cəvahirləri və qardaşlıq ayınlərinin ən saf təslimatlarının parlayan ləlləri sevgi məxzənindən və ittifaq xəzinəsindən nəcibə tərəf və həbibə sarı, göy kimi uca

nizində qərqsə olsa da, vəziyyətin həqiqətlərindən bəhs edən dərin mənəli məktublardan ibarət olan bahalı gövhərlərin vasitəsilə məqsədinə çatmaq üçün məhəbbət qəvvəsgahından kənara çıxıb yaddaşın gizləndiyi yerin qapı-divarını o qiymətli daş-qaşla bəzəmiş və cənnətlərin hər tərəfini sevinc və xoşbəxtlik əlamətləri ilə doldurmuşdur. Buna görə də nəciblik və qəhrəmanlıq sahibi Hüseyinli xanın şərəfli tərəflərin bərəkət tərəfindən hüzurə gəldiyi bu əlamətdar məqamda seyyidlik və nəcəbət yiyəsi Mirzə Möhsün qardaşlıq adətlərinin təkmilləşməsi və yeniləşməsi üçün bu şərəfli tərəfdən o əzəmətli diyara təyin olunmuş, qırx ləkə bərabər daş-qaşla bəzədilmiş alətlər və fələk kimi uca rəhbərin ehsan yerinə payladığı mükaflatlar ilə ənamları sərf edilmişdi.

Osmanlı imperiyası. Bu çoxmillətli və çoxdininli türk dövləti tarixin ən böyük imperiyalarından biri və bütün dünyada yaşayan türklərin qürur mənbəyidir. Dövlətin əsası 1299-cu ildə oğuzların Qayı boyundan olan Osman bəy tərəfindən qoyulub. Banisinin Osmanoğulları Bəyliyi adlandırıldığı dövlət, sonralar nəhəng imperiyaya çevrilib – dünya tarixinə, siyasətinə böyük təsir göstərmiş. Üç qitəyə yayıldığı illərdə ən qüdrətli dövrünü yaşayan Osmanlı imperiyası mahiyyətə əsasən Səlcuqlar tərəfindən qoyulan Türkiyə dövlətinin ikinci mərhələsi hesab olunur. Osmanlı sultanlarının həyatına nəzər salmaqda məqsədimiz bir türk imperiyasının yaranışı, mövcudluğu, dünya gücünə çevrilməsi kimi tarixi məqamları bir daha göz önünə gətirməkdir.

Osmanlı taxtına, İslam qanunlarının şərtlərinə əhəmiyyət vermədən hakimiyyətə gətirilən IV Mehmet, 1642-ci ildə I İbrahimın Turhan Xədicə Sultanla izdivacından dünyaya gəlmişdi. Onun padşahlığı avşaqlığından başlayır – 1648-ci ilin avqustunda, hələ yeddi yaş tamam olmamış, 19-cu Osmanlı sultanı və 98-ci İslam xəlifəsi olaraq hakimiyyət başına keçir.

Özünün dövlət işlərindən uzaqlaşdırıldığı görünən I İbrahimın anası Kösəm Sultan yeddi yaşındakı nəvəsini hakimiyyətə gətirməklə istədiyinə müvəffəq olur. Ərtögrül Qazi, Osman Qazi və Süleyman Qanunidən sonra ən uzun dövr hakimiyyətdə olan IV Mehmet 39 il taxtda əyləşib. Ova olan həvəsinə görə Ovçu Mehmet deyilən hökmdarın hakimiyyət illəri dörd mərhələyə bölünür.

Osmanlı sultanlığının Ağalar dönəmi

Birinci mərhələ 1648-1651-ci illər arasında, Kösəm Sultanın naibi-səltənət, yəni sultan yerinə sultanlıq etdiyi mərhələdir ki, Osmanlı imperiyasının ən çətin dövrlərindən biri kimi xatırlanır. Bu dövrə həmçinin Ağalar dönəmi də deyilir, çünki naibi-səltənət olan Kösəm Sultan, dövləti Yeniçəri Ağaların əliylə idarə edirdi. Dövlət içində bölünmələr, parçalanmalar davam etdikcə mərkəzi hakimiyyət zəifləyir, Ağaların özbaşınalığı narazılıqlar yaradırdı. Kösəm Sultanın dövləti təkbaşına idarə etmək istəyi daha da qızışdırdı. Hətta qarşıdurma o həddə çatdı ki, Sultan Əhməd meydanında Sipahilərlə Yeniçərilər üz-üzə gəldi. Yaranan hərəmərclik qətlərə yol açdı, 1649-cu ildə sədrəzəm Sofu Mehmet Paşa öldürüldü, əvəzində Yeniçəri ağalarından olan Qara Murad Paşa sədrəzəm oldu.

Digər tərəfdən də sultanın anası Turhan Sultan özünə yaxın qüvvələri toplayaraq gizləncə xalq üsyanı təşkil etmək niyyətindəydi. Nəticədə nəhəng imperiya zəifləyirdi. Qara Murad Paşadan sonra sədrəzəm olan Mələk Əhməd Paşa ilə Abaza Siyavuş Paşa da heç nəyi dəyişə bilmədi - dövlət əldən gedirdi. Kösəm Sultanla Turhan Sultanın mübarizəsi isə son həddə çatmışdı. Onun istəklərinə sona qədər nail ola bilməyən Kösəm Sultanın nəvəsini öldürüb şahzadə Süleymanı padşah etmək niyyəti baş tutmadı, əvəzində 1651-ci ilin iyulunda gecə ikən Kösəm Sultanın özünü qətlə yetirdilər. IV Mehmet isə bütün bu olayları, sadəcə seyr edirdi.

On qadınla evlənib, qadınların hakimiyyətinə son qoyan sultan

Turhan Xədicə Sultanın naibi-səltənətlili

İkinci dönmə 1651-1656-cı illəri, sultanın anası Turhan Xədicə Sultanın naibi-səltənət olduğu dövrü əhatə edir. Dövlət xəzinəsini talayan Ağaların idarəçiliyi başa çatır, 39 ağa edam edilir. Lakin dövlət xəzinəsi doldurmaq heç bir sədrəzəmə müyəssər olmur, 1656-cı ilə qədər ona yaxın sədrəzəm bir-birini əvəz edir. Bu, həmin dönmə idi ki, dövləti baş memar Qasım Ağa, Qoçu bəy, Solakzadə, Şamizadə Mehmet Əfəndi və İbrahim Ağanın müşavirliyi ilə Turhan Sultan idarə edirdi. Dövlət isə gündü-gündən daha da zəifləyir, idarəolunmaz hala gəlirdi. Vəziyyətin çətinliyi başa düşən Turhan Sultan və müşavirlər idarəçiliyə qarışmaq şərti ilə 1656-cı ildə Köprülü Mehmet Paşanı sədrəzəm təyin edirlər.

Bundan sonra Osmanlı tarixinin Köprülülər dövrünü başlayır. Həmin dövrü eyni zamanda sultanlığın qadın əsarətində qurtuluş dövrü də adlandırmaq olar. Məhz bu tarixdə Turhan Sultan dövlətin bütün idarəçiliyini Köprülülərə verməklə sultanlıq tarixində qadınların səltənətinə son qoymuş olur.

Osmanlı sultanlığının Köprülülər dönəmi

Üçüncü mərhələ olan Köprülülər dönəmi Osmanlı sultanlığının rahat nəfəs aldığı zamanlar hesab olunur. Bu dönmədə eyni ailədən iki sədrəzəm hakimiyyətdə təmsil olunub – Köprülü Mehmet Paşa (1656-1661) və oğlu Fazil Əhməd Paşa (1661-1676). Mehmet Paşanın sədrəzəmlik dövrü ayrıca qeyd olunmalıdır, çünki dövlətin yenidən güclənməsi, nizama salınması daha çox onun adıyla bağlıdır. Sultanlıqda üsyanların yatırılması, yeni torpaqların ilhaq edilməsi Mehmet Paşanın xidmətləridir. Hətta 31 paşanın axırına çıxan Cəlalü üsyanları da onun zamanında yatırıldı. O, 1659-cu ildə Krım tatarları ilə birlikdə rus ordusunu da məğlub etdi.

1661-ci ildə Mehmet Paşanın ölümündən sonra yerinə gələn oğlu Fazil Əhməd Paşa 26 yaşında sədrəzəm olur. 1663-cü ildə almanlara qarşı başlanan müharibə 1664-cü ilin avqustunda Vasvar müqaviləsi ilə başa çatır. 1672-ci ildə IV Mehmetin də qatıldığı Polşa yürüşündə Kamanets qalası

Qələbənin və məğlubiyyətin səbəbkarı merzifonlu Qara Mustafa Paşa

Dördüncü mərhələ isə 1676-1683-cü illəri özündə birləşdirir. Bu dövr merzifonlu Qara Mustafa Paşa dövrüdür. Köprülülərdən sonra sədrəzəmliyə gətirilən, tanınmış dövlət xadimi ilk olaraq özünü xarici siyasətə həsr edir.

1667-ci ildə Çigirindəki mühasirələr nəticə verməyən IV Mehmet və sədrəzəm, Rusiya yürüşünə çıxdı. Bu yürüş 1680-ci ildə Çigirinin alınmasıyla başa çatdı, ardınca ikinci Rusiya yürüşünə qərar verildi və bu yürüş də 1684-ci ildə imzalanan Ədirnə müqaviləsi ilə nəticələndi.

Osmanlının güclənməsi, xüsusən də hərbi uğurları sədrəzəmi daha da ruhlandırır. Almanların arasına hucumlarına görə Qara Mustafa Paşa 1683-cü ildə onlara müharibə elan etdi. Sultanın da qatıldığı səfər dövlət idarəçilərinin ikiye bölünməsi ilə nəticələnir. Merzifonlu Qara Mustafa Paşa Almaniyanın imperator şəhəri sayılan Vyana tutmaq təklifini verir. Lakin əyanlar etiraz edərək bütün Avropanın Almaniyanı müdafiə edəcəyini deyirlər. Qara Mustafa Paşanın sözü üstün gəlir, onlar 12 iyul 1683-cü ildə Vyana yaxınlığında müttəfiq səlib yürüşçüləri ilə qarşı-qarşıya gəlirlər. Krım xanının xəyanət edərək türklərə məxsus Tuna körpüsündən düşmən əsgərlərinin keçməsinə icazə verməsi türk əsgərlərinin işini çətinləşdirir. Osmanlı ordusu minlərlə şəhid verərək məğlubiyyətə uğrayır, qiymətli xəzinəni əldən buraxaraq geri çəkilməyə məcbur olur. Bu müharibə Osmanlı tarixinin ən ağır məğlubiyyəti idi. 1071-ci ildən bəri davam edən türklərin zəfəri sona çatır, artıq Avropadakı Osmanlı torpaqları itirilməyə başlanırdı.

Səlib yürüşçüləri Osmanlı sultanlığını Avropadan geri qaytarır

Osmanlının səlib yürüşçülərinə məğlub olduğu il sultanın anası Turhan Sultan vəfat edir. Anasının ölümündən sonra sərbəstlik qazanan IV Mehmet idarəçiliyi tam ələ almaq üçün Qara Mustafa Paşanı vəzifəsindən uzaqlaşdırır və əyanların təhriki ilə onu edam kürsüsünə göndərir. Vyana döyüşü dövləti kökdən sarsıtmışdı, sədrəzəmin inadı tənzülə səbəb olmuşdu, yenidən qaranlıq dövr başlanırdı. Səlib yürüşçüləri sultanlığın zəifləməyindən istifadə edərək 1684-cü ildə Osmanlıya müharibə elan etdi. Rəşadətli müdafiə olunmaqlarına baxmayaraq türklər Budin qalasını tərk edərək geriyyə çəkilməyə məcbur oldular.

Yarıtmaz vəzirlərin əlində əsir olan dövlətin çətin durumu IV Mehmeti ruhdan salmışdı, artıq sultan idarəçiliyi bacarmırdı. Köprülüzadə Fazil Mustafa Paşa özünə yaxın dövlət adamları ilə birləşərək 1687-ci ilin noyabrında IV Mehmeti taxtdan saldı, lakin edam etdirmədi, II Süleymanı hakimiyyətə gətirdi.

Sultan olduğu müddətdə on qadınla nikah quran IV Mehmet 1693-cü ildə Ədirnə sarayında vəfat etdi.

Tarixçilər onu, ovdan başqa heç bir məşğuliyyəti olmayan, sultanlıq ərazisində içkini qadağan edən, qəhvəxanaları bağlatdıran, namazını da gündə beş dəfə hamı ilə birgə qılan hökmdar kimi xatırlayır.

Səxavət SAHİL

IV Mehmet

Afayət AFIQ

○ "Görməsəm, nə olardı, tanımasam, niyə, nə üçün? Nə edərdim? Nəyi nə edərdim? İstəyirsənə, gəl. Yeməmişəm. Dilim ağzımda od tutub yanır. Bu insanlar sıraların arasında niyə yatırlar? Hər gələn bir söz deyir, bu, nə hərəkətdi? Bütün bunlar azmış kimi, uşaqların yanında da yalançı çıxdım. Yağış yağsa yaxşıdır. Niyə baxırsan? Baxma, mənə baxmaq olmaz!!! Eşirdirsənmi, mənə baxmaq olmaz, dedim! Həm də qorxağın birləşənmiş, vallah... Sənin aaaaa... Nədi, tək mədəni insanlarını söyə bilər..? Lənətə gələsən, Lazara! Mən də adam deyiləmiş... Baxma, baxma..."

- Səhərdən mənə baxan bu qız, yəqin ki, niyə bu halda olduğumu düşünür. Başqaları, - "dəlidir" - deyə bağırən baxışlarıyla baxıb keçməklə kifayətlənir, bu qız isə, iki saatdır oturub, ona bir şey edəcəyimdən qorxa-qorxa mənim, Allahın da baş açmayacağı sözlərimi dinləyir.

Baxışlarını tez-tez yana qaçırır, mənimlə göz-gözə gəlməyə çalışır. Amma bu, indi özünü biganə olmayan insan sayır. Öz kəm ağılıyla məni anlamağa çalışır. O, burada tapmaca açmaq fikrindədir. Cümlələrimdən bir şey anlamadığına şübhəm yoxdur, lakin mənədən qorxduğuna baxmayaraq, hələ də daşın üstünü tərkləməməsi, marağının qorxusunu üstələməsi, onu qurban seçə biləcəyim fikrinə gəlməyimə səbəb oldu. Aha, hiss etdiyi təhlükəni marağından dolayı vecinə almayan qız bugünkü qurbanım ola bilər. Hər nə istəsəm edərdəm, kimsənin ruhu da inciməz. Bu gün də belə olsun. Qız əlinə bir şey alıb yazmağa qorxur, ancaq əminəm, hərəkətlərimi beyninə həkk edir... Ay bədbəxt, niyə otursan burda, niyə axı? Başqa işin-gücün yoxdurmu? Sevdinin yoxdurmu, arzuların yoxdurmu? Ailən yoxdurmu? Gözəl-göycək qızsan, həyata qayğısız davam etmək varkən, niyə mənə qurban olmağı seçirsən?... Qoy izləsin, görək axırı necə olacaq.

"Lazara... Ahlarımın, vaylarımın qatili Lazara... Göziün doysun, Xuan, nə aparacaqsan dünyadan? Sənə xəbər gətirmişəm. Qardaş, yavaş sür. O qız da yanındakı oğlana heç yaraşmır, bir zövq öyrədə bilmədik bunlara. Sızıldama, məlun qadın. Lazara, süd daşır. Quduzluğa qarşı iynə almıyam. Sudan torpaq iyi gəlir. Lazara, məni belə tez unuda bilərsənmiş! Bir də sənə sümük versəm, məni belə-belə olum... Kül sənin kimi kişinin başına. Zibilliklər dolu qalstukdur. Bir zamanlar nə dəyəri vardı. Diləncilərə əsla pul verməyin. Lazara, əllərimin sümükləri ağrıyır, bir çarə qıl. Çarənin ayağı yalın qalarmış".

Bədbəxtin qızı bədbəxt, qalx get. Çıx get, lütfən, dünyamdan, Allah anlam verə bilməyib hərəkətlərimə, sən tapmaca açmağa çalışırsan, güllü donlu qızcağaz, yaşıl donlu qızcağaz... Sənin qədərində mənə qurban olmaq yazılıbmı, bilmirəm, lakin, mənim bugünkü qurbanım sən olmamalısan. Həyatın yaxasından yapışb sorğulayan o gözlərə necə qıym axı? Nə fərqi qalar Lazaradan?! Sən indi dünyanı qınayırsan, ya da taleni. Bilmək istəyirsən ki, niyə bu hala salıb məni. Get, gözəl qız, get, mən özüm-özümü qoruyaram həyatdan. Qoy maram ölümün əlindən alsın məni... Qoy maram ayıldıb yenidən özünə qaytarsın. Mən belə də yaxşıyam. Lazara səni görsə, utanardı ölümümə laqeyd qalmaqından. Kitablarda oxumuşam, öləndə insanın ruhu bədənidən ayrılırmış. İllərin həkimiydim, neçə ölüm görüb gözlərim, heç ruh-filan görməmişəm. Kitablarda deyilən, "ruh bədəndən ayrılır" fikrinə də heç zaman inanmamışam. İndi düşündükcə, dəli olmaq həddinə gəlirəm. Necə də axmaq olmuşam. Mən ölüm zamanı ruhun bədəndən ayrıldığına inanmırdım, kitablarda, "bədən ölür, ruh isə o dünyada yaşayır" deyirdilər, yəqin ki, hələ də elə deyirlər. Ancaq sən demə, ölüm zamanı can da, cisim də yaşamağa davam edirmiş. Bəli, mən ölümü yaşayaraq anladım. Ölürsən, öldüyünü yox, yoxluğunu fərq edirlər... Dəfn edirlər səni insan qəbiristanlığında. Üstünə torpaq yerinə qalaq-qalaq insan atırlar. İnsanların altında izin itənə qədər, insan atırlar üstünə. Sevdinin, atan-anan, övladın, qohumun-qonşun, səni sevən və sevməyən hər kəs bir ovuc insan atır cəsədin üstünə, ödəyirlər sənə olan mənəvi borclarını. Onlara çatmayan fikirlərin kəfənin olur, fikirlərə qənim kəsilen insanların mühakiməsi də üstündə oxunan dua... Və budur, artıq öldün. Öldüyün bircə ondan bilinir ki, nə qədər bağırırsan da, nə söyləsən də səni eşidən olmur. Yoxsa elə bil diri olardın. Allah mənə rəhmət eləsin.

(hekayə)

L
A
Z
Z
A
R
A

"Burax, kölgə, kölə, gilə, ölümgilə... Ölümgilə qonaq gəlir. Get, get, get, ölümgilə özləri qonaq gedib, evdə yoxdular. Baxırsan mənə, baxırsan. Qar qoxusu var havada. Oyy, əllərim... Kəsəcəm, öncə səni, sonra da səni. Qorxma, səni yox. Güllər açmadan öldü bir qurbağa. Çörək, zibil, zibil... Artıq."

Hava qaralır, quşcuğaz uçmaq bilmir bu daşın üstündən. Neynək, başqa çarəsi yoxdu, bugünkü qurbanımdı bu gözəl qız.

"Gəl baxma elə, kömək elə. Əllərim ağrıyır, əlini ver. Lazara gəlmədi, evə apar məni. Sənin mərhəmətin hələ tam qurumuş olmaz. Başım hərlənir. Bax, havada çobanyastığı ləçəkləri uçurur, kimisi "sevirdi", kimisi "sevmir", "sevir"lər başıdık uçurur, "sevmir"lərin üzündən utanc yağır"

"Əmi, burax məni evimə gedim. Bir də baxmaram sənə. Əmi, yalvarıram, burax məni, qorxuram, evdə gözləyərlər. Bağışla məni," - deməsini çox istəyirdim. Amma, demir. Dinmir, səssizliyi ilə mənə meydan oxuyur sanki. Yəni, doğrudanmı qorxmur, doğrudanmı bu qədər ürəkliidi bu qız? Lazara, sənə daha çox nifrət etdim indi. Ürəksizliyinə bir daha əmin oldum. Mən özümü kələkbaz sayırdım, deyəsən bu qız, fəlayin mənə gəldiyi kələkdən başqa bir şey deyil.

"Mən acam, ac, ac, ac. Bu gecə dolunay var. Sən nə qədər çirkin-sən! Ulduz axdı uzaqlara. Sarı güllərə nifrət edirəm, bilirsənmi?"

Hər şeyin elə belə davam edəcəyinə inanırdı. Uzun zamandır ki, ilk dəfə təəccüblənirdi. Bu qızcağazın hərəkətləri, daha doğrusu, hərəkətsizliyi onu təəccübləndirmişdi. Bir neçə saat əvvəl qızın onu kəşf etməyə çalışdığını düşünən adam, indi fərqi belə olmadan qızı aydınlaşdırmağa çalışırdı. Birdən yuxudan ayıldı sanki, o qızı niyə gətirmişdi buraya, nə etməliydi, amma nə edirdi?!

Deməli, adına çərxi-fələk deyilən bir şey, doğrudan da, mövcud idisə, bu an baş verənlər idi. Onun zibilliyində, onun təbirincə desək, qızcağaza dəli cəsarət gəlmişdi. Siz, siz niyə bu hala düşmüşünüz? - Qız qorxusunu gizlətməyə çalışmaq bərabər, cəsarətini də nümayiş etdirməkdən çəkinmirdi.

- Sənə elə gəlmirdi ki, heç bir cavab vermədən səni də o leş yığınının üstünə ata bilərəm?

- Yox, sizin birinə içinizi boşaltmağa ehtiyacınız var.

- Yəni də bu, mənim, əslində, əliqanlı bir qatil olduğumu dəyişdirmir.

- Sizin qatil olduğunuz, mənim ölümdən qorxmamaq gerçəyimi, həyatdakı ən böyük gerçəyimi dəyişdirmir, əmi!

- Siz dəli deyilsiniz, əmi, siz normal düşünə və normal danışa bilərsiniz. Hətta bir-birinə uymayan cümlələrinizdə belə, böyük mənalılar var.

- Kəs səsinə, fəlsəfə açma mənə.

- Siz dəli deyilsiniz, insanları dəli olduğunuza inandırır, onlara içdən içə güləcəkdir qədər ağıllısınız.

- Lazara çox axmaq qadın idi.

- Yox, siz çox ağıllı olubsunuz. Düz deyir, hər şeyin artığı zərərdir, ağılı da, vicdanın da, lap elə sevginin də. Lazara artıq sevgidən zəhərlənmişdi. Zəhərdən qurtulmaq üçün dərmanlar axtarırdı. Həkim onu müalicə edə bilməmişdi.

- Siz həkim...
- Bəli, həkim olmuşam. Əl çək mənədən. Bax, andımdan döndüm, öldürməyəcəyəm səni, çıx get...

- Siz həyata qayıtmalısınız, hər şeyə rəğmən. Siz bu mühihtdən çıxmalsınız.

- Nə üçün? Kim üçün? - Yenidən sevmək üçün, yenidən birini zəhərləyəcəkdir dərcədə sevmək üçün. İçinizdəki sevgi o qədər böyükdür ki, bu zibillik mühihtində onu nifrətə, şiddətə, qəzəbə çevirib insanlara saçırırsınız. Bu zibillik dünyası sizin düşüncələrinizə sahib olmağa layiq deyil.

- Nifrətimin gerçəkliyini anlamaq üçün nə edə bilərəm, çoxbilmiş qız?

- Bütün duyğuların bircə başı var.

Dönüb özünə qayıdır. Başqalarına duyduğunuz nifrət səni göynədirsə, gerçəkdir. Bu da ən qısa zamanda qurtulmalı olduğuna işarədir. Siz incidilibsəniz, bəlkə də həyatın hər zərəsindən yara alırsınız. Sizin qəlbini qırıblar. Bəzən döyərək, bəzən də döyməyə-rək qırıblar. Ancaq qırılan tərəf şanslı tərəfdir. Əzilən əzəndən daha bəxtəvərdir. Sizi əzmək, qırmaq onlara Tanrının verdiyi cəzadır, əmi. Yağış torpağı boğmaq üçün yağmur. Siz, eləcə də bütün insanlar bütün hissələri sevgiyə çevirmək iqtidarındadırlar...

- Səni mənə...

- Məni bura heç kim göndərmədi. Məni sizə gətirən, illərdir heç kimin dilində səslənməyən adımla sizin dilinizdən eşitməyim oldu. Adımı atam qoyub və hər kəs bu ada qarşı çıxırmış. Məni sevmədiklərinəndir ki, adıma Lazara deyən yoxdu. Hər bir şey deyir, kimin ağılına nə gəlsə. Deyilənlərə görə, bu ad nəsilə çox davalara səbəb olubmuş. Mən də, unutmuşdum adımla. Siz söyləyəndə qədər... Buraya gəlməklə ya bir kitab oxudum, ya da kitab oldum, əmi!

- Dirilən zaman, ölənlər hissələr arasından ilk qorxu oyanırmış. Ruhun boyunu tutulub bükük qalmaqdır. İnsanların arasına qayıtmağa qorxuram.

- Qorxunun əcələ faydası yoxdur. Siz artıq dirildiniz, göy guruldadır...

Hər yağış damlasında bir xəbər gəlir insana. Yağış damcları, oxunmadan atılan məktublara bənzəyir.

Görkəmli gürcü yazıçısı Otar Çiladzenin yaradıcılığı zəngin tarixi keçmişi və keşməkeşli taleyi olan bir xalqın keçdiyi yolun fəlsəfi ümumiləşdirilməsi cəhədidir: onun romanlarında bəşər övladının əbədi problemləri Gürcüstan müstəvisində oxuculara ustalıqla təqdim olunur. Otar İvanoviç Çiladze 1933-cü ildə Gürcüstanın Kakheti bölgəsinin Siqnaxi (Siqnax) şəhərində doğulub, orta məktəbi isə, Batumi şəhərində bitirib. Yaradıcılığa 1950-ci illərin əvvəllərində, Tbilisi Universitetinin jurnalistika fakültəsinin tələbəsi olarkən başlayıb. 1959-cu ildə "Qatarlar və sərnəşinlər" adlı ilk poetik toplusu işıq üzünə görüb, sonra "Məhəbbət poeması", "İşıq ili", "Həyatı xatırla" kitablarında toplanmış zərif və intellektual şeirləri gürcü poeziyasında ədəbi hadisə kimi qarşılanıb.

İyirmiillik poetik axtarışlardan sonra nəsrə qələmini sınıyan Otar Çiladzenin "Yolla insan gedirdi" adlandırıldığı ilk romanı (1973) yazıçıya böyük uğur qazandırdı. Sonrakı "Uğruma çıxan adam" (1976), "Dəmir teatr", (1981) "Mart xoruzu" (1991), "Avelum" (1995), "Qodori" (2003) romanlarında o, özündə lirik və fəlsəfi, epik və psixoloji başlanğıcları birləşdirən, yalnız onun özünə məxsus olan dünyanı yaratdı.

Otar Çiladzenin nəhəng istedadı teatr və kino dramaturgiyasında da özünü göstərib. O, eyni zamanda, bir çox dünya ədəbiyyatı klassiklərinin, o cümlədən Aleksandr Puşkinin əsərlərini gürcü oxucularına çatdırmağa böyük zəhmət sərf edib.

Otar Çiladze ədəbi uğurlarına görə Şota Rustaveli (1983) və İlya Çavçavadze (1987) mükafatlarına, Gürcüstan Dövlət mükafatına, "Şərər" ordeninə (1997) layiq görüldü, 1999-cu ildə isə Nobel mükafatına namizəd göstərilib. Uzun illər "Çiskari" jurnalında işləyən, "Mnatobi" jurnalına rəhbərlik edən, Ş.Rustaveli adına Dövlət Teatr İnstitutunda dramaturgiyadan dərs deyən yazıçı sovet ideoloji prinsiplərindən "yan keçməyi" bacaran azsaylı qələm sahiblərindən idi.

Ötən əsrin 50-ci illərinin sonu - 60-cı illərinin əvvəllərində Otar Çiladzenin ədəbi meydanda görünməsi tənqidçilər tərəfindən Gürcüstanda əsl inqilab kimi qiymətləndirilir. O, oxucular qarşısında dogma dilinin yeni qatlarını açmış, ədəbiyyata yeni qəhrəmanlar gətirmiş, indiyəqədər toxunulmamış mövzulara müraciət etmişdi. Çiladzenin qəhrəmanları poststalin dövrünün gələcəyə ümidlə baxan, bütün hisslərə, ehtirlərə, sevinc və kədəre açıq olan, tövbəyə və günahdan arınmağa can atan gənclər idi. Xüsusilə, onun "Üç gil lövhə", "Dəmir loja", "Məhəbbət poeması", "İşıq ili" kimi poemaları təkcə gürcü ədəbiyyatında yox, bütövlükdə ədəbiyyatda hadisə sayılırdı. O, təkcə irihacmlı poetik formada deyil, həm də lirik formada çevriliş etdi, bununla yanaşı, gürcü poeziyasının ənənələrindən də uzaq düşmədi.

Otar Çiladze nəsrə müraciət edəndə artıq məşhur şair kimi tanınırdı. Bununla belə, qismətində nəsrə də yeni söz demək varmış. Ədəbiyyatşünaslar onun "şüur axını" tərzində qələmə aldığı "Yolla insan gedirdi" romanını Folkner və Markesin üslubu ilə müqayisə edirdilər, amma ən məşhur tənqidçilər də XX əsr sovet ədəbiyyatında Çiladze üslubunun tamamilə yeni olduğunu etiraf etməkdən çəkinmirdilər.

Otar Çiladze: Müqəddəs Mtasmindanın son sakini

Eyni zamanda həmin üslubun mifoloji və magik üsluba oxşarlığı da kifayət qədər şərti sayılırdı, əslində isə, Çiladze Folknerdən də, Markesdən də kəskin şəkildə fərqlənirdi. Bu da təbii idi, çünki o, tamamilə fərqli milli zəmində böyümüşdü, məqsəd və hədəfləri də tamamilə fərqli idi. Yazıçı növbəti romanlarında da öz qarşısına ilk baxışda əlçatmaz, miqyasına və məsuliyyətinə görə öhdəsindən gəlmək mümkün olmayan vəzifə qoymuşdu. Amma Otar Çiladze nadir istedadı, dərin savadı və möhtəşəm ruhi sığlolu sahisində çiyinlərinə götürdüyü ağır yükü sırf bədii vasitələrlə mənzilinə çatdırmağı bacardı.

Yazıcının yeganə silahı sözdür. Otar Çiladze sözün köməyiylə Gürcüstanın keşmişini, indisini və gələcəyini çox parlaq rənglərlə əks etdirməyi bacarırdı. Anton Çexov yazırdı ki, yazıçı həkim deyil, ağrıdır. Bu mənada, Çiladze Vətəninin, xalqının yazıçısı yox, ağrısı idi, bununla belə, var qüvvəsi ilə həkim olmağa can atırdı. Görünür, bu cəsarətli cəhd onun, tələyüklü məqamın çatdığını, millətin tarixinin təhlükəli cizgiyə yaxınlaşdığını hiss etməsindən irəli gəlirdi.

Tövbə hissi Otar Çiladzenin yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir. Onun mifoloji Gürcüstandan bəhs edən "Yolla insan gedirdi" romanı antik dövrü göz önündə canlandırmaq cəhdi idisə, "Uğruma çıxan adam" romanının mövzusu artıq XIX yüzil Gürcüstanıdır. Sonrakı "Dəmir teatr" və "Mart xoruzu" romanlarında cərəyan edən hadisələr isə XX əsrin xarakterik cizgilərini oxucuya çatdırır.

Yazıçı "Avelum" romanında artıq yaşadığı günlərə müraciət edir. Bu dəfə onun qəhrəmanı öz "sevgi imperiyası"nı quran və illüziyalar içində yaşayan sovet yazıçısı və ziyalisidir. Əslində isə, həmin adam nə sözün əsl mənasında yazıçı, nə də ziyalıdır. Ondan ötrü keçmiş həyatını yeni dövrdə, yeni cəmiyyətdə, yeni mental məkanda, azadlıq, sevgi, ıgıdlik kimi mütləq kateqoriyalar sistemində təsdiq etdirmək həyat və ölüm məsələsidir. Bununla müəllif milli-ziyalı şüurunun çox ağırlı nöqtəsinə toxunur.

Otar Çiladzenin sonuncu nəsr əsəri olan "Qodori" romanında da xalqın gələcəyi üçün həyəcan və qorxu, həm də ümidsizlik fəryadı duyulur. Sanki üzərində gürcü özünüdərkinin bərqərar olduğu özüllə sarsılıb, bütöv bir xalq irəlində daha qorxunc təhlükə gözləyir. Yazıçı maneələrin və qadağaların artıq mövcud olmadığı müasir cəmiyyətlə bağlı narahatlıqlarını gizlədə bilmir. Roman oxucuları dayanıb düşünməyə, öz imkanlarını ayıq başla qiymətləndirməyə, yad, xoşagəlməz hallardan təmizlənməyə, mənasız iddialardan əl çəkməyə, öz keçmişinə, indisinə və gələcəyinə ağılla yanaşmağa səsləyir. Əsərin bədii strukturu ən gözəl memarlıq əsərlərinin quruluşu ilə müqayisə etmək olar. Yazıçı romanda təkcə sehrbaz memar deyil, həm də nadir plastik ifadə tərzinə malik olan qəhrəmanları bir-birinə məharətlə birləşdirən konstruktordur. Onun qəhrəmanları canlıdır, onları daim öz yanında hiss edir, əlinlə toxuna, səslərini eşidə bilir, onları, həm də özünü xilas etməyə can atırsan.

İlk romanında mifoloji qəhrəmanların yaşadığı çağlara müraciət edən O.Çiladze "Uğruma çıxan adam" romanında oxucularını daha yaxın olan dövərə - XIX və XX yüzilliklərin qovuşuğuna apardı.

O, həyatı arasıkəsilməz ölüm kimi yaşayır: hamı və hər şey - adamlar, fəlakətlər, hadisələr, vəziyyətlər onu tədricən öldürür. Bu cəhənnəmdən təkbaşına çıxmağa can atan Kayxosro adamlarla öz arasında keçilməz uçurum yaradır və beləliklə, özünün yeganə xilas yolunu bağlayır. Elə romanın adı da məhz buradan qaynaqlanıb: «İncil»də yer üzünə ilk ölümü gətirən Kain (Qabil) deyir: «Uğruma çıxacaq hər kəs... mənə öldürəcək».

Öz həyatı üçün daim qorxu hissi keçirən Kayxosro Kainin bu sözlərini nahaq yerə xatırlamır. Elə romanın fəlsəfi ümumiləşdirməsi də eyni məntiqə söykənir: qəsdən, yaxud bil-mədən canlıyı öldürən adamın həmin taleyi yaşaması qaçılmazdır.

Borçalı romanın əsas obrazlarından və xarakter cizgilərinə görə tez tanınanlarındandır: ailəsinə itaət altında saxlayan, üstəlik, gavur qızını öz iradəsinə tabe etməyi normal sayan, heysiyyətinə toxunan kimsəyə qarşı amansız olan Borçalı, özünü kü saydığı qadının oğlunu və onunla birgə yad nəfəsə uymuş qadına sevgisini öldürürək, yalnız bundan sonra rahatlanır.

O.Çiladzenin digər romanlarında olduğu kimi, «Uğruma çıxan adam» romanında da ilk sətirərdən oxucunu ağır rok havası vurur: onun əsərlərinin musiqisi zahiri, insanı basıb-əzən duyğu oymadır, əksinə, obrazların cizgilərində, hadisələrin ab-havasında əriyib-itir; daha dəqiq desək, yalnız sıxışdırmaq və məhv etməklə yaşamağı bacaran, ölümə və yoxolmaya məhkum insanın ikili, ziddiyyətli təbiətinə ustalıqla yeridilir. İnsandakı şərin və bədbəxtliyin köklərini aramağa çalışan yazıçı üçün dünyada tamam itirilmiş adam yoxdur: hər kəsi sevgi ilə xilas etmək olar.

Otar Çiladzenin əsərləri artıq dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunub. Çiladze poeziyasının tərcüməçiləri arasında Bella Axmadulina, İosif Brodski kimi görkəmli ədəbi simalar var. Yazıcının nəsr əsərləri isə Aleksandr Ebanoidzenin, Elizbar Ananişvilinin tərcüməsində rus oxucularına çatdırılıb və böyük maraqla qarşılanıb.

Otar Çiladze 2009-cu il oktyabrın 1-də vəfat edib, Gürcüstanın böyük ədəbiyyat, mədəniyyət və ictimai xadimlərinin uyuduqları baş panteonunda - Müqəddəs Mtasmində dağında, Vaja Pşavelanın məzarının yanında dəfn olunub. Rəsmi qərara görə o, həmin məkanda torpağa tapşırılan sonuncu şəxsdir, bundan sonra panteon qapalı olacaq.

Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI

Bu səhifəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün hazırlamışıq. Amma bu, heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyük zövq almayacaq. Mütləq alacaqlar, çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişə-cavan arzularındandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bəsvadlılara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib.

Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünənə kimi qarşımızda bir sır olaraq qalan çox mətləblər artıq çözülməmişdir, bildiklərimiz artır, bilmədiklərimiz bildiyimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq. Səhifəmizi müntəzəm izləsəniz, minlərlə müəkkəb sualın sadə cavabını tapacaqsınız. Bu mətləblərin əksəriyyəti ilə orta məktəbdə rastlaşmışıq, amma təəssüf ki, dərslərimizin, nədənsə həmişə qəliz olan elmi dili ucbatından çox şey əxz edə bilməmişik.

Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünü genişləndirmək, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

İlqar ƏLFİ

Səsvermə necə yaranıb?

Siyasi seçimlərdə səs vermək ənənəsinə "səsvermə hüququ" deyirlər. Bu hüquqa görə siz insanları dövlət vəzifələrinə seçir, habelə ümumxalq müzakirəsinə çıxarılan qanunları bəyənib-bəyənmayə bilirsiniz.

Bəşəriyyət tarixində səsvermə hüququna əsasən insanların seçmə bir qrupu malik olub. Hər bir insanın seçib-seçilmək hüququ tam demokratiya sayılır, lakin bu hüquqa bu gün heç də hər yerdə, həmişə riayət olunmur. Bu sahədə bütün zamanlarda müəyyən məhdudiyətlər olub! Onlardan bəziləri qanuni, digərləri isə qanunsuz və ədalətsizdir. Lakin müxtəlif zamanlarda müxtəlif ölkələrdə insanın yaşı, cinsi, dini, dərəcəsinin rəngi, maddi və sosial vəziyyəti baxımından, habelə vergiləri ödəyib-ödəməməsi nöqtəyi-nəzərində məhdudiyətlər mövcud olub.

Demokratiyanın ilk pöhrələri Qədim Yunanıstan və Romada boy atırdı. Orda səsvermənin primitiv üsulları da artıq vardı. Məsələn, Afinadakı ümumi yığıncaqlarda adamlar ictimai məsələlərin müzakirəsi zamanı əl qaldırır səs verirdilər. Amma elə ki, söhbət konkret insanlardan gedirdi, gizli səsvermədən istifadə olunurdu. Məsələn, insanlar xoşlarına gəlməyən vəzifəliyə şəxsləri tutduq postlardan uzaqlaşdırırdılar. Səsvermə hüququ yalnız azad insanlarda olurdu. Qulların, xaricilərin heç vaxt səs vermək hüququ olmayıb. Xaricilər heç bir halda vətəndaşlıq da ala bilməzdi.

Orta əsrlərdə şəhərlilər və iri şəhərlərin azad vətəndaşları şəhər başçısı, yəni mer seçmək hüququna malik idilər. Lakin insanların səsvermə hüququnda mülkiyyət baxımından ciddi məhdudiyətlər olurdu. İntibah dövründə xalq aristokratiya idarə edirdi: qara camaatın səsvermə hüququ yox idi.

Avropada ticarət və sənayenin inkişafı ilə ilk iş adamları yarananda, səs hüququ qara camaata da aid edildi. O zaman insanın yaşı və digər anadangəlmə xarakteristikası ilə bağlı məhdudiyətlər onların maddi vəziyyətləriylə əlaqədar məhdudiyətlərlə əvəz olundu. Nə Amerika, nə Fransa inqilabı, nüfuzlu, üstün insanların öz səs hüquqlarını sadə insanlarla bölüşməsinə gətirib çıxarmadı.

1832-ci ilin islahatları mövcud səsvermə sistemini etibarsız elan etdi və qiyməti 10 funtdan az olmayan torpaq sahəsi olan bütün kişilər (istər mülkədar olsun, istər icarəçi) səs hüququ aldı.

1867-ci ildə isə ikinci islahat baş verdi və bu dəfə səs hüququ bütün sənətkarlara, şəhər müəssisələrində işləyən fəhlələrə verildi. 1884-cü ildən sonra isə bu hüququ kəndlilər də əldə etdilər. İndi İngiltərədə hər bir insanın səs vermək hüququ var.

XIX əsrin əvvəllərində mülkədar parlamentə öz namizədini "seçki dairəsi" adından verə bilirdi. Lakin bəzən belə seçki dairələrində kimsə yəşəmirdi: məsələn, Uilşirdəki Köhnə Sarımda; yaxud da torpağın süni dənizin dibinə çevrildiyi Danviçdə olduğu kimi.

Hər suala

1832-ci ilədək Parlamentin yalnız kiçik bir qismi ümumxalq səsverməsi ilə seçilirdi.

Bu gün hər bir namizəd seçilmək üçün 500 funt-sterlinq təqdim etməlidir. Əgər o, səslərin 5%-ini yığa bilməsə, bu pul ondan corimə kimi tutulacaq. 1949-cu ilədək bir şəhərdə yaşayıb başqasında işləyən insan hər iki dairədə səs verə bilirdi. Belə ki, universitet məzunu olan birisi həm yerli namizədlərə, həm də onun universitetini təmsil edən namizədlərə səs vermək hüququna malik idi.

Bu gün, məsələn, Böyük Britaniyada 18 yaşına çatmış hər bir şəxs səsvermə hüququna malikdir (pərlər, ağıldankəm adamlar və cinayətkarlar istisna olmaqla). 1832-ci ilədək İngiltərədə bu hüquqa çox az insan malik idi. Qadınları isə səsverməyə düz 1918-ci ilədək yaxın buraxmırdılar. Həmin il 30 yaşından yuxarı qadınlara bu hüquq verildi. 1928-ci ildə isə bütün ingilislər bu hüquqa yiyələndilər.

Maraqlıdır ki, Şərqdə qadınlara səsvermə hüququ verən ilk dövlət Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti olub. Bizdə qadınlar 1918-ci ildən, yəni İngiltərə ilə eyni vaxtdan səsvermə hüququna malikdirlər.

İlk polis nə vaxt yaranıb?

Lap çoxdan polislər Amerikada çoxsaylı müstəqil təşkilatlarda birləşirdilər. İndi isə Birləşmiş Ştatlarda 40 000 xüsusi bölmə mövcuddur ki, ölkənin müxtəlif rayonlarında təhqiqatla məşğuldur və onlar cinayətin müəyyən bir növü üzrə ixtisaslaşıb. Fransada Daxili İşlər Nazirliyi həm ölkənin bütün polislərinə bilavasitə rəhbərlik edir, həm də dolayı yolla bələdiyyə polisinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir.

Bu təşkilatın kökləri çox qədim zamanlara gedib çıxır. Hələ icmalar dövründə qədim qəbilələrin başçıları sakitlik və əmin-amanlığı qoruyan xüsusi dəstələrdən asılı idilər.

Londonda Metropoliya Polisinin başçısı olan komissar daxili işlər nazirinə tabedir, yəni hökumət polisində birbaşa nəzarət imkanı malikdir. Londondan kənarında isə praktiki olaraq, hər qraflıq, hər şəhər özünün polis qurumuna malikdir. Bu qurumlar yerli hakimiyyətə tabedir. Yerli polis müəyyən dərəcədə müstəqil olmasına baxmayaraq, son nəticədə onlar yenə mərkəzə tabedirlər.

Federal Təhqiqat Bürosu nədir?

Federal Təhqiqat Bürosu (FTB) yəqin, Birləşmiş Ştatlardakı müasir federal hökumətin ən maraqlı və məşhur bölmələrindəndir. Bu büro Birləşmiş Ştatların Ədliyyə Nazirliyinin nəzdində, 1908-ci ildə yaradılıb. FTB federal qanunların pozulması hallarının təhqiqatı ilə məşğul olmaq üçündür. Bundan başqa, Birləşmiş Ştatların dövlət marağında olan başqa işlər də onun tərəfindən aparılır. 1924-cü ildə onun tərkibində xüsusi "tanıma şöbəsi" yaradıldı.

Bu dəstələr xalq müəyyən qaydalara uyğun yaşamağa məcbur edirdi. Misir fironları da eyni yolu seçmişdi – onlar da öz əsgərlərindən polis kimi istifadə edirdilər.

Artıq bizim eramın əvvəllərində Sezar Avqust, Roma şəhərində xüsusi polis dəstəsi formalaşdırırdı. Bu dəstə 350 il öz işini gördü. Onun əsas vəzifəsi imperatorun əmrlərini yerinə yetirmək idi.

Hardasa, bizim eramın 700-800-cü illərində polis işi barədə yeni ideya yarandı. Polis insanlar əleyhinə zor hərəkətləri həyata keçirmək əvəzinə qanunu qorumaq, adamların keşiyində durmalı oldu! Bu ideya sonralar İngiltərənin, Amerikanın polis təşkilatlarının işinə böyük təsir göstərdi.

İngilis polisi "fasiləsiz ayıq-sayıqlıq" prinsipi ilə işləyirdi. Bəzi rayonlarda gecələr patrul kimi dolaşır, gündüzlər isə gözətçilik edirdi. ABŞ kolonistləri də bu prinsipi bəyənib götürdülər. Gecə patrulu kimi yaşı 16-dan yuxarı olan, möhkəm bədənli kostebllər tamamilə pulsuz çalışırdı. Ayır-ayrı rayonlarda bu sistem düz XIX əsrin əvvəllərində tətbiq edilirdi.

Əvvəlcə 810 188 barmaq izindən ibarət bir kartoteka yaradıldı. Bu gün isə FTB-nin kartotekasında 100 000 000 adamın barmaq izləri saxlanılır!

FTB-nin mənzil-qarargahı Vaşinqton şəhərində yerləşir; bundan savayı onun bütün ölkəyə səpələnmiş 52 aparıcı şöbəsi var. Özünün əsas funksiyalarından başqa, FTB yerli icra orqanlarının nəzdində və ştatların polis idarələrində də xidməti iş aparır.

Təhqiqatlar şöbəsi barmaq izlərini tutuşduraraq, cinayət haqda informasiyanı aydınlaşdırır. İnsan həbs edəndə onun barmaq izləri FTB-yə göndərilərsə, həmin şəxsin polisə düşüb-düşmədiyini 5 dəqiqə ərzində aydınlaşdırmaq mümkündür. Bu məlumatların surətini əlaqədar şöbəyə, onun barmaq izlərini Vaşinqtonda alandan sonra, 36 saat ərzində göndərirlər.

FTB-nin xüsusi laboratoriyalarının məlumatları da ölkənin bütün hüquq-mühafizə orqanları üçün açıqdır. Orada işləyən alimlər ən müasir avadanlıqdan istifadə edirlər; hər gün onlar yüzlərlə sənədi incələyir; qan, tük, torpaq və başqa şeylərin analizini aparırlar. Bütün dəlillər toplanandan sonra FTB ekspertləri məhkəmədə ifadə verirlər.

1939-cu ilin iyun ayında ABŞ prezidenti casusluq faktlarının, sabotajın və ölkənin müdafiə qabiliyyətini zəiflədən digər əməllərin istintaqını aparan agentlik kimi FTB-ni seçdi. İkinci Dünya müharibəsi zamanı FTB ölkənin təhlükəsizliyinin keşiyini çəkərək çoxsaylı casus qurumlarının fəaliyyətini ifşa edə bilmişdi.

Skotland-Yard nədir?

Nə vaxtsa detektiv ədəbiyyatı oxuyan, yaxud televizora baxan hər kəs, təbii ki, Skotland-Yard haqda eşidib. Siz bu sözü tələffüz edəndə gözləriniz qarşısında əynində xüsusi formanın olub-olmamasından asılı olmayaraq, cinayətkarlarla barışmaz mübarizə aparan təcrübəli polis nəfərinin fiquru canlanır.

Skotland-Yard Metropoliya polisi sayılır və Böyük Britaniyada bu qəbil qurumlardan ən böyüyüdür. Şöbədə 787 min kvadrat kilometr əraziyə, London və ətrafında yaşayan 6 750000 insana cavabdeh olan 27 000 nəfər işləyir.

Paytaxtın polis nəfərləri və müstəntiqlərlə təmin olunmasından başqa, Skotland-Yard digər vəzifələr də yerinə yetirir. O, Londonda nəqliyyata nəzarət edir, sürücülük vəsiqəsi verir, taksi və avtobus parkını, onların sürücülərinə nəzarət edir. Skotland-Yard həm də mülki müdafiə,

Banklar nə vaxt yaranıb?

Bu gün banklar o qədər rəngarəng xidmətlər təklif edir ki, biz əsas məsələni unuduruq. Bankların əslində iki məqsədi var: əvvəla, bank adamların pulunu qəbul edib özündə saxlayır, ikincisi faiz ödəməklə razılaşanlara borc verir.

Bank işinin pulla əlaqədar olmasına görə, elə bir dövr vardı ki, adamlar onun fəaliyyətini bəyənmirdilər. Çünki maliyyə ilə, sərvətlə həddindən ziyadə maraqlanmaq bir əxlaqsızlıq nümunəsi sayılırdı və elə ölkələr vardı ki, öz vətəndaşlarına banklarla hər hansı iş birliliyinə getməyi qadağan edirdilər.

Amma buna baxmayaraq, bank işinin özü elə tarix qədər qədimdir. Belə ki, qədim Babilistanda, Misirdə və Yunanıstanda müasir anlamda qəbul etdiyimiz banklar olub. İnsanlar pullarını saxlamağı, adətən məbədlərə etibar ediblər. Eramızdan əvvəl 210-cu ildə Romada puldəyişənlər üçün xüsusi fərmanla Forumda yer də ayrılmışdı.

"Bank" sözünün özü isə İtaliyada yaranıb. Orta əsrlərdə puldəyişənlər şəhərlərin küçə-bazarında olur, skamyalarda oturdular. İtalyan dilində "banko" sözü "skamya" demək idi, müasir "bank" kəlməsi də elə oradan yaranıb.

Barmaq izləri nəyə lazımdır?

Lap qədim zamanlardan insan öz barmaqalarının ucundakı naxışları maraqla seyr edib. Çin əhalisi artıq yüz illərlə əvvəl onlardan müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edirdi. Lakin barmaq izlərindən cinayətkarları ifşa etmək üçün bir vasitə kimi istifadə olunması son zamanların işidir. Bunu ilk dəfə İngiltərədə yaşayan doktor Henri Folds 1880-ci ildə təklif etmişdi. 1882-ci ildə isə tanınmış ingilis alimi Frensis Qalton isbat etdi ki, dünyada bir-birinin eyni olan iki barmaq izi mövcud deyil. O, həm də daktiloskopiya kartlarının kolleksiyasını yığmağa başlayan ilk şəxs kimi tanınır. Yeri gəlmişkən söyləyək ki, daktiloskopiya barmaq izlərini öyrənən elmdir.

Qaltonun nəzəriyyəsiylə Böyük Britaniya hökuməti maraqlandı. Hökumət tərəfindən barmaq izlərindən cinayətkarların fərqləndirilməsi üçün istifadə edilməsinin mümkünlüyünü aydınlaşdırmaq məqsədilə xüsusi komissiya təşkil olundu. Komissiya üzvlərindən biri, ser Edvard Henri sonralar Skotland-Yardın rəhbəri oldu.

Ser Henri barmaq izlərinin təsnifatını və saxlanılması üsullarını ixtira etdi. Aydın ki, barmaq izlərinin tutuşdurulması xüsusi sistem olmadan, həddindən ziyadə çox vaxt alardı, istintaq zamanı isə işin sürəti hər şeydən mühümdür.

Onun təsnifatına əsasən, bu naxışların aşağıdakı elementləri ayrıca qeyd olunurdu: ilgəklər, ikiqat ilgəklər, qapalı ilgəklər, qövsələr, tağlar, qırımlar və təsadüfi elementlər. Əgər naxışın müəyyən nöqtələri arasındakı xətləri saysaq, hər on barmağın izini xüsusi qrupa daxil etmək olardı. Təsnifat üçünsə şübhəli bilinən şəxsin on barmağının onundan da izlər alınır. Bu sxemlə işlənmiş daktiloskopik kartlar insanın adından və zahiri əlamətlərindən, törətdiyi cinayətdən asılı olmayaraq, müəyyən ardıcılıqla düzülürdü. Belə olan halda, polisin kartotekasında milyonlarla kart olsa da, şəxsiyyətin müəyyən edilməsi cəmi bir neçə dəqiqə vaxt aparır.

FTB-nin kartotekasında 100 milyon insanın barmaq izlərinin kartı var. Onların arasında təkcə cinayətkarların deyil, xəstələnil yaddaşını itirən zaman tanınmasını arzulayan başqa insanların da barmaq izləri var.

Həmin kartotekada bütün hərbi qulluqçuların, bütün dövlət xadimlərinin barmaq izləri saxlanılır.

Bu gün polis Böyük Britaniyada çalışan bütün xaricilərin, habelə müdafiə sənayesi müəssisələrində işləyən fəhlələrin də barmaq izlərini alır.

Həbsxanalar necə yaranıb?

Biz həbsxananı qanunları pozan adamları bağlı qapı arxasında saxlamaq üçün bir yer kimi qəbul edirik. Amma qədim zamanlarda məsələ tamamilə başqa cür idi.

Yüz illər əvvəl rütbəli şəxsləri və mühüm siyasi xadimləri tez-tez əsir götürür, hansısa əməllərinə görə, fidiyə (girov əvəzinə pul) alanadək həbsxanada saxlayırdılar. Yalnız XIX əsrin əvvəllərində həbsxanalardan qanunu pozan şəxslərin cəzalandırılması və islah olunması məqsədilə istifadə etməyə başladılar.

O zamanadək qanunu pozan adamlar yalnız məhkəməyədək həbsxanalara atılırdı. Məhkəmədən sonra isə hökm təcili icra edilirdi. Cinayətkarlar öz cəzalarını həbsxanalarda çəkirdilər. Onları ya edam edir, ya şallaqlayırdı, ya başqa cismani cəzalara məruz qoyur, ya da cərimələyirdilər.

Tədricən insanlar başa düşdü ki, cinayətin qarşısını qəddarlıqla almaq mümkün deyil. Nəticədə, həbsxanaya salmaq, yəni həbs cəzası edamı və cismani cəzaları əvəz etdi.

Böyük Britaniyada və digər Avropa ölkələrində 1550-ci ildə "iş evləri" və "islah evləri" yaranmağa başladı. Bu evlərdə dilənçiləri, səfilləri, borçluları, avaraları və kiçik günahlara yol vermiş adamları saxlayırdılar.

O zamanlar ağır cinayət törətmiş şəxsləri də ora salırdılar. Amma "iş evləri" cəza müddəti böyük olan cinayətkarların saxlanılması üçün deyildi. Elə bu səbəbdən xüsusi həbsxanalar yarandı və bu şəxsləri orada daha ciddi nəzarət altında saxlamağa başladılar.

Həbsxanaların əksəriyyəti əslində, insan saxlamaq üçün tam yararsız idi: kameralar qaranlıq, soyuq, kirli olurdu. Qida və tibbi xidmət yarıtmaz vəziyyətdə idi. Eyni kamerada qocalar da, cavanlar da, qatı cinayətkarlar və məhbəsə ilk dəfə düşənlər də qalırdı. Nə islah proqramları vardı, nə islah işləri: cinayətkarlar vaxtlarını boş-bekar keçirirdilər.

XVIII əsrin sonlarında cəmiyyətdə həbsxanalardakı vəziyyətin yaxşılaşdırılması tələbləri səslənməyə başladı. O zamandan bəri cəza yerləri xeyli dəyişib və bu gün insanların çoxu inanır ki, həbsxana adamların düz yola qayıtmasına kömək etməlidir. İndi elə proqramlar var ki, məhbusları işlə təmin edir, onlara tibbi və psixoloji kömək göstərir, hətta təhsillərini belə təşkil edir.

bir cavab

onların istismarı, itmiş əşyaların tapılması ilə, xaricilərin qetdiyyatı ilə məşğuldur. Skotland-Yard bütün ölkədə aparılan təhqiqatların protokollarını tərtib edir, lakin əyalət polisinin xüsusi razılığını almadan, başqa rayonlarda cinayət işlərinə qarışmır.

Skotland-Yardın tarixi çox maraqlıdır. Təxminən min il qabaq ingilis kralı Edqar Şotlandiya kralı Kennetə Londondakı Vestminster sarayının yanında bir parça torpaq verir. O tələb edir ki, Kennet orada özünə iqamətgah tiksin və hər il bura baş çəkərək, Şotlandiya adından İngiltərə krallığına ehtiramını bu yolla izhar etsin.

Kral Kennet orada sarayını tikir və hər dəfə İngiltərəyə gələndə orada yaşayır. Saray Londonda Şotlandiya krallarının malikanəsi kimi qalır və Şotlandiya ərazisi sayılır.

1603-cü ildə kraliça Yelizaveta dünyasını dəyişir, Şotlandiya kralı VI Ceyms İngiltərə və Şotlandiyanın kralı olur və saray özünün ilkin əhəmiyyətini itirir. Onu iki yerə bölürlər: birincini "Böyük Skotland-Yard", ikincini "Orta Skotland-Yard" adlandırırlar və binalardan adı hökumət tikililəri kimi istifadə etməyə başlayırlar.

Müasir bank sistemi ilk dəfə 1587-ci ildə Venesiyada əmələ gəlib.

Həmin il bu zəngin şəhərdə "Banko de Rialto" yaranmışdı. O, müştərilərin pulunu qəbul edir və onlara mal alarkən müəyyən məbləğə çeklər yazmağa icazə verirdi. 1619-cu ildə "Banko del Ciro" adlı yeni bank "Banko de Rialto"ya yiyələndi, qəbul etdiyi gümüş və qızıldan ibarət əmanətlərə xüsusi iltizamnamə yazmağa başladı. Bu iltizamnamələrdən pul kimi istifadə edirdilər. 1609-cu ildə təsis olunmuş "Amsterdam Bankı" da iltizamnamələr verirdi və onların adına "bank pulları" deməyə başladılar.

İngiltərədə 1694-cü ilədək bankçılıqla zərgərlər məşğul olurdu. Həmin il İngiltərə Bankı yaradıldı. Bu bank 1825-ci ilədək ölkənin yeganə bankı idi. Amerikanın ilk bankı isə Konqres tərəfindən 1782-ci ildə yaradılan "Şimali Amerika Bankı" oldu.

Yelena MENŞENİNA

Dərisini günəşdə qaraldan (həmin dövrlərdə yüksək təbəqəyə mənsub, nəcib davranış qaydalarına riayət edən qızları dəhşətə gətirən bir hal) Axmatova Qumilyovun tam əksi idi.

Kişi evlilik təklifi edir - xanım rədd cavabı verir.

O, Parisdə sevgilisindən ötrü darıxan zaman xanım kimsəyə lazım olmadığını düşünərək, şikayətlənir...

Görünür, onların sakit və xoşbəxt ailə həyatı yaşaması mümkün deyildi. Lakin hər şeyə rəğmən, bəlkə heç özləri də bilmədən, ailə qurmağa çalışırdılar.

"Anna Axmatova ilə Nikolay Qumilyovun sevgi romanı" iki sevən insanın münasibətindən daha çox, "siçan-pişik oyunu"nu xatırladırdı.

Mürəkkəb daxili dünyası olan, Oskar Uaylda pərəstiş edən, teatra həvəs göstərən gənc şairlə, azadlıq aşığı, impulsiv, dəyişkən xarakterli şairə... O, hər dəfə Annaya evlilik təklifi edib rədd cavabı alır və intihara cəhd edirdi.

Onlar sakit ailə xoşbəxtliyinin nə olduğunu bilmədilər. Bir-birinə şeirlər həsr etməklə bərabər, həm də xəyanət edərək, nəticədə ayrıldılar. Amma məhz bu qəribə bərabərlik hər ikisini müqəddəslik pilləsinə yüksəltdi. Heyif ki, onlar bunu çox gec anlaya bildilər.

"Tsarskoye selo bizim vətənimizdir"

Şairlər ilk dəfə Yeni il ərəfəsində, Tsarskoye selo gimnaziyasında görüşdülər.

Uayld yaradıcılığına heyran olan 17 yaşlı, özündə heç kəsin anlayıb dəyərləndirə bilmədiyi romantik qəhrəman obrazı yaradan gənc oğlan saf sevgi arzusunda idi.

Öz ingilis kumirinə bənzəməyə çalışan Qumilyov başına silindr qoyur, saçlarını burur, hətta dodaqlarını və gözlərini də azca boyayırdı.

Anna Qorenko (ulu nənəsinin soyadı olan Axmatovanı şairə bir neçə il sonra mənim-səyəcəkdi) hələ 14 yaşında idi.

Çilgün, ipə-sapa yatmayan, dərisini günəşdə qaraldan Axmatova Qumilyovun tam əksi idi.

Bütün bunlara baxmayaraq, Bodleri orijinaldan oxuyan, Tsarskoye selo məktəbinin şagirdi olan xanım qız romantik qəhrəmana daha çox bənzəyirdi.

Onun zahiri görünüşü də başdan-ayağa təzad təşkil edirdi: şümal, qara saçları, qışda - hələ Günəş şüalarından qarmamış açıq rəngli dərisi və böyük, parlaq, ala gözləri...

Bir sevginin tarixçəsi:

Anna Axmatova və Nikolay Qumilyov

Gimnaziya tələbəsi Qumilyov ilk baxışdan aşiq oldu, gənc Anna isə əvvəlcə heyranına heç bir əhəmiyyət vermir, rəfiqələri ilə birlikdə bu qəribə gəncə gülürdülər.

Bundan sonra Qumilyov və Axmatova mütəmadi olaraq qarşılaşırdılar, çünki eyni kənddə təhsil alır, asudə vaxtlarında əylənmək üçün eyni məkanlara üz tuturdular.

"Siçan-pişik"

Yəqin ki, Qorenko-Axmatovanın Qumilyovla görüşü də özünəməxsus oyun idi. Gənc şairə vurğun olacağı, pərəstiş edəcəyi bir obyekt - xanım lazım idi və onu da tapdı - gənc qız onunla zaman keçirməyə razı oldu.

Amma yenə də olanları ciddi qəbul etmirdi. Cütlük tez-tez Tsarskoye selonun qala divarları yaxınlığında gəzişirdi. Bu görüşlər sonralar aşiq şairin şeirlərində öz əksini tapdı. Bundan 7 il sonra onlar evləndə Qumilyov bu sətirləri yazdı:

*Biz hələ də unutmuruq
amma unutmaltıyıq
Sevdiyimiz zamanlar
uçma bilmədiyimizi...*

Hələ ki, onlar gəncdirlər. 17 yaşlı gimnaziya tələbəsi Nikolay, Axmatovanı öz şeirlərində vəsf edir, onu dəniz pərisinə bənzədirdi. Anna isə onunla, sadəcə, oyun oynayır, əslində başqa birisini sevirdi.

Tezliklə Qumilyov ona evlilik təklifi edəcək, amma Anna onu qəbul etməyəcəkdi. Bu, çilgün qızın şairə ilk rədd cavabı olacaqdı.

"Delfinlər hekayəsi"

Rədd edildikdən sonra Qumilyov sevdiyini unutmaya çalışır. O, gimnaziyanı bitirən kimi təhsilini davam etdirmək üçün Parisə yollanır.

Bir az böyümüş Anna Qorenko isə heç cürə qərara gələ bilmirdi. Gah dostlarına rədd etdiyi heyranını sevdiyini söyləyir, gah da onu ələ salırdı.

Bu cür "emosional təkzib"lərdən sonra o, Qumilyova məktub yazır, heç kimə lazım olmadığını düşündüyünü bildirərək, özünü unudulmuş hesab etdiyindən şikayətlənir. Nikolay dərhal Parisi tərk edib vətənə geri döndü.

Amma Peterburqa yox, Annanın köçdüüyü Kırım şəhərinə.

Dənizkənarı gəzinti zamanı Qumilyov onu sevdiyini etiraf edir. Əvvəlcə Anna heç bir cavab vermir. Lakin birdən cütlük, sahilə iki ölü delfin görünür. Bu mənzərənin Axmatovaya necə təsir etdiyi məlum olmasa da, az keçmiş o, Qumilyovun təklifini rədd edir.

"Ölümdə bəxti gətirməsə də, sevgidə gətirir"

Məyus olmuş şair Parisə qaçmış, intihar etmək qərarına gəlir.

Bu məqsədlə kurort şəhəri Turvilə gedib özünü dənizdə boğmaq istəyir. Amma intihar planı baş tutmur, onu görən yerli sakinlər polis çağırır. Onlar kədərli şairi avara, sərgərdan zənn edirlər.

Həssas Qumilyov bunu tələyin qisməti kimi qəbul edir və son dəfə daha bir cəhd etmək qərarına gələrək sevgilisinə məktub yollayır. Məktubda ondan təklifi barədə yenidən düşünməsini xahiş edir.

Axmatova isə yenidən - üçüncü dəfə şairə "yox" cavabı verir. Ardınca Qumilyov növbəti dəfə intihar etməyi qərar alıb, Bulon meşələrinə gedir.

Bu dəfə o, zəhər içir. Fəqət, meşə gözetçiləri onu huşunu itirmiş vəziyyətdə tapıb xilas edirlər.

"Nəhayət, uzun müddətdən bəri gözlənilən zəfər"

Bir il sonra, 1908-ci ildə Qumilyov vətənə qayıdır. Əlbəttə ki, Axmatova ilə görüşür. Şairəyə məhz nəyin, necə təsir etdiyini dəqiq söyləmək mümkün deyil, amma onun ürəyinin "buz qatı ərimişdi".

1910-cu ilin aprelində cütlük evləndi. Mərasim olduqca sakit və sadə tərzdə baş tutdu. Bəyin qohumları bu izdivaca şübhə ilə yanaşdıqlarından, hətta toya da gəlmədilər.

Qumilyov və Axmatova 8 il bərabər yaşadı. Doğrudur, bu zaman kəsiyinin əsas hissəsini ər səyahətdə keçirir, Annanı tək qoyurdu.

Sevgilisinin qəlbini ələ almaq üçün illər sərf etmiş şair toydan 2 il sonra başqa qadına aşiq oldu.

Bu hadisə Axmatova üçün ağır zərbə olsa da, onlar ailəni dağıtmadılar. Az müddət keçmiş şairənin oğlan övladı Lev (Qumilyov) dünyaya gəldi.

Qumilyovun vaxtı, əvvəlki kimi, səyahətlərdə keçirdi. Bu zaman qadın onu evdə, pəncərə önündə gözləmədi. O da həyata qaynayıb-qarıxır, körpəyə isə Nikolayın anası qulluq edirdi.

Tezliklə Birinci Dünya müharibəsi başladı, Qumilyov cəbhəyə yollandı. Bu zaman Axmatova başqa bir ədəbiyyat adamı olan Boris Anreplə eşq macərası yaşayırdı.

Müəyyən müddət sonra isə Qumilyov-Axmatova cütlüyü rəsmən ayrıldı və bir müddət sonra hər ikisi ayrıca ailə qurdu.

Onların nikahının pozulmasında hansının daha çox günahkar olduğunu, kimin ilk dəfə xəyanət etdiyini söyləmək çətinidir.

Amma bolşeviklər 35 yaşlı şairi güllələdikləri zaman məhz Axmatova onun şeirlərinin nəşri üçün müəyyən qurumlara müraciətlər etdi, əlyazmalarını qorudu, həlak olmuş şairə əsərlər həsr etdi...

Bu da Rus ədəbiyyatının parlaq imzaları olan iki sevən şairin "siçan-pişik oyunu"nun sonu: İlk əvvəl gələcək ərini öz imtinalarıyla əzablara düçar edən şairə xanım, onun ölümündən sonra başqasının arvadı olmasına baxmayaraq, Qumilyov üçün ideal qadına çevrildi.

Tərcümə: Xatirə NURGÜL

Ədəbiyyat tarixində polis-cinayətkar mövzusu həmişə aktual olub. Ən çox satılan kitabların mövzularının, demək olar ki, əksəriyyəti baş vermiş cinayət əməllərində bəhrələnib. Real cinayət faktlarını yazıçılar bədii çalarla yazıblar. Yazıçıların savadlı və çox mədəni adamlar olduğuna dair geniş yayılmış fikirlər heç də həmişə öz təsdiqini tapmır. Təəssüf ki, amansız cinayət törətmiş yazıçılar da az deyil. Bəli, yazıçı da hər şeydən öncə, insandır. Lakin zəngin təxəyyülə malik olan yazıçıların bəzən ağılına çox qorxunc şeylər də gəlir. Belə ki, əsərlərində təsvir etdikləri cinayətkarlar kimi cinayət törətmiş məşhur 10 yazıçı kimlərdir.

Vilyam Berrouz

ABŞ yazıçısı, roman və novelaların, publisist yazıların müəllifi Vilyam Berrouz (1914-1997) postmodernizmin ən parlaq nümayəndələrindən biri kimi qəbul edilirdi. Adı tez-tez Jak Keruak və Alen Qinsberqlə birlikdə hallanan yazıçının heroin və digər psixotrop maddələrdən istifadə etdiyi də bildirilirdi. Berrouzun "Ac səhər yeməyi" ("Naked Lunch"), "Yumşaq avtomobil" ("The Soft Machine") kimi məşhur əsərlərinin adını çəkmək olar.

Berrouz həyat yoldaşı Juan Völmer Adams Berrouzla ABŞ ədalət məhkəməsindən yayınmaq üçün Meksikaya qaçmışdı. Həmin vaxt Meksikada İsveçronin müstəqilliyindən bəhs edən bir səhnə hazırlanırdı. Vilyam səhnədə olan bir nəfərin başındakı almanı oxla vurub salmalıydı. Ancaq o, ox yerinə haqiqi tapançadan istifadə edir. Naşı atıcı kimi ad çıxarmış Berrouz və həyat yoldaşı həmin vaxt psixotrop maddələrin təsiri altında olduqlarından, faciə baş verir. Belə ki, Berrouzun atdığı güllə almağa yox, həyat yoldaşına dəyir. Amma xoşbəxtlikdən qadın sağ qalır.

Cek Unterberger

Yohann Cek Unterberger 16 avqust, 1950-ci ildə Avstriyada doğulub. Yazıçı və qatil kimi tanınan Unterberger Avropada və Los-Ancelesdə əlaqəsizliklə məşğul olan 12-dən artıq qadını öldürüb. Onun növbəti qurbanı 1974-cü ildə 18 yaşlı Marqaret Şafer olub. Unterberger Marqareti qızın büstqalteri ilə boğub öldürüb.

Cinayətləri ortaya çıxdıqdan sonra Unterberger ömürlük həbs cəzasına məhkum edilir. Həbsxanada olduğu müddətdə o, hekayə, şeir və avtobioqrafik yazılar yazır. "Həbsxanaya gedən yol" adlı əsəri əsasən sonralar film də çəkilir.

15 il həbsdə qalan Unterberger bəzi ziyalılardan və avstriyalı siyasətçilərin səyləri sayəsində 1990-cı ildə azadlığa buraxılır. Onu müdafiə edən şəxslər Unterbergerin tamamilə reabilitasiya olunduğunu iddia edirdilər.

Lakin həbsxanadan çıxdıqdan 1 il sonra o, daha 6 əlaqsız qadını qətlə yetirir. 1992-ci ildə yenə üç qadın öldürən Unterbergerin üzünə bu dəfə ABŞ polisi düşür. Araşdırmalar nəticəsində öldürülən hər üç qadının döyüldüyü, ağır işgəncələrə və cinsi zorakılığa məruz qaldığı və sonda özlərinin alt paltarı ilə boğulub öldürüldüyü məlum olur.

1992-ci ilin fevral ayında ABŞ-ın Mayami şəhərində həbs edilən Unterberger Avstriyaya təhvil verilir. Məhkəmə 11 cinayət törətmiş Unterbergeri ömürlük həbs cəzasına məhkum edir. Qərarın verildiyi gün – 1994-cü ilin 29 iyununda Unterberger saxlandığı kamerada özünü asmış vəziyyətdə tapılır. Məlum olur ki, o, özünü ayaqqabısının bağı və kəməriylə asıb. Qeyd etmək lazımdır ki, qatil-yazıçı personajlarına da eyni üsulla "qətlə yetirdi".

Lakin Anna və rəfiqəsi Paulinanın tamamilə başqa planı var idi. Valideynləri boşandıqdan sonra Anna atası ilə İngiltərəyə dönməli olur.

22 iyun, 1954-cü ildə rəfiqələr, Paulinanın anası Honora Rieperi də götürüb evlərinin yaxınlığındakı Viktoriya parkına gəzməyə gedirlər. Burada Paulina neylon corabın içindəki bıçaqla anasına 45 xəsarət yetirir və qadın keçirir. Həmin vaxt çox gənc olduqlarına görə Yeni Zelandiya qanunlarına

62 yaşına çatanda Altyusser həyat yoldaşını boğub-öldürür. Fransada ən çox satılan kitablar arasında olan "Gələcək uzun sürər" avtobioqrafik əsərində yazıçı həyat yoldaşını necə boğduğunu təfərrüatı ilə yazır. Bu hadisə ilə bağlı cinayət işi qaldırılarsa da, iki ekspertin Altyusserin həmin vaxt anlaşıq olduquna dair rəyinə görə məhkəmə işi qapadılır.

Cinayət törətmiş məşhur yazıçılar

Mariya Karolina Gil

Çili yazıçısı Karolina Gilin (1913-1996) həm şəxsi həyatı, həm də olduqca cəsarətli ədəbi üslubu haqqında müzakirə və mübahisələr bu gün də səngimək bilmir. Onun "Yeniananın yatan qurdu" adlı ilk kitabı 1946-cı ildə işıq üzü görüb. Sonrakı illərdə yazıçı daha 5 romanını oxucuların ixtiyarına verir.

Gil 14 aprel, 1956-cı ildə 46 yaşında olanda "Krillon" hotelində dörd dəfə atəş açaraq 32 yaşlı sevgilisi Roberto Pumarino Valenzuelanı öldürür. Hadisə şahidləri Gilin, öldürüldükdən sonra özünü meyitin üstünə yıxdığını, ona sanlıb öpdüyünü deyirdilər. O, öpə-öpə "dünyada ən çox sevdiyim insan o idi" deyirdi. 3 il həbs cəzasına məhkum edilən Gil orada ən yaxşı romanlarından birini yazır. Onun "Qadının həbsxanası" adlı əsəri hamını heyrləndirmişdi. Bu əsərində o, həm maraqlı etiraflar edib, həm də törətdiyi cinayətin təfərrüatlarını qələmə alıb. Gil Nobel mükafatı laureatı, dostu Qabriela Mistralın sayəsində xüsusi əfv fərmanı ilə həbsdən azad olunur.

Anna Perri

Detektiv yazıçı Anna Perri 28 oktyabr, 1938-ci ildə İngiltərədə anadan olub. Uşaqlığında ağ ciyər vərəminə tutulduğundan, tam sağalması üçün 13 yaşında olanda ailəsi ilə birlikdə daha isti ölkəyə - Yeni Zelandiyaya köçməli olur. Anna sonralar ən yaxın dostuna çevrilən Paulina Parker ilə də elə orada tanış olur.

Yeni Zelandiyada valideynləri boşanmaq qərarına gəlir. Onlar Annanı bu prosesdən uzaq tutmaq üçün Cənubi Afrikada yaşayan qohumlarının yanına göndərməyi qərara alırlar.

əsasən, onlara ölüm hökmü kəsilir. 5 il sonra onlar bir-birilərini bir daha görməmək şərtiylə azadlığa buraxılırlar. Bu amansız cinayət hadisəsi sonralar, 1994-cü ildə "Səmanın yaratdığı" adlı filmin çəkilməsinə səbəb olur.

Kristian Bala

1973-cü ildə anadan olmuş Kristian Bala Polşanın tanınmış yazıçılarından. Keçmiş həyat yoldaşının sevgilisi Darius Janişevskini soyuqqanlıqla öldürməkdə və qətlə planlaşdırmaqda günahlandırılan Bala, 2007-ci ildə 25 illik həbs cəzasına məhkum edilib. Bala cinayətini etiraf etməsə də, psixoloqlar yetərincə faktın olduğunu və cinayəti Balanın törətdiyinə heç bir şübhə olmadığını bildiriblər. Psixoloqlar, eyni zamanda Balanın sadist olduğuna dair rəy də veriblər.

Bala "Amok" adlı kitabında Janişevskiyə necə işgəncə verdiyini, onu necə ağır yaraladığını və Oder çayına atıldığını detalları ilə təsvir edir. Lakin sonralar istintaq zamanı Bala bunları qəzetlərdə çıxan məqalələrdən götürdüyünü deyirdi.

Lui Altyusser

Məşhur filosof, Qərb marksizminin ən parlaq nümayəndələrindən biri sayılan Lui Altyusser 16 oktyabr, 1918-ci ildə anadan olub. II Dünya müharibəsində iştirak etmiş Altyusser alman əsgərlərinə əsir düşür və 5 il düşərgədə qalır.

2 il sonra, 1947-ci ildə maniakal depressiya diaqnozu ilə psixiatrik xəstəxanaya yerləşdirilir. O, ömrünün sonuna qədər xəstəliyi ilə əlaqədar müəyyən fasilələrlə burada müalicə alır.

Fransua Villon

1431 və ya 1432-ci ildə Parisdə doğulmuş Fransua Villonun ölüm tarixi haqqında heç bir məlumat yoxdur, belə ki, o, itkin düşüb. Paul Verlanienin "Lənətlənmiş şairlər" adlı məşhur məqaləsində adı çəkilən Villon dünyanın ən yaxşı şairlərindən biri kimi qələmə verilir. Ədəbi mühitdə Villon "lənətlənmiş şairlər" in ən məşhuru sayılır. Onun doğumu və ölümünə dair heç bir dəqiq məlumat yoxdur. Kiçik yaşlarında atasını itirən Fransuanın anası təhsilini davam etdirmək üçün Gilyam de Villonun yanına göndərir. Bir müddət sonra şair müəlliminə hörmət və rəğbət əlaməti olaraq onun soyadını götürür.

Günlərin bir günü Villonun bir rahiblə əxlaq mövzusunda qızgın mübahisəsi düşür və o, belindəki xəncəri çıxarıb rahibi öldürür. Rahibi öldürdüyü üçün həbs ediləcəyini bildiyindən, Parisdən qaçır.

1456-cı ildə Villon əfv edilir. Ancaq bir müddət sonra bir neçə dostu ilə Navarra Kollecinə basqın edir. Bir neçə dəfə həbsdə yatan Villon bütün cinayətlərini, o cümlədən rahibi qətlə yetirməsini etiraf edir. Beləliklə, onun edamına qərar verilir. Ən böyük əsəri olan "Asılanların balladası" nı Villon edam edilməsini gözləyən zaman yazıb. Ancaq bu dəfə də tale onun üzünə gülür. Belə ki, şairin edam cəzası Parisə 10 illik sürgün cəzası ilə əvəz edilir. 1463-cü ildən sonra daha onu görən olmur. Ən ağır cəzalardan qurtulan Villon itkin düşür.

Gabriel Qarsia MARKES

Necə yaxşı yazıçı olmaq olar?

Məşhur kolumbiyalı yazıçı Gabriel Qarsia Markes müsahibələrinin birində "Necə yaxşı yazıçı olmaq olar?" sualını belə cavablandırır:

"Yazıçı olmaq üçün, ilk növbədə, ruhun sağlam olmalıdır. Məhz sağlam ruhlu insan ətrafında baş verən hadisələrdən düzgün nəticə çıxara, onlar barədə obyektiv fikir yürüdə bilər. Bu məsələdə ikinci vacib amil dünyagörüşü ilə bağlıdır. Yazıçının dünyagörüşü nə qədər genişdirsə, müraciət etdiyi mövzuların müxtəlifliyi də bir o qədər çox olur. Həmçinin, belə yazıçıların yazdıqları da darıxdırıcı olmur. Onlar bir neçə mövzunu paralel olaraq nəql etsələr, yazıları daha uğurlu alınar. Öz dünyagörüşünü artırmaq üçün yazıçı, ilk növbədə, tarixi və coğrafiyanı bilməlidir. Tarixi ona görə bilməlidir ki, hər bir əsərdə tarixi hadisələrlə paralellər aparması mümkün ola bilər. Coğrafiyanı ona görə bilməlidir ki, əsərlərində istifadə etdiyi obyektlərin adlarında səhvə yol verməsin.

Dünyagörüşü artırmağın ən sadə yolu isə kitab oxumaqdır. Yazıçı əlinə keçən hər bir kitabı oxumalıdır. Pis-yaxşı, fərqli etməz. İstənilən yazıda müəyyən informasiya gizlənilir. Şərt deyil ki, yalnız bədii ədəbiyyat oxusun. Hətta dərslərdəki məlumatlar da yazıçının işlədiyi materiala nəşə bir töhfə verə bilər.

Bundan başqa, yaxşı yazıçı olmaq üçün öz həyatını sahmana salmalısan. Vaxtı tənzimləməyi bacarmalısan. Məsələn, mən özüm üçün 8 saatlıq iş rejimi müəyyən etmişəm. Həmin 8 saatı öz otağımda yazı yazmaqla məşğul oluram. Hərə öz iş rejimini istədiyi kimi qurur. Məsələn, mənim gözəl dostum Xorxe (Xorxe Luis Borxesi nəzərdə tutur) fasilələrlə yazmağı sevir. 5 dəqiqə yazır, növbəti 5 dəqiqədə çay içir, daha sonra həyə-tə çıxıb insanlarla söhbət edir və qayıdıb yenə yazmağa davam edir. Bu, yazıçı üçün individual məsələdir.

Axırda da onu deyim ki, yazıçı yazdıqlarına, ilk növbədə, özü inanmalıdır. Əgər qələmindən çıxan yazı müəllifin özünə soyuq gəlsə, onu heç kim bəyənməyəcək".

Hazırladı: NARINGÜL

ƏSİL

N 41(50) 31.10.2015

Əsil adı Kerin Eleyon Conson olan Amerika kino və teatr aktrisası, ssenarist, kino prodüseri, teleaparıcı, UNİCEF-in xoşməramlı səfiri Vupi Qoldberq 13 noyabr, 1955-ci ildə ABŞ-ın Nyu-York ştatında, Manhattendə mühacirlərin məskunlaşdığı Çelsi rayonunda kasıb ailədə doğulub. Vupinin anası Emma tibb bacısı və müəllimə olub. O, 2010-cu ildə vəfat edib. Rahib olan atası Robert Ceyms Conson 1930-cu ildə anadan olub, 1993-cü ildə dünyasını dəyişib.

Uşaqlığı və gəncliyi

"Vupi" ləqəbi ingiliscə "woop-ee cushion" kimi yazılır, tərcüməsi "gəzinti yastığı" deməkdir. Bu, hava ilə şişirdilən zemin yastığıdır. Uşaqlıqda ona lağlağı ilə deyilən bu ayamanı sonradan o, özünün aktyor ləqəbinə çevirib. Ləqəbin yaranmasını aktrisa belə xatırlayır: "Əgər səni şişirtmək istəsələr, gərək əvvəlcə qazını çıxartsınlar. Ona görə də, uşaqlar mənə "gəzinti yastığı" deyirdilər. Mənim adım, bax belə yarandı".

Anasının təklifi ilə aktrisa Qoldberq soyadını təxəllüs kimi götürüb. Onun sözlərinə görə, Conson soyadı ulduz olmaq üçün kifayət qədər yəhudi monşəli deyildi.

Gələcəyin məşhur aktrisası səkkiz yaşından "Elen Rubenşteyn" eksperimental uşaq teatrında səhnəyə çıxmağa başlayıb. Bu, onun ilk səhnə təcrübəsi və aktyor sənətinə dair aldığı yeganə dərslərdir. Bundan başqa aktrisanın aktyorluqla bağlı heç bir təhsili olmayıb. Pedaqoqlar bu balaca istedadı yüksək qiymətləndirirdilər.

Vupi tam ümumi təhsil ala bilməyib. O, bir neçə il sinifdə qalıb və sonradan oxuyub-yazmaqda çətinlik çəkdiyinə görə, - disleksiya problemi ucbatından, məktəbdən çıxmalı olub.

1960-i illərin sonunda Kerin hippi hərəkatına qoşulur. Bu hərəkatın üzvləri puritan əxlaqına və bir neçə protestant kilsəsinə qarşı çıxdılar. Onların ən məşhur şüarı belə idi: "Savaşmayın, sevinin!"

O, marixuanaya qurşandı, sonralar isə daha güclü narkotik və psixotrop maddələrin əsirinə çevrildi. Səbəbindən kommunaya getmək üçün tez-tez evdən qaçdı. Uzun müddət Vupi heç bir yerdə iş tapa bilmədi. İşsizliyə görə aldığı müavinətlə dolanırdı.

Narkomanlıq onun həyatını uçuruma yuvarladı, onu işsiz-gücsüz, zəif, tüfeyli həyat sürən bir qadına çevirdi. Vupi dərslərlə narkotik vasitələrə olan aludəçiliyindən qurtulmaq istəsə də, buna heç cür nail ola bilmirdi. Lakin 1970-ci illərdə "Narkotiklərə qarşı" təşkilatının fəal üzvü olan Elvin Martin onun xilaskarına çevrilib. Onunla görüşdən sonra aktrisa bu ağır bələdan qurtula bilib. Elvin aktrisanı ruhlandırır, onu öz həyatını dəyişdirməyə inandırır və narkotik vasitələrdən imtina etməsinə kömək edib. Narkotik asılılıqdan yaxa qurtarmaqda qadına kömək edən Elvin tezliklə onun sevgisinə də qazanıb. Beləliklə, Vupi xilaskarı Elvinlə ailə qurub. Bir ildən sonra onların qızları Aleksandra dünyaya gəlib.

Artıq həyatı öz axarına düşən Vupi pul qazanmaq üçün gecə gözetçisi işləyir, kərpic yığır, meyitxanada ölümləri qımlayırdı. Lakin nəhayət, 1974-cü ildə bir teatr agentliyi vasitəsilə o, San-Dieqo şəhərində yenidən açılmış teatrda aktyor vakansiyası tapıb. Elvin isə Nyu-Yorkdan getmək istəməyib və onlar ayrılıblar. Vupi qızı Aleksandra ilə Amerikanın qərb sahillərinə köçüb.

Teatr karyerası

Vupi teatr karyerasına Vupi Qoldberq ləqəbi ilə başlayıb. O, San-Dieqoda "Repertory Theatre" şəhər teatrının yaranmasında iştirak edib, sonra San-Fransiskonun "The Blake Street Hawkeyes Theatre" teatrında fəaliyyətinə davam edib.

Bir neçə həvəskar truppada çıxış edən Vupinin ilk işlərindən biri "Kuraj ana" pyesində aldığı baş rol olub. Öz rollarını oynamaqla yanaşı, bir dəfə Vupi xəstələnmiş aktyorlardan birinin rolunu ifa edir. Bundan sonra aktrisada monosəhnə ideyası yaranır. Həmin monosəhnələrdə Vupi yoxsul qadın obrazından tutmuş milyonçu xanım roluna qədər altı müxtəlif rol ifa edirdi. "Kabusların şousu" adı ilə 1983-cü ildə reallaşdırılan layihə çox böyük uğur qazandı. Bu layihə ilə Vupi Qoldberq təkcə Amerikanın şəhərlərinə deyil, həm də Kanada və Avropaya qastrol səfərlərinə çıxdı.

Vupinin uğurlu layihə ilə qastrollara getməsi rejissor Mayk Nikolsun diqqətini cəlb edir. O, 1984-cü ildə Brodveydə səhnəni təşkil etməyə kömək üçün Vupini əməkdaşlığa dəvət edir. Brodveydəki fəaliyyəti də uğurlu alınan Vupi başqa layihələrdə də səhnə quruluşunun təşkili üçün təkliflər alıb və "İsa Məsih - super ulduz" məşhur myuziklində iştirak edib.

Kinoda məhsuldar çalışdığı üçün aktrisa teatra o qədər də vaxt ayıra bilmirdi. Lakin bu, o demək deyil ki, o, teatrdə heç bir iş görmürdü. Aktrisanın teatrdə bir neçə uğurlu işi, o cümlədən "Sevgi məktubları" melodramında Timoti Daltonla yaddaqalan tərəf müqabililiyi olmuşdu.

Kino karyerası

1985-ci ildə Elis Uokerin "Zanbaq tarlasının gülləri" epik romanının ekranlaşdırılmasına hazırlıqların getdiyini eşidən Vupi yazıçıya məktub yazaraq filmə rol almaq istədiyini bildirib. Qeyd edək ki, bu film "Küləklə sovrulanlar" filminin afro-amerikan analoqu sayılırdı. Vupinin teatrdəki fəaliyyəti ilə artıq tanış olan Elis Uoker rejissor Stiven Spilberqə müraciət edib və aktrisa baş rol - Seliya Conson roluna dəvət edilib. Vupi sadə evdar qadıncadan sərbəst düşüncəli qadına çevrilib, özünü kamilləşdirən qaradərili amerikalı qadın obrazını məharətlə yaradıb. Vupi Qoldberqin bu parlaq kino debütü "Qızıl qlobus" və "Oskar" mükafatlarına layiq görüldü.

Səhnə fəaliyyətinə dərin dramatik rollarla başlayan Vupi karyerasına, əsasən, ayləncəli - komediya, kriminal komediya, detektiv, serial və fantastika janrlarında işləməklə davam edib.

Onun çəkildiyi ən məşhur filmlərdən "Atlıb-düşən Cek", "Oğru qadın", "Nəhs gözələ", "Bacı, hərəkət elə", "Qarabasma", "Kamelotun cəngavəri" və başqalarının baş rollarıdır. Vupinin yaratdığı cazibədar, eksentrik personajlar, hər cür şərəitə asanlıqla uyğunlaşan sərbəst qadın obrazları az və ya çox dərəcədə onun öz həyat tərzinə uyğun gəlirdi.

Lakin bununla bərabər, Vupinin dramatik rolları da var idi. Məsələn, "Missisipi kabusu", "Evə uzanan yollar", həmçinin San-Sebastiyanda keçirilən beynəlxalq kinofestivalda Qran-pri mükafatı almış Andrey Konçalovskinin "Homer və Eddi" filminin adını çəkmək olar.

1991-ci ildə Vupi Qoldberq "Oskar", "Qızıl qlobus", həmçinin Ceri Tsukerin çəkdiyi "Ruh" filmində ikinci planda olan roluna - ekstrasesens Oda Mey Braun roluna görə "BAFTA" mükafatı aldı.

1992-ci ildə Kann festivalında Vupi Qoldberqin baş rollarda çəkildiyi "Serafina" filmi böyük marağa səbəb olur.

Onun rol aldığı başqa bir filmə - Robert Oltmenin "Oyunçu" filmində isə Hollivud ənənələrinə sarkazm hiss olunurdu.

Vupi Qoldberq, həmçinin cizgi filmlərinin səsləndirilməsində də iştirak edib, Maykl Ceksonun "Liberiyalı qız" klipində çəkilib.

Vupi Qoldberq və televiziya

Kinodakı işləri ilə bərabər, Vupi Qoldberq televiziyanı da "zəbt edir". O, bir neçə il ərzində "Kömik kömək" adlı yumoristik şounun iştirakçısı, həmçinin müəllif tok-şousunun aparıcısı olub.

Vupi bir neçə mövsüm "Ulduz yolu" adlı fantastik televiziya serialında da çəkilib. Bundan başqa, bəzi seriallarda, məsələn, "Ay işığı" serialında qonaq qismində iştirak edib.

1994-cü ildə Vupi Qoldberq "Oskar" mükafatının təqdimatına mərasimində ilk dəfə aparıcılıq edib. O vaxtdan aktrisa bir sıra böyük mərasimlərdə aparıcı kimi iştirak edir.

Şəxsi həyatı, siyasi görüşləri...

Vupi Qoldberq üç dəfə ailə həyatı qurub. Qeyd etdiyimiz kimi, birinci dəfə 1970-ci illərdə Elvin Martinlə ailə həyatı yaşayıb və bu nikahdan onun yeganə qızı Aleksandra dünyaya gəlib. İkinci dəfə o, fotoqraf Devid Kassenlə ailə qurub və bu evlilik 1988-ci ildən 1990-cı ilə qədər davam edib. Üçüncü dəfə 1994-cü ildə, Maykl Traxtenberqlə evlənib, ondan da 1995-ci ildə boşanıb. Bundan başqa, onun bir sıra vətəndaş nikahı, sevgi macəraları olub. Xüsusən, Hollivud aktyorları və kino xadimləri Frenk Lancela, Ted Denson, Timoti Dalton və Eddi Qoldla yaşadığı sevgi macəraları haqqında çox yazılıb.

Onun sevgililərindən biri Amerika telekanallarından birinin aparıcısı Ted Denson Vupiyə olan sevgisini ifadə etmək üçün üzünü qara rəngə boyasa da, bu, ictimaiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmadı.

Qoldberqin ingilis aktyor Timoti Daltonla eşq macərəsi 80-ci illərin sonunda Daltonun "Agent 007" filmində Ceyms Bond roluna çəkilməsindən sonra bitib.

Vupi deyir ki, o, kişiləri özünün yumor hissi və təbiiliylə məftun edir. Aktrisanın fikrincə, "Əslində, kişini yalnız qadının şəxsiyyəti cəlb edir, bundan sonra isə, əgər varsa, uzun qıçları..."

V u p i
34 yaşında nə-nə olub.
Onun 16 yaşlı qızı Aleksandra

ranın Amaru adlı qızı dünyaya gəlib. Amardan başqa Vupinin iki nəvəsi də var.

Vupi Qoldberq radikal sosial görüşlərini heç vaxt gizlətməyib. O, hər zaman ABŞ administrasiyasının və Respublikaçılar Partiyasının konservativ hərəkatlarını açıq tənqid edib və mədəniyyətlərin, dinlərin bərabərliyinin, eynicinsli şəxslərin nikahının leqallaşdırılmasının tərəfdarı kimi çıxış edib.

1998-ci ildə Vupi Qoldberqin "Kitab" adlı kitabı işıq üzünə görüb. Bu kitabda o, siyasi korrektə məskası altında gizlənməmiş müasir cəmiyyətin riyakarlıqlarına öz eksentrik baxışları ilə gülür...

NARINGÜL

Vupi Qoldberq = ekranın qara imzı